

Model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej

Jak praktycznie i systemowo zorganizować edukację uczniów zdolnych na poziomie szkoły podstawowej?

Iwona Fechner-Sędzicka

OŚRODEK ROZWOJU EDUKACJI

Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
tel. 22 345 37 00, fax 22 345 37 70
mail: sekretariat@ore.edu.pl
www.ore.edu.pl

egzemplarz bezpłatny

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPRAWNOŚCI

PTB
POLSKIE TALENTY
ROZWOJOWE

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

WYŻSZA SZKOŁA
JĘZYKÓW OBCYCH
WSJO.PL

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej

Jak praktycznie i systemowo zorganizować
edukację uczniów zdolnych
na poziomie szkoły podstawowej?

Iwona Fechner-Sędzicka

Wydawca:

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
Tel. +48 22 345 37 00
Fax +48 22 345 37 70

Publikacja powstała w ramach projektu „Opracowanie i wdrożenie kompleksowego systemu pracy z uczniem zdolnym”

Autorzy
Iwona Fechner-Sędzicka

Projekt graficzny:
Agencja Reklamowa FORMS GROUP

Warszawa, 2013

Nakład: 6 000 egz.

ISBN 978-83-62360-42-0

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

MINISTERSTWO
EDUKACJI
NARODOWEJ

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Przygotowanie do druku, druk i oprawa:
Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzcyk
www.grzeg.com.pl

Spis treści

Wstęp	5
1. Czym jest model pracy z uczniem zdolnym?	7
2. Model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej.....	9
2.1. Podstawy teoretyczne modelu.....	10
2.1.1. Rodzaje i poziomy zdolności	10
2.1.2. Komponenty osobowościowe determinujące rozwój zdolności.....	12
2.1.3. Czynniki środowiskowe determinujące rozwój zdolności	13
3. Tworzenie modelu pracy z uczniem zdolnym krok po kroku.....	17
3.1. Etap I – przyjęcie definicji zdolności.....	20
3.2. Etap II – rozpoznawanie uczniów zdolnych.....	25
3.3. Etap III – planowanie, opracowanie i realizacja działań wspierających rozwój uczniów zdolnych	38
3.3.1. Przykładowe formy wsparcia uczniów zdolnych w systemie edukacji.....	40
3.3.2. Tworzenie klimatu sprzyjającego rozwojowi zdolności	45
3.3.3. Uczeń zdolny w zespole klasowym.....	47
3.3.4. Budowanie relacji w grupie	50
3.3.5. Planowanie i indywidualizacja nauczania	53
3.3.6. Efektywne metody w pracy z uczniem zdolnym	59
3.3.7. Formy i strategie pracy z uczniem zdolnym	63
3.3.8. Treści kształcenia.....	66
4. Szczególne formy wspierania uczniów zdolnych w przyjętym modelu.....	69
4.1. Indywidualny program nauki	70
4.2. Indywidualny tok nauki.....	71
4.3. Tutoring i mentoring. Jak być nauczycielem ucznia zdolnego?	73
5. Aspekty prawne dotyczące kształcenia uczniów zdolnych w odniesieniu do obowiązujących przepisów prawa oświatowego.....	77
5.1. Podstawowe obszary i terminy	78
5.2. Obowiązujące akty prawne	79
Tytułem podsumowania	93
Bibliografia i netografia	94

WSTĘP

Każdy uczeń jest kimś wyjątkowym. Na nauczycielach spoczywa ogromna odpowiedzialność – muszą nie tylko dokładnie poznać każde dziecko w klasie, dostrzec jego potrzeby, lecz także zapewnić mu warunki rozwoju dostosowane do posiadanych przez niego możliwości, zdolności, uzdolnień czy talentów.

O ile praca z uczniami mającymi różne trudności w nauce doczekała się szeregu opracowań zawierających rozwiązania, które nauczyciele mogą bezpośrednio zastosować w praktyce szkolnej, o tyle działania podejmowane przez nauczycieli w pracy z uczniem zdolnym/uzdolnionym/utalentowanym przyjmują zwykle charakter doraźny. Najczęściej są one adresowane do uczniów, którzy wyraźnie wyróżniają się na tle pozostałych rówieśników i osiągają widoczne sukcesy przejawiające się celującymi ocenami z przedmiotów szkolnych i czołowymi miejscami w konkursach przedmiotowych.

Przyczyn takiego stanu rzeczy może być kilka. Należą do nich np.:

- ✓ stosowanie narzędzi diagnostycznych umożliwiających identyfikację zdolności i potrzeb uczniów już na I etapie edukacyjnym;
- ✓ różnorodność powszechnie funkcjonujących koncepcji zdolności – brak przyjętej w szkole jasnej definicji określającej, kto jest uczniem zdolnym;
- ✓ intuicyjne podejście do wyboru odpowiednich form wsparcia dla konkretnego ucznia zdolnego w zależności od inwencji i kreatywności nauczyciela (niewystarczająca liczba form wspierających wszechstronny rozwój ucznia, nieadekwatnie dobrane formy wsparcia lub też nieuwzględnianie wszystkich potrzeb konkretnego ucznia).

Opracowanie modelu pracy z uczniem zdolnym ma na celu przygotowanie grupy osób zaangażowanych w proces rozwoju zdolności dzieci i młodzieży do właściwego identyfikowania uzdolnień i tworzenia odpowiednich warunków do ich kształtowania.

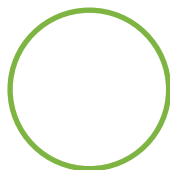
W stworzonym modelu czytelnik odnajdzie treści dotyczące dostosowywania metod i form pracy z uczniem zdolnym do indywidualnych i zróżnicowanych potrzeb tej grupy uczniów.

Propozycje zawarte w publikacji mogą stać się źródłem inspiracji dla nauczycieli szkół podstawowych, poszukujących najbardziej efektywnych form wsparcia rozwoju uczniów zdolnych.

Prezentowany w publikacji model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej powstał dzięki wsparciu i życzliwości wielu osób.

Szczególne podziękowania adresuję do Pani **Teresy Kosiarek**, byłego koordynatora ogólnopolskiego projektu *Opracowanie i wdrożenie kompleksowego systemu pracy z uczniem zdolnym*, za pomoc i wsparcie merytoryczne na każdym etapie powstawania modelu.

Serdecznie dziękuję również recenzentowi publikacji – Pani **dr hab. Iwonie Czai-Chudybi**, za cenne wskazówki i uwagi, które w dużym stopniu przyczyniły się do udoskonalenia tej publikacji.

Rozdział 1

Czym jest model pracy z uczniem zdolnym?

W literaturze z pojęciem **model** spotykamy się w różnych aspektach i zwykle rozumiane jest ono jako:

- „**wzorzec/wzór** – model, szablon, pierwowzór, kanon postępowania, pryncypia” (*Słownik synonimów, MCR*);
- „**układ/struktura/system** pewnych założeń, pojęć i zależności występujących między nimi pozwalający zamodelować (opisać) pewien aspekt rzeczywistości” (*Słownik języka polskiego, PWN*);
- „**konstrukcja, schemat** lub **opis** ukazujący działanie, budowę, cechy, zależności jakiegoś zjawiska” (*Słownik języka polskiego, PWN*).

W przypadku modelu pracy z uczniem zdolnym proponuję oprzeć się na powszechnie stosowanym pojęciu modelu jako *systemie pewnych założeń, pojęć i zależności występujących między nimi pozwalającym opisać pewien aspekt rzeczywistości*.

Zatem:

Model pracy z uczniem zdolnym/uzdolnionym/szczególnie uzdolnionym to spójny system konkretnych rozwiązań (pojęć, zasad, założeń i zależności występujących między nimi), wytyczający i wskazujący kierunki pracy szkołom, dyrektorom, nauczycielom i partnerom zewnętrznym w zakresie rozwijania zainteresowań, predyspozycji i zdolności uczniów, prezentujący ścieżkę rozwoju ucznia. (*Definicja własna*).

W pracy z uczniem zdolnym konieczne jest indywidualne podejście poprzez budowanie strategii edukacyjnej, opartej na indywidualizacji celów, metod, form, treści kształcenia i dostosowywanie ich do prawidłowo rozpoznanych potrzeb¹.

Celem opracowania modelu pracy z uczniem zdolnym na etapie szkoły podstawowej, ze szczególnym uwzględnieniem edukacji wczesnoszkolnej, jest stworzenie takich (jednakowych dla wszystkich) „ram” – celowych, planowych, kompleksowych działań szkoły – które pozwolą na całościowe zaplanowanie wsparcia dla uczniów zdolnych w każdej placówce, efektywnie organizującej edukację dla tej grupy uczniów. Prezentowany model stanowi propozycję, na bazie której każda szkoła w Polsce, zainteresowana kompleksowym wspieraniem uczniów zdolnych, będzie mogła zbudować swój własny, spójny system wynikający z jej rzeczywistych potrzeb i dostosowany do warunków w jakich funkcjonuje.

Obecnie opracowanie modelowego systemu pracy z uczniem zdolnym jest niezwykle potrzebne zarówno każdej polskiej szkole, jako organizacji kształcącej, dyrektorom szkół, których rolą jest dbałość o jakość tego kształcenia, nauczycielom – osobom, które są najbliższe ucznia i bezpośrednio organizują kształcenie, jak i partnerom zewnętrznym – sprzymierzeńcom w rozwijaniu potencjału dzieci i młodzieży.

Wreszcie model pracy z uczniem zdolnym potrzebny jest samym uczniom, ponieważ oni w szkole są najważniejsi i oczekują edukacji wspierającej ich rozwój. Taka ścieżka nauczania będzie możliwa i skuteczna dopiero wtedy, gdy najnowsza wiedza z zakresu rozwijania zdolności na tyle zbliży się do praktyki szkolnej, że możliwe będzie jej wykorzystanie w realiach każdej polskiej szkoły.

¹ Szerzej o indywidualizacji piszę w dalszej części książki.

Rozdział 2

Model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej

2.1. Podstawy teoretyczne modelu

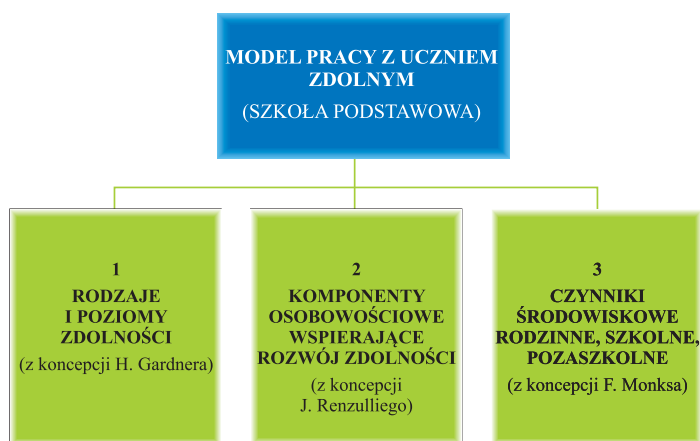
W proponowanym modelu oparto się na wybranych elementach modeli znanych i uznanych w świecie naukowym, literaturze przedmiotu w tym zakresie, dobrych praktykach stosowanych w wielu polskich szkołach (regionalne i ponadregionalne programy wspierające uczniów zdolnych) oraz na własnym doświadczeniu wypracowanym w ciągu wielu lat pracy z uczniami zdolnymi, zarówno na I, jak i II etapie edukacyjnym.

W literaturze odnaleźć można wiele ciekawych przykładów dobrych praktyk, które mogą wspomóc w takim zaplanowaniu działań szkoły, aby w określonym środowisku, rejonie kraju, z uwzględnieniem zasobów kadrowych, finansowych i organizacyjnych możliwe było najefektywniejsze zaprojektowanie edukacji uczniów zdolnych.

Podstawę teoretyczną modelu stanowią trzy koncepcje i modele zdolności. Są to:

- ✓ Trójpięścienny Model Zdolności (Joseph S. Renzulli, 1978),
- ✓ Wieloczynnikowy Model Zdolności (Franz J. Monks, 1985),
- ✓ Teoria Inteligencji Wielorakich (H. Gardner, 1983).

Powyższe koncepcje zostały wybrane spośród wielu innych z uwagi na ich wielowymiarowość. Pokazują bowiem wiele aspektów pracy z uczniem zdolnym oraz uwzględniają różne metody identyfikowania i diagnozowania zdolności, przez co mogą zostać włączone do praktyki szkolnej. W modelu pracy z uczniem zdolnym na I i II etapie kształcenia, który opisano na kolejnych stronach tej publikacji, czytelnik znajdzie wybrane elementy z powyższych koncepcji, które zostały przystosowane do jego potrzeb. Części składowe przedstawia poniższy diagram:

Model pracy z uczniem zdolnym w szkole – podstawa teoretyczna

2.1.1. Rodzaje i poziomy zdolności

Howard Gardner w swojej Teorii Inteligencji Wielorakich wskazuje na wielopłaszczyznowy i dynamiczny charakter inteligencji oraz udowadnia, że wykracza ona poza tradycyjne, oceniane w szkole zdolności. Ponadto kwestionuje testy badające inteligencję jako jedyny jej miernik, twierdząc, że inte-

ligencja nie jest cechą stałą i należy traktować ją jako zespół zdolności i umiejętności, które mogą być ciągle doskonalone i rozwijane.

Badacz wyróżnia wiele rodzajów zdolności, określając je mianem inteligencji oraz dowodzi, że to właśnie one decydują o tym, w jaki sposób uczeń przyswaja wiedzę i jak funkcjonuje w świecie². Zdaniem Gardnera to, czy i w jakim stopniu określona inteligencja rozwinie się u ucznia zależy przede wszystkim od edukacji oraz środowiska kulturowego, w jakim on funkcjonuje. Wydaje się zatem konieczna refleksja nauczycieli nad sposobem, w jaki należy podchodzić do uczenia się/nauczania. **Skoro uczniowie mają trudności z uczeniem się zgodnie ze stylem nauczania preferowanym przez nauczyciela, trzeba ten styl zmienić i dostosować do sposobu uczenia się właściwego dla każdego ucznia w klasie, a więc skoncentrować się na indywidualizacji wykorzystującej inteligencje wielorakie.** Planując w ten sposób zajęcia, należy rozpocząć od określenia typów inteligencji posiadanych przez uczniów.

Początkowo Gardner wyróżnił 8 rodzajów inteligencji³:

1. **Inteligencja lingwistyczna** – zdolność do używania języka, skutecznego manipulowania językiem, do wyrażania myśli w formie literackiej i poetyckiej (pisarz, poeta, publicysta, dziennikarz, prawnik, nauczyciel);
2. **Inteligencja logiczno-matematyczna** – zdolność do rozumienia związków przyczynowo skutkowych, posługiwania się liczbami, wykonywania operacji matematycznych, zdolność do myślenia koncepcyjnego i logicznej analizy problemów (matematyk, księgowy, naukowiec, programista);
3. **Inteligencja muzyczna** – zdolność do rozpoznawania zapisów nutowych, dźwięków, rytmów, komponowania, zapamiętywania melodii i piosenek (muzyk, dyrygent, kompozytor, piosenkarz);
4. **Inteligencja cielesno-kinestetyczna** – zdolność do poruszania się, koordynacji ruchowej, zdolność do zapamiętywania przez działanie (tancerz, rzeźbiarz, aktor, rzemieślnik, chirurg);
5. **Inteligencja wizualno-przestrzenna** – zdolność do tworzenia umysłowych modeli świata przestrzennego oraz umiejętność działania w oparciu o te modele, zdolność do interpretacji wykresów, grafik, rysunków, obrazów (żeglarz, rzeźbiarz, inżynier, chirurg, malarz);
6. **Inteligencja naturalistyczna/przyrodnicza** – zdolność do kategoryzacji i katalogowania informacji, wrażliwość na środowisko przyrodnicze (biolog, ogrodnik, leśniczy, naukowiec);
7. **Inteligencja intrapersonalna** – zdolność do rozumienia własnych uczuć i motywacji, rozumienia samego siebie, autorefleksji i autoanalizy (filozof, pisarz, naukowiec);
8. **Inteligencja interpersonalna** – zdolność do rozumienia i dostrzegania uczuć i intencji innych ludzi, budowania pozytywnych relacji z innymi, rozwiązywania konfliktów, prowadzenia negocjacji (psycholog, filozof, nauczyciel, polityk, lekarz, sprzedawca).

Obecnie wskazuje się na istnienie jeszcze innych rodzajów inteligencji (np. inteligencji egzystencjalnej, rozumianej jako zdolność rozważania, rozmyślenia na temat życia, śmierci, i rzeczywistości), a ich lista ciągle jest otwarta.

Zdaniem Gardnera szkoła koncentruje swoją uwagę głównie na uczniach o dominującej inteligencji językowej i logiczno-matematycznej, podczas gdy równie ważne jest poświęcenie należytej uwagi uczniom o innej dominancie inteligencji, która jest tak samo istotna i potrzebna, jak potrzebne są osoby, które wzbogacają świat, w jakim żyjemy: przyrodnicy, artyści, malarze, projektanci, muzycy, architekci etc.

² H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, Larum, Warszawa 2009.

³ *Ibidem*.

Każdy uczeń charakteryzuje się swoistym profilem zdolności, na który wpływ mają dominujące u niego rodzaje inteligencji. U każdego ucznia mogą być one rozwinięte w mniejszym lub większym stopniu, np. w klasie będą uczniowie wykazujący wysoki poziom jednocześnie w obszarze kilku typów inteligencji, ale będą również tacy, u których wyraźnie dominować będzie jedna z nich. Indywidualne podejście do ucznia, opierające się na tworzeniu sytuacji dydaktyczno-wychowawczych uwzględniających dominujący rodzaj inteligencji (mocne strony), pozwala mu rozwijać zdolności i osiągać sukcesy.

Koncepcja H. Gardnera, traktowana jako koncepcja zdolności⁴, jest przejrzysta i czytelna, dlatego też może stanowić punkt wyjścia dla tworzenia własnych programów, mających na celu rozwijanie zdolności szczególnie u najmłodszych uczniów.

2.1.2. Komponenty osobowościowe determinujące rozwój zdolności

Trójpierścieniowy Model Zdolności Josepha S. Renzulliego zakłada związek między trzema podstawowymi komponentami (pierścieniami) istotnymi dla rozwoju zdolności:

- 1. Ponadprzeciętne zdolności ogólne** (mierzone za pomocą testów badających inteligencję), **uzdolnienia kierunkowe**;
- 2. Zdolności twórcze** (płynność, elastyczność, oryginalność myślenia, ciekawość, otwartość na nowe doświadczenia, wrażliwość na stymulację, gotowość do podejmowania ryzyka w myśleniu i działaniu etc.);
- 3. Zaangażowanie** (własna aktywność ucznia) w wykonywane zadanie (motywacja, samozaparcie, szczególna fascynacja konkretną dziedziną, determinacja etc.)⁵.

Obok pojęcia **zdolności** Renzulli używa wyrażenia **zachowanie znamionujące zdolności**⁶, czyli „potencjał drzemący w uczniu, który pod wpływem odpowiednio zaplanowanych i zorganizowanych oddziaływań edukacyjnych, może przerodzić się w wybitne zdolności”.

Rozwój zdolności ucznia zależy w dużym stopniu od wsparcia i stymulacji takich cech, jak:

- ✓ **ponadprzeciętna inteligencja i zdolności specjalne (intelektualne, artystyczne, społeczne, psychomotoryczne);**
- ✓ **duże zaangażowanie w zadanie (poświęcenie się bez reszty zadaniu, długotrwała umiejętność skupienia uwagi na zadaniu, koncentracja, długotrwałe zainteresowanie zadaniem, dociekliwość);**
- ✓ **wysoki poziom zdolności twórczych (płynność, elastyczność, oryginalność myślenia, ciekawość, otwartość na nowe doświadczenia, wrażliwość na stymulację, gotowość do podejmowania ryzyka w myśleniu i działaniu etc.).**

⁴ I. Czaja-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka: koncepcja wielorakich inteligencji w praktyce przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2005, s. 26.

⁵ J.S. Renzulli, S.M. Reis, *The Schoolwide Enrichment Model – Second Edition*, Creative Learning Press, Mansfield 1997, s. 5–14.

⁶ W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować?*, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Sopot 2010, s. 57.

Trójpierścieniowy Model Zdolności stał się punktem wyjścia do opracowania SEM (*The Schoolwide Enrichment Model*) – Szkolnego Modelu Wzbogacania Zdolności, który opiera się na założeniu, że szkoła może lub powinna być miejscem umożliwiającym rozwój zdolności i talentów wszystkich uczniów w dogodnych dla nich warunkach. Podstawową zasadą przyjętą w modelu jest docenianie różnorodności, przejawiających się w respektowaniu rozmaitych zdolności, uzdolnień, odmiennych stylów uczenia się, wielorakich zainteresowań⁷.

Program potrójnego wzbogacania powinien być przystosowany do potrzeb uczniów i uwzględniać zasoby, jakimi dysponują oraz do możliwości szkół, do których uczęszczają. Te warunki tworzone przez nauczycieli w wyniku ich samodzielnych poszukiwań Renzulli określa mianem **doświadczeń trzeciego typu**⁸.

W Szkolnym Modelu Wzbogacania Zdolności SEM **ważne jest organizowanie pracy opartej na 4 podstawowych zasadach** (Renzulli, Reis, 2003, s. 195, za B. Dyrda):

- 1) Każdy uczeń jest inny – konsekwencją tego jest konieczność dostosowania sytuacji dydaktycznych do poziomu zdolności, zainteresowań każdego ucznia oraz jego stylu uczenia się.
- 2) Uczeń zdobywa wiedzę najbardziej efektywnie wtedy, gdy sprawia mu to radość.
- 3) Zdobywanie wiedzy sprawia radość i przynosi efekty wtedy, gdy nauka koncentruje się wokół rzeczywistych (realnych) problemów.
- 4) Myślenie i zdobywanie wiedzy przez uczniów powinno odbywać się samodzielnie, a nie w wyniku bezpośredniej ingerencji nauczyciela.

Dokładne odniesienie powyższych zasad do modelu czytelnik odnajdzie w rozdziale opisującym działania praktyczne wspierające rozwój zdolności (III etap modelu).

Walorem modelu Renzulliego jest to, że od wielu lat jest on systematycznie monitorowany, stosowany i weryfikowany w praktyce (w środowisku szkolnym) oraz podlega ciągłej ocenie i rozbudowie.

W oparciu o SEM w ostatnich latach powstał RLS (*Renzulli Learning System*) – wszechstronny multimedialny program, będący nowoczesnym narzędziem uczenia się opartym na zasobach dostępnych w sieci. *Renzulli Learning System* ułatwia uczniom zdolnym rozwiązywanie problemów praktycznych, wykonywanie prac badawczych, grupowe tworzenie kreatywnych projektów oraz stanowi narzędzie komunikacyjne umożliwiające współpracę z innymi uczniami i nauczycielami.

2.1.3. Czynniki środowiskowe determinujące rozwój zdolności

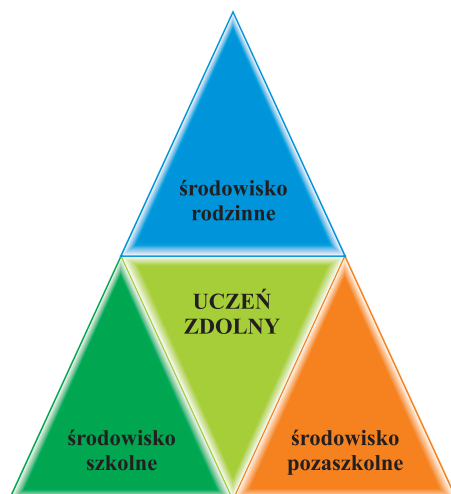
Wieloczynnikowy Model Zdolności J. Monksa definiuje zdolności jako „indywidualny potencjał ujawniający się poprzez wybitne osiągnięcia w jednej lub wielu dziedzinach”⁹ oraz wskazuje na czynniki środowiskowe, które determinują ich rozwój (rodzina, szkoła, rówieśnicy).

⁷ J.S. Renzulli, 1999 za: B. Dyrda, Edukacyjne wspieranie rozwoju uczniów zdolnych: *studium społeczno-pedagogiczne*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2012, s. 172.

⁸ J.W. Eby, J.F. Smutny, *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1998, s. 174.

⁹ W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak...*, op. cit., s. 16.

Trzecim komponentem, przejętym z koncepcji Monksa na potrzeby prezentowanego w publikacji modelu, jest środowisko zewnętrzne ucznia, które obejmuje: rodzinę, szkołę oraz różnorodne instytucje pozaszkolne wspierające rozwój zdolności.

Model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej – środowisko zewnętrzne ucznia determinujące rozwój zdolności

Priorytetowe znaczenie w rozpoznawaniu i rozwijaniu zdolności dziecka ma **rodzina**. Rodzice znają swoje dzieci najlepiej, obserwują ich rozwój, dostrzegają potrzeby, zainteresowania, pasje i zdolności, potrafią wskazać ich mocne i słabsze strony, a także właściwie interpretować ich zachowania. Rodzice najwcześniej wykazują zainteresowanie rozwojem dziecka, zapewniają mu dostosowane do wieku i możliwości wyzwania, dbają o jego rozwój i motywują do poszukiwania oraz rozwijania pasji i zainteresowań.

Niezależnie od wysiłku podejmowanego przez nauczycieli na rzecz rozwoju zdolności ucznia, dzieci zdolne nie będą w pełni wykorzystywały swojego potencjału i rozwijały się na miarę swoich możliwości, jeśli nie będą do tego stymulowane i wspierane przez swoich najbliższych – środowisko rodzinne.

Szkoła to środowisko, które zachęca uczniów do zdobywania wiedzy i umiejętności oraz kształtuje ich postawy. Niezwykle ważne w każdej szkole i klasie jest stworzenie atmosfery sprzyjającej indywidualnemu podejściu do ucznia.

Szkoła wspierająca rozwój zdolności to taka, która zapewnia poczucie bezpieczeństwa, koncentruje się na uczniu, stosuje efektywne i ciekawe metody i formy pracy, zachęca do samodzielnego myślenia, motywuje do pracy, wspiera w osiągnięciu sukcesu, rozwija się, zaspokaja nie tylko potrzeby poznawcze uczniów, lecz także emocjonalne i społeczne.

Środowisko pozaszkolne to miejsca inne niż szkoła, np. różnorodne instytucje działające na rzecz aktywnego wspomaganie rozwoju uczniów, oraz ludzie, którzy tam przebywają i mają kontakt z młodzieżą. Do takich ośrodków należą m.in.: kluby sportowe, taneczne, modelarskie, ośrodki twórczości, instytucje kulturalno-oświatowe, centra nauki etc. Zajęcia pozaszkolne prowadzone przez specjalistów i ekspertów wzbogacają i rozwijają zdolności uczniów, stwarzają możliwość pracy w grupie rówieśników o podobnych zainteresowaniach i poziomach zdolności oraz pozwalają osiągać sukcesy poza szkołą.

Model pracy z uczniem zdolnym na etapie szkoły podstawowej zakłada ścisłe współdziałanie i uzupełnianie się w działaniach środowiska szkolnego, rodzinnego i pozaszkolnego w zakresie rozpoznawania i rozwijania zdolności uczniów.

Rozdział 3

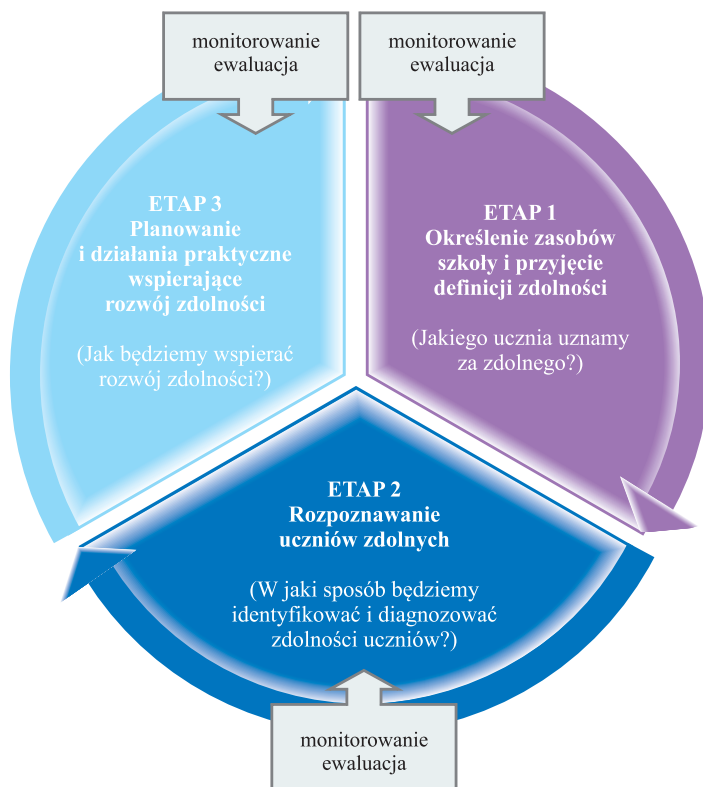
Tworzenie modelu pracy z uczniem zdolnym krok po kroku

Proponowany w publikacji model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej składa się z 3 etapów:

1. Etap 1 – polega na określeniu zasobów szkoły i przyjęciu definicji zdolności.
2. Etap 2 – dotyczy rozpoznawania zdolności.
3. Etap 3 – obejmuje planowanie i działania praktyczne wspierające rozwój zdolności.

Każdy etap podlega monitorowaniu i ewaluacji. Graficzną strukturę modelu przedstawia poniższy diagram:

Model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej – etapy

Monitoring ma kluczowe znaczenie dla kolejnych etapów modelu i powinien mieć charakter ciągły. To proces zbierania informacji, systematycznego badania wykonywanego w trakcie wdrażania modelu. Monitoring pozwala ocenić postępy podczas prowadzonych działań, zweryfikować ich tempo i kierunek, umożliwi również ich modyfikację oraz dostosowanie do zmieniających się warunków. Dane pochodzące z monitoringu stanowią podstawę ewaluacji.

Ewaluacja jest sposobem przeprowadzenia oceny działań podejmowanych na każdym etapie modelu.

Na etapie I ewaluacja powinna dostarczyć szkole informacji o tym, czy przyjęta przez nią definicja ucznia zdolnego jest adekwatna do zasobów, jakimi dysponuje. Może bowiem okazać się, że szkoła przyjęła definicję zbyt szeroką w stosunku do tego, co jest w stanie uczniom zdolnym zaoferować lub też odwrotnie – przyjęta definicja jest zbyt wąska, niepełna i może warto ją poszerzyć i zmodyfikować.

Dzięki temu w większym stopniu wykorzystane zostaną zasoby, jakimi dysponuje szkoła i efektywniej będzie ona w stanie wspierać różne zdolności uczniów.

Celem ewaluacji prowadzonej na II etapie modelu jest sprawdzenie, czy i na ile wybrane i stosowane przez szkołę wskaźniki identyfikacyjne sprawdzają się w rozpoznawaniu zdolności uczniów. Może okazać się, że stosowane metody nie są wystarczające, nie do końca odpowiadają oczekiwaniom, pomijają niektóre zdolności lub też są zbyt trudne i czasochłonne, przez co nauczyciel stosuje je niechętnie i rzadko po nie sięga. Warto zastanowić się, jak usprawnić proces identyfikacyjny, aby szybko i skutecznie rozpoznać uczniów zdolnych. Prawdą jest, że im więcej metod identyfikacyjnych zostanie zastosowanych, tym pełniejsze będzie rozpoznanie. Nie trzeba jednak od razu tworzyć skomplikowanych narzędzi identyfikacyjnych, gdyż do tego potrzebna jest specjalistyczna wiedza i odpowiednie umiejętności. Warto pamiętać o tym, że nauczyciel ma wsparcie w specjalistach pracujących w szkole lub/i w poradni psychologiczno-pedagogicznej. Te instytucje posiadają odpowiednie narzędzia i służą pomocą w diagnozowaniu zdolności.

Ewaluacja obejmująca III etap modelu ma pomóc odpowiedzieć na pytanie, czy i w jakim stopniu podejmowane przez nauczycieli działania rzeczywiście wspomagają rozwój uczniów zdolnych.

Ewaluacja powinna być przede wszystkim użyteczna. Jej celem ma być sprawdzenie efektywności funkcjonującego w szkole modelu pracy z uczniem zdolnym oraz znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy i na ile, rzeczywiście zaspokaja on specjalne potrzeby edukacyjne uczniów zdolnych i czy rozwinęły się zdolności, uzdolnienia bądź talenty konkretnych uczniów.

Ewaluacja pokazuje także przykłady efektywnych, trafnych działań oraz obszary trudne (niedoskonałe), które wymagają jeszcze poprawy dopracowania, zmiany.

Na I etapie edukacyjnym warto zwrócić szczególną uwagę na to, które z działań trafnie odpowiadają na rzeczywiste potrzeby uczniów zdolnych oraz na ile zaspokajają te potrzeby. Na przykład czy rodzaje proponowanych zajęć pozalekcyjnych obejmują rzeczywiście wszystkich uczniów przejawiających zdolności poznawcze i pozapoznawcze lub czy każde dziecko zdolne ma szansę podjąć dodatkową aktywność w obszarach swoich zainteresowań/zdolności osobistych, czy też oferta proponowana przez szkołę jest niepełna i wymaga poszerzenia.

W klasach IV–VI ważne jest uważne monitorowanie procesu krystalizowania się zdolności. Żeby to osiągnąć należy systematycznie sprawdzać, czy i na ile konkretni uczniowie zdolni, wobec których podejmowaliśmy działania dodatkowe, rozwinęli swoje zdolności bądź je dookreślili. Trzeba także sprawdzić, jak przebiegał ten proces i które z naszych działań szczególnie pomagały uczniom poznać samych siebie oraz rozpoznać własny potencjał i mocne strony. Powinno się również zweryfikować, czy dla uczniów, u których zdolności skryzystalizowały się na tyle, że sami dostrzegli potrzebę ich dalszego rozwijania, przewidzieliśmy i zaplanowaliśmy odpowiednie działania.

Przykładowe pytania, na które warto szukać odpowiedzi, dokonując ewaluacji na kolejnych etapach modelu:

- a) Co chcemy osiągnąć, w jakim czasie i do czego zmierzamy?
- b) Czy chcemy stworzyć na terenie szkoły Szkolny System Wspierania Zdolności? Jakie obszary pracy szkoły powinniśmy w nim uwzględnić? Jakie będą między nimi występowały zależności?

- c) Jak będziemy wspierać rozwój osobowościowy, emocjonalny, społeczny, intelektualny naszych uczniów zdolnych?
- d) W jaki sposób zorganizujemy kształcenie uczniów zdolnych w naszej szkole? Jakie będą konkretne działania i kiedy będziemy je podejmowali? Kto będzie odpowiedzialny za realizację i ewaluację oraz ewentualną ich modyfikację wynikającą z wniosków poewaluacyjnych?
- e) W jakich obszarach i z jakimi środowiskami pozaszkolnymi powinniśmy współpracować, żeby podnieść efektywność naszych działań?
- f) Jakie instytucje mogą wesprzeć nas w realizacji działań, które podejmiemy?
- g) W jaki sposób będziemy sprawdzać efektywność podejmowanych przez nas działań?
- h) W jaki sposób będziemy monitorować funkcjonowanie modelu, kiedy i w jaki sposób będziemy dokonywać jego ewaluacji?

3.1. Etap 1 – określenie zasobów szkoły i przyjęcie definicji zdolności

Pierwszym krokiem we wdrażaniu modelu jest określenie zasobów, jakimi dysponuje szkoła (osobowych – kadrowych i materialnych – baza szkoły), przyjęcie i zatwierdzenie przez dyrektora szkoły i radę pedagogiczną definicji ucznia zdolnego oraz wybór **zespołu zadaniowego i lidera na każdy z etapów edukacyjnych**. Wówczas (aby ustalić definicję oraz ze względu na świadomość znaczenia różnorodnych zasobów szkoły w planowaniu pracy z uczniami zdolnymi) konieczne może okazać się przeszkolenie nauczycieli w zakresie pedagogiki zdolności. Pozwoli to na zwiększenie i usystematyzowanie wiedzy i kompetencji w obszarze identyfikacji uczniów zdolnych, rozpoznawanie ich potrzeb oraz efektywnych sposobów wspierania ich rozwoju.

Celem powołania zespołu zadaniowego oraz lidera jest koordynacja zadań, które mają pomóc we wspieraniu rozwoju uczniów zdolnych. Jest to szczególnie ważne na etapie szkoły podstawowej, zwłaszcza w przypadku najmłodszych uczniów. Ułatwia to opracowanie harmonogramu dodatkowych działań, np.: udział w projektach, zajęciach pozalekcyjnych, konkursach, porządkuje je oraz zapobiega nadmiernemu obciążaniu uczniów.

Szczegółowe zadania zespołu i lidera przedstawiają poniższe diagramy.

Model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej – zadania zespołu

Model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej – zadania lidera

Na tym etapie istotne jest również sformułowanie podstawowych i jednocześnie niezwykle ważnych – dla prawidłowego rozumienia i funkcjonowania struktury nakreślonego w każdej szkole, jak również w tej publikacji modelu – pojęć, znaczeń i definicji związanych z edukacją uczniów zdolnych. Taki „słownik pojęć podstawowych” może być swego rodzaju pomocą techniczną dla wszystkich, którzy są zainteresowani całościowym wspieraniem rozwoju uczniów zdolnych.

Podstawowe pojęcia dotyczące uczniów zdolnych – „Słownik pojęć podstawowych”

Indywidualizacja – zapewnienie każdemu uczniowi warunków do wszechstronnego rozwoju poprzez uwzględnienie w procesie nauczania/uczenia się indywidualnych cech, możliwości oraz sposobów/stylów uczenia się.

Indywidualny Program Nauki (IPN) – program obejmujący jedno, kilka lub wszystkie zajęcia edukacyjne przewidziane w szkolnym planie nauczania dla danej klasy; przygotowany dla konkretnego ucznia zdolnego oraz dostosowany do jego uzdolnień, zainteresowań i możliwości edukacyjnych; opracowany indywidualnie przez nauczyciela bądź nauczycieli (np. nauczyciel prowadzący zajęcia edukacyjne w szkole wyższego stopnia, nauczyciel doradca metodyczny, psycholog, pedagog zatrudniony w szkole), którego celem nadrzędnym jest wspieranie zdolności poprzez umożliwienie konkretnemu uczniowi zdobywania poszerzonej i pogłębionej wiedzy z dziedziny, w której przejawia szczególne uzdolnienia¹⁰.

Indywidualny Tok Nauki (ITN) – proces kształcenia ucznia według systemu innego niż udział w obowiązkowych zajęciach edukacyjnych, w zakresie jednego, kilku lub wszystkich obowiązujących zajęć edukacyjnych, przewidzianych w szkolnym planie nauczania dla danej klasy¹¹.

Specjalne Potrzeby Edukacyjne (SPE) – indywidualne potrzeby uczniów, wynikające z różnego rodzaju niepełnosprawności, ograniczeń (zdrowotnych, środowiskowych), trudności, możliwości (potencjału), wymagające dodatkowego bądź specjalnego wsparcia psychologiczno-pedagogicznego, uwzględniającego wszystkie aspekty – fizyczny, poznawczy, emocjonalny i społeczny (np. w formie specjalnego programu nauczania, odpowiednio dobranych metod i treści nauczania etc.).

Syndrom Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych (SNOS) – problem negatywnej sytuacji szkolnej dziecka, w której nie wykorzystuje ono swoich możliwości związanych z potencjałem intelektualnym i twórczym¹², osiągnięcia szkolne uczniów zdolnych (np. w postaci ocen) są znacznie niższe niż ich możliwości.

Uczeń „podwójnie wyjątkowy” – uczeń z jednej strony uzdolniony (zdolności poznawcze lub/i pozapoznawcze), z drugiej posiadający pewne ograniczenia utrudniające mu naukę (np. niepełnosprawność ruchowa, choroba przewlekła etc.).

W potocznym rozumieniu uczeń zdolny to ten, który szybko i dobrze się uczy oraz osiąga sukcesy w szkole. Takie spojrzenie na zdolności nie jest właściwe, ponieważ **ocena szkolna nie jest i nie powinna być głównym wyznacznikiem zdolności**. W każdej klasie są uczniowie, którzy nie osiągają większych sukcesów w rozumieniu szkolnym, a jednak mają pasje, zainteresowania i zdolności, które mimo braku optymalnych warunków do rozwoju w szkole, rozwijane są często poza nią. Tacy uczniowie nie

¹⁰ Na podstawie: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 19 grudnia 2001 r.

¹¹ *Ibidem*.

¹² B. Dyrda, *Syndrom nieadekwatnych osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych. Diagnoza i terapia*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000.

otrzymują wsparcia w codziennym procesie dydaktyczno-wychowawczym lub wspierani są w sposób niezaplanowany, przypadkowy, nieregularny. W systemowej i zaplanowanej pracy z uczniem zdolnym szkoła współdziała z nim, z jego rodzicami i przedstawicielami instytucji pozaszkolnych, którzy na co dzień rozwijają zdolności i uzdolnienia tej grupy.

Uczniowie zdolni różnią się między sobą nie tylko poziomem rozwoju zdolności (zdolni, uzdolnieni, wybitnie zdolni, utalentowani, geniusze), lecz także rodzajem posiadanych uzdolnień¹³.

W literaturze spotkać można wiele wykazów cech ucznia zdolnego. Poniżej zaprezentowano trzy zestawy wybrane z listy, które mogą ułatwić nauczycielom wstępną identyfikację oraz stanowić materiał pomocniczy do samokształcenia i zweryfikowania dotychczasowej wiedzy na temat zdolności.

Cechy ucznia zdolnego na przykładzie publikacji wybranych autorów

duża ciekawość poznawcza,
naturalna potrzeba
zdobywania wiedzy,
znakomita pamięć,
podzielna uwaga,
poczucie humoru,
rozszerzone zainteresowania,
skłonność
do perfekcjonizmu,
samodzielność
w zdobywaniu wielu
umiejętności

(F. Monks, za: W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować?*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2010, s. 81)

rozszerzona wiedza ogólna,
łatwość uczenia się,
ciekawość, rozwinięta
wyobraźnia, poczucie humoru,
wyszukane słownictwo,
podejmowanie wyzwań,
pomysłowość i oryginalność
w rozwiązywaniu
problemów, łatwość
w kontaktach z innymi,
empatia i głęboka wrażliwość,
perfekcjonizm, wysokie
wymagania względem
siebie i innych

(por. G. Lewis, *Jak wychowywać utalentowane dziecko*, Rebis, Poznań 1998, s. 19)

umiejętność wnikliwej
obserwacji, bardzo dobra
pamięć, myślenie logiczne,
analityczne i abstrakcyjne,
oryginalne i efektywne
strategie myślenia,
całościowe dostrzeganie
i analiza problemów,
łatwość w wykorzystywaniu
posiadanej wiedzy
w nowych sytuacjach,
samoświadomość, metawiedza
na temat procesów myślenia,
szczególna wrażliwość
percepcyjna

(za: W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować?*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2010, s. 91)

Ciekawą listę cech charakteryzujących ucznia zdolnego w odniesieniu do każdego rodzaju inteligencji wyróżnionych przez Gardnera podaje I. Czaja-Chudyba¹⁴. Z kolei E. Nęcka¹⁵ wskazuje na 9 oznak świadczących o tym, że uczeń jest wybitnie uzdolniony. Są to: ciekawość poznawcza, spostrzegawczość, zainteresowania, bogate słownictwo, zamiłowanie do czytania, rozwinięta wyobraźnia, koncentracja i wytrwałość, samokrytycyzm, dojrzałość, żwawość intelektualna.

¹³ Por. W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak... , op. cit.* s. 17.

¹⁴ Por. I. Czaja-Chudyba, *Jak rozwijać zdolności dziecka?*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2009, s. 62–65.

¹⁵ E. Nęcka, *Inteligencja: geneza – struktura – funkcje*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 167–168.

W każdej szkole funkcjonują również uczniowie, którzy wykazują niezwykle różnorodne zdolności sprawiające, że są wyjątkowi i niepowtarzalni. Z jednej strony są uzdolnieni w jakiejś dziedzinie, z drugiej posiadają pewne ograniczenia utrudniające im naukę. O takich uczniach mówimy, że są „podwójnie wyjątkowi”. Ich uzdolnieniom towarzyszą zwykle ograniczenia wynikające z:

- ✓ niepełnosprawności ruchowej;
- ✓ problemów ze wzrokiem (niewidzenie, słabe widzenie);
- ✓ problemów ze słuchem (niesłyszenie, słabe słyszenie);
- ✓ trudności w uczeniu się (czytania, pisanie, matematyki);
- ✓ nadpobudliwości psychoruchowej (ADHD);
- ✓ autyzmu;
- ✓ choroby przewlekłej.

Anies Al-Hroub wyróżnia wśród uczniów „podwójnie wyjątkowych” trzy grupy. W pierwszej z nich znajdują się uczniowie z ukrytymi deficytami, które nie przeszkadzają w identyfikacji ich jako uzdolnionych¹⁶. Jednak te niedostatki powodują pewne trudności w szkole, a różnica między oczekiwaniami a rzeczywistymi osiągnięciami szkolnymi tych uczniów jest często duża.

Do drugiej grupy można zaklasyfikować uczniów, których trudności w uczeniu się są nasilone na tyle, że zostały zidentyfikowane. Jednocześnie ukrywają one posiadane przez nich uzdolnienia. Uczniowie ci są postrzegani przede wszystkim jako uczniowie z problemami, a nie uzdolnieni.

Trzecią grupę stanowią ci uczniowie, których niedostatki i uzdolnienia „nakładają się” na siebie, przez co są postrzegani jako uczniowie przeciętni. Nie są również kwalifikowani ani jako osoby uzdolnione, ani jako posiadające specyficzne deficyty.

Ta grupa uczniów wymaga szczególnej uwagi nauczyciela i specjalnego podejścia edukacyjnego.

Przyjęte w modelu definicje

W prezentowanym modelu przyjęte zostały następujące definicje:

Zdolności, czyli takie różnice indywidualne, które sprawiają, że przy jednakowej motywacji i uprzednim przygotowaniu poszczególni ludzie osiągają w porównywalnych warunkach zewnętrznych niejednakowe rezultaty w uczeniu się i działaniu¹⁷.

Uczeń zdolny to ten, który osiąga lub posiada możliwości osiągania sukcesów w przedmiotach szkolnych i/lub dziedzinach pozaszkolnych (pozapoznawczych), takich jak np.: działalność społeczna, przywództwo, wielorakie inteligencje (wg H. Gardnera) itp.

Uzdolnienia to zdolności kierunkowe – specjalne, czyli takie właściwości (zdolności) jednostki, które stwarzają możliwości wysokich osiągnięć w konkretnej dziedzinie. Warunkują one ponadprzeciętny poziom w obrębie określonej działalności, np. naukowej, artystycznej, fizycznej, technicznej itp. Wśród uzdolnień specjalnych wskazać można np.: poznawcze, językowe, literackie, matematyczne, techniczne, muzyczne, sportowe, plastyczne, pedagogiczne, społeczne i inne.

¹⁶ A. Al-Hroub, *Developing assessment profiles for mathematically gifted children with learning difficulties at three schools in Cambridgeshire*, „Journal of Education for the Gifted”, nr 34(1), England 2010, passim

¹⁷ Z. Pietrasziński, *Zdolności* [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, PWN, Warszawa 1975.

Talent to „bardzo wysoki poziom określonej zdolności specjalnej lub wiązki uzdolnień, które przejawiają się w ponadprzeciętnej łatwości nabywania wiedzy lub sprawności w danej dziedzinie”¹⁸, najczęściej już w okresie wczesnego dzieciństwa, prowadzący do szczególnego mistrzostwa w tej dziedzinie.

Geniusz to osoba o rzadko występujących wybitnych zdolnościach intelektualnych lub kierunkowych, a jednocześnie o wysokim poziomie rozwoju zdolności twórczych, wprowadzająca rewolucyjne zmiany¹⁹.

Cudowne dzieci to dzieci, „które do 13. r.ż. rozwiną zdolności umożliwiające im aktywność na mistrzowskim poziomie, porównywalnym pod względem jakości do działań uzdolnionych i wykształconych osób dorosłych”²⁰.

Konsekwencją przyjętych dla modelu definicji jest:

1. Uznanie tezy, że o zachowaniu ucznia, w tym również efektywności jego funkcjonowania intelektualnego, decydują nie tylko zdolności ujawniające się w wyniku pomiaru testami badającymi inteligencję, lecz także szereg innych czynników. Należą do nich: czynniki osobowościowe, środowiskowe, osobisty profil inteligencji.
2. Postrzeganie ucznia zdolnego w kontekście zdolności poznawczych, ale także innych – pozapoznawczych.
3. Stosowanie w identyfikacji i diagnozie zdolności (poza pomiarami osiągnięć szkolnych i wynikami osiąganymi przez ucznia) sprawdzianów potencjalnych zdolności i sprawdzianów uzdolnień wielu narzędzi oraz całościowe (holistyczne) postrzeganie ucznia.

Przyjęcie w modelu określonej definicji zdolności determinuje zarówno sposób identyfikacji uczniów zdolnych (który jest procesem ciągłym, etapowym, a nie jednorazowym), jak i działania praktyczne podejmowane na rzecz rozwoju tych konkretnych uczniów. Można zatem sformułować wniosek, że istnieje ścisły związek między trzema podstawowymi komponentami modelu tworzącymi spójną całość.

3.2. Etap II – rozpoznawanie uczniów zdolnych

Kolejnym etapem w proponowanym modelu jest rozpoznawanie uczniów zdolnych, a więc identyfikacja i diagnoza.

Identyfikacja zdolności to stwierdzenie, że dany uczeń jest zdolny, uzdolniony poznawczo lub w jakiejś dziedzinie albo stwierdzono u niego (w procesie identyfikacji) wysokie osiągnięcia lub możliwości takich osiągnięć.

Diagnoza rozumiana jest jako „rozpoznanie jakiegoś stanu rzeczy i jego tendencji rozwojowych na podstawie jego objawów, w oparciu o znajomość ogólnych prawidłowości”²¹. Zdaniem S. Ziemskiego pełna, rozwinięta diagnoza składa się z diagnoz cząstkowych, wzajemnie się dopełniających i tworzących wszechstronne rozpoznanie. Analizy te podlegają ocenie diagnosty, którym jest ekspert (psycholog),

¹⁸ I. Czaja-Chudyba, *Odkrywanie zdolności dziecka*, AP, Kraków 2005, s. 20.

¹⁹ *Ibidem*, s. 19.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ S. Ziemiński, *Problemy dobrej diagnozy*, WP, Warszawa 1973, s. 17.

a którym może być również w pewnym wymiarze nauczyciel specjalista, posiadający odpowiednią wiedzę i właściwe kompetencje, pozwalające mu na rozpoznanie w określonych obszarach.

Diagnoza zdolności ma na celu potwierdzenie wstępnej identyfikacji ucznia zdolnego oraz dookreślenie rodzaju i poziomu posiadanych zdolności.

Co jest ważne w procesie identyfikacji zdolności?

1. Jak najwcześniejsze rozpoczęcie identyfikacji – najlepiej już na etapie wychowania przedszkolnego oraz na początku każdego kolejnego poziomu kształcenia.
2. Wszechstronne rozpoznanie.
3. Stosowanie różnorodnych metod, technik i narzędzi identyfikacyjnych oraz ich odpowiedni dobór.

Jakie obszary podlegają wszechstronnemu rozpoznaniu w procesie identyfikacji?

W procesie identyfikacji ucznia zdolnego na poziomie szkoły podstawowej ważne jest spojrzenie holistyczne (całościowe), obejmujące rozpoznanie obszarów zilustrowanych poniżej.

Identyfikacja ucznia zdolnego – obszary podlegające rozpoznaniu

Rozpoznanie każdego ze wskazanych obszarów wpływa na jakość i rzetelność wstępnej identyfikacji zdolności oraz diagnozy. Im więcej nauczyciel wie o uczniu, im lepiej go zna, tym łatwiej **rozpoznaje** jego potrzeby i w większym stopniu potrafi na nie odpowiadać.

Na jakich uczniach należy zwrócić szczególną uwagę w procesie identyfikacji i diagnozy zdolności?

Pierwszą grupą uczniów, która wymaga szczególnej uwagi ze strony nauczyciela, są uczniowie „**podwójnie wyjątkowi**”, mający np. jednocześnie trudności w nauce i posiadający określone zdolności lub uczniowie z niepełnosprawnością ruchową i zdolnościami matematycznymi czy muzycznymi. Identyfikacja tych uczniów powinna przebiegać dwutorowo. Z jednej strony powinna obejmować rozpoznanie przyczyn determinujących występowanie określonych trudności, z drugiej – rozpoznawanie zdolności. Właśnie ta „**podwójna wyjątkowość**” sprawia, że uczniowie ci wykazywać mogą bardzo różne, często przeciwstawne cechy, z jednej strony charakterystyczne dla uczniów np. z trudnościami w nauce, z drugiej – dla uczniów zdolnych, np.:

- ✓ dużą kreatywność oraz trudności w zapamiętywaniu;
- ✓ znakomitą ekspresję słowną oraz niechęć do prac pisemnych;
- ✓ duże zaangażowanie w działania zgodne z zainteresowaniami oraz wycofanie, nieśmiałość, lęk;
- ✓ niską motywację do pracy oraz skłonność do perfekcjonizmu;
- ✓ brak umiejętności organizacji pracy oraz rozległą wiedzę ogólną.

Przykład Olka – identyfikacja

Olek (uczeń klasy V)

Nie lubię mówić o swojej niepełnosprawności, ale tak niestety jestem postrzegany. „Głuchy”. To moja szkolna ksywka. Nie cierpię jej. Aparat noszę, odkąd pamiętam. W szkole mam sporo kłopotów. Koledzy i koleżanki z klasy nie dokuczają mi, nawet chyba mnie lubią, ale myślę, że tak naprawdę to mnie nie znają. Nie mam w klasie prawdziwego przyjaciela. Z nauką bywa różnie, oceny mam raczej słabe. Nie wiem, czy do tej pory w szkole wydarzyło się coś, co mógłbym uznać za swój sukces. No bo przecież nie tych parę zdjęć, które przygotowałem na szkolną wystawę. Lubię fotografować, podpatrywać świat, przyrodę i ludzi, filmować ciekawe historie. Raz zdobyłem nagrodę w konkursie fotograficznym. Myślę, że mógłbym kiedyś pracować z kamerą w telewizji. Chodzę na zajęcia do Galerii, tam odkryłem swoją pasję – film i fotografię.

Jakie potrzeby ma Olek? Co on sam mówi na ten temat?

Chciałbym, aby nauczyciele traktowali mnie „normalnie”, jak każdego innego ucznia. Szkoda, że tak mało mnie znają... Mógłbym nieraz przygotować coś ciekawego na lekcję – zwłaszcza na przyrodę. Mam trochę fajnych zdjęć. Chciałbym mieć przyjaciela – takiego, który nie będzie na mnie patrzył jak na „innego”, ale będzie chciał ze mną „gadać” np. o fotografii i robieniu filmów. Szkoda, że nie ma kółka fotograficznego. Nie wiem, do jakiej szkoły chcę pójść po podstawówce i gdzie np. mógłbym uczyć się fotografii. Nie mam z kim o tym porozmawiać...

Co warto wykorzystać przy identyfikacji i skąd czerpać informacje?

1. Autonomiacja – Olek wyraźnie określa swoje zainteresowania i pasje, chętnie o nich mówi (fotografia i film).
2. Nominacje rodziców/opiekunów – warto porozmawiać z rodzicami/opiekunami chłopca i prześledzić rozwój uzdolnienia na przestrzeni dłuższego okresu czasu.
3. Nominacje eksperta – warto również nawiązać kontakt z instruktorami zajęć pracującymi z Olkiem w Galerii, skonsultować swoje spostrzeżenia z opiniami ekspertów, zapytać o sukcesy chłopca, o to jak radzi sobie z pracą w grupie rówieśników poza szkołą oraz w jaki sposób szkoła może wesprzeć go w rozwijaniu pasji.
4. Obserwacje, skale wskaźnikowe, analiza wytworów i osiągnięć – warto je wykorzystać, aby na bieżąco monitorować postępy Olka i zaplanować działania najefektywniej wspierające rozwój jego zdolności.

Uwaga: Przy identyfikacji uczniów „podwójnie wyjątkowych” warto pamiętać, że:

1. Trudności w nauce w pewnych obszarach mogą skutecznie ukrywać posiadane zdolności/uzdolnienia w innych. Na przykład uczeń może mieć specyficzne trudności w uczeniu się czytania i pisania, a jednocześnie – posiadać zdolności artystyczne, ujawniające się w oryginalnych pracach, kreatywnych działaniach artystycznych. Natomiast uczeń z niedosłuchem może przejawiać zachowania wskazujące na posiadanie zdolności intrapersonalnych, aktorskich, manualnych etc.
2. Nauczyciele – terapeuci, specjaliści w zakresie pracy z uczniem z trudnościami w nauce – mogą posiadać zbyt małą wiedzę z zakresu pracy z uczniem zdolnym, nie dostrzegają zdolności i koncentrować się wyłącznie na usprawnianiu zaburzonych funkcji, np. pracując z uczniem zagrożonym niedostosowaniem społecznym, nie dostrzegą zdolności matematycznych, językowych, kinestetycznych etc.
3. Nauczyciele – specjaliści w zakresie pracy z uczniem zdolnym – mogą posiadać zbyt fragmentaryczną wiedzę z zakresu pracy z uczniem z trudnościami w nauce, nie dostrzegają ich i koncentrować się wyłącznie na rozwijaniu zdolności, np. nauczyciel rozwijający zdolności przywódcze/liderskie ucznia może nie dostrzec trudności, które są wynikiem jego nadpobudliwości psychoruchowej.

Drugą grupą uczniów, na których należy zwrócić szczególną uwagę w procesie identyfikacji, są **uczniowie z SNOS (syndrom nieadekwatnych osiągnięć szkolnych²²)**. Cechą charakterystyczną tych uczniów jest to, że ich osiągnięcia szkolne są zdecydowanie poniżej ich możliwości. Badania przeprowadzone przez B. Dyrde²³ ujawniły, że w grupie uczniów mogą być tacy, którzy nie wykorzystują swoich możliwości. Stanowią oni około 10% tejże grupy.

SNOS jest problemem złożonym, a jego początków można doszukiwać się w sytuacji rodzinnej ucznia²⁴. Środowisko szkolne, koleżanki i koledzy z klasy oraz nauczyciele, mają również znaczący wpływ na występowanie u uczniów zdolnych symptomów Syndromu Nieadekwatnych Osiągnięć Szkolnych²⁵. Brak właściwej diagnozy może spowodować, że uczniowie zdolni będą postrzegani jako mało zdolni, czego konsekwencją będzie obniżenie wymagań wobec tych uczniów. Zbyt niskie wymagania z kolei przełożą się na niską samoocenę ucznia. „Zaniżona samoocena odbija się negatywnie na różnych obszarach związanych z działalnością szkolną dziecka, między innymi na jego kontaktach interpersonalnych w klasie, niezaspokojeniu potrzeby bezpieczeństwa, tożsamości, zaniżonych aspiracjach związanych z osiągnięciami szkolnymi, obawą przed sytuacjami nowymi i niechęcią do podejmowania ryzyka”²⁶.

²² SNOS – niepowodzenie jednostek uzdolnionych, których uzdolnienia nie są wykorzystywane na miarę ich możliwości, por. S.B. Rimm, *Bariery szkolnej kariery. Dlaczego dzieci zdolne mają słabe stopnie?*, WSiP, Warszawa 1994.

²³ Por. B. Dyrda, *Syndrom nieadekwatnych osiągnięć jako niepowodzenie szkolne uczniów zdolnych. Diagnoza i terapia*, IMPULS, Kraków 2000.

²⁴ S.B. Rimm, *Bariery szkolnej...*, op.cit., s. 107.

²⁵ *Ibidem*, s. 118–123.

²⁶ B. Dyrda, *Syndrom nieadekwatnych osiągnięć...*, op.cit., s. 134–135.

Charakterystyka ucznia „**podwójnie wyjątkowego**” oraz **ucznia z SNOS** wskazuje na konieczność prowadzenia rzetelnej diagnozy w przypadku tej grupy.

Ocena ta powinna mieć charakter całościowy, czyli obejmować nie tylko sferę poznawczo-intelektualną, lecz także osobowość, motywację, sferę emocjonalną oraz środowisko rodzinne i rówieśnicze ucznia. Ponadto powinna mieć charakter różnicowy, aby można było odnaleźć przyczynę obserwowanych problemów i podjąć odpowiednie działania kompensacyjno-wspierające.

Trudności w uczeniu się i/lub funkcjonowaniu społecznym, jakich mogą doświadczać uczniowie „**podwójnie wyjątkowi**”, wskazują, że działaniami identyfikującymi i diagnozującymi należy objąć jak najszerszą grupę uczniów.

Jak poradnia psychologiczno-pedagogiczna może wesprzeć nauczyciela w diagnozowaniu zdolności i w pracy z uczniem zdolnym?

Poradnia psychologiczno-pedagogiczna wspiera nauczycieli poprzez:

(na podstawie *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych*)

§ 2. Do zadań poradni należy:

1) **diagnozowanie** dzieci i młodzieży;

3) realizowanie zadań profilaktycznych oraz wspierających wychowawczą i edukacyjną funkcję przedszkola, szkoły i placówki, w tym **wspieranie nauczycieli w rozwiązywaniu problemów dydaktycznych i wychowawczych**;

§ 3.1. **Diagnozowanie dzieci i młodzieży** jest prowadzone w szczególności **w celu określenia indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz indywidualnych możliwości psychofizycznych** dzieci i młodzieży, wyjaśnienia mechanizmów ich funkcjonowania w odniesieniu do zgłaszanego problemu oraz wskazania sposobu rozwiązania tego problemu.

2. Efektem diagnozowania dzieci i młodzieży jest w szczególności:

4) **wspomaganie nauczycieli w zakresie pracy z dziećmi i młodzieżą oraz rodzicami.**

§ 6.1. Opinia poradni zawiera:

6) **określenie indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych dziecka** albo pełnoletniego ucznia oraz **opis mechanizmów wyjaśniających funkcjonowanie dziecka** albo pełnoletniego ucznia, w odniesieniu do problemu zgłaszanego we wniosku o wydanie opinii.

8) **wskazania dla nauczycieli dotyczące pracy z dzieckiem** albo pełnoletnim uczniem.

§ 9.1. Realizowanie przez poradnie zadań, o których mowa w § 2 pkt 3, polega w szczególności na:

1) udzielaniu nauczycielom, wychowawcom grup wychowawczych lub specjalistom, o których mowa w § 5 ust. 2, pomocy w:

a) **rozpoznawaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych dzieci i młodzieży**, w tym w **rozpoznawaniu ryzyka wystąpienia specyficznych trudności w uczeniu się u uczniów klas I-III szkoły podstawowej**,

b) **planowaniu i realizacji zadań z zakresu doradztwa edukacyjno-zawodowego**,

c) **rozwijaniu zainteresowań i uzdolnień uczniów;**

2) **współpracy** z przedszkolami, szkołami i placówkami **w udzielaniu i organizowaniu** przez przedszkola, szkoły i placówki **pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz opracowywaniu i realizowaniu indywidualnych programów** edukacyjno-terapeutycznych²⁷ oraz indywidualnych programów zajęć rewalidacyjno-wychowawczych;

3) **współpracy**, na pisemny wniosek dyrektora przedszkola, szkoły lub placówki lub rodzica dziecka niepełnosprawnego albo pełnoletniego ucznia niepełnosprawnego, **w określeniu niezbędnych do nauki warunków, sprzętu specjalistycznego i środków dydaktycznych**, w tym wykorzystujących technologie informacyjno-komunikacyjne, odpowiednich ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne dziecka niepełnosprawnego albo pełnoletniego ucznia niepełnosprawnego;

4) **udzielaniu nauczycielom**, wychowawcom grup wychowawczych lub specjalistom, o których mowa w § 5 ust. 2, **pomocy w rozwiązywaniu problemów dydaktycznych i wychowawczych;**

5) **prowadzeniu edukacji dotyczącej ochrony zdrowia psychicznego wśród** dzieci i młodzieży, rodziców i **nauczycieli;**

6) **udzielaniu**, we współpracy z placówkami doskonalenia nauczycieli i bibliotekami pedagogicznymi, **wsparcia merytorycznego nauczycielom**, wychowawcom grup wychowawczych i specjalistom, o których mowa w § 5 ust. 2.

2. Zadania, o których mowa w ust. 1, są realizowane w szczególności w formie:

1) porad i konsultacji;

2) udziału w spotkaniach odpowiednio: nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów, o których mowa w § 5 ust. 2;

3) udziału w zebraniach rad pedagogicznych;

4) warsztatów;

5) grup wsparcia;

6) wykładów i prelekcji;

7) prowadzenia mediacji;

8) interwencji kryzysowej;

9) działalności informacyjno-szkoleniowej;

10) **organizowania i prowadzenia sieci współpracy i samokształcenia dla nauczycieli**, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów, o których mowa w § 5 ust. 2, którzy w zorganizowany sposób współpracują ze sobą w celu doskonalenia swojej pracy, w szczególności poprzez wymianę doświadczeń.

§ 10. 1. **Wspomaganie** przedszkoli, **szkół** i placówek, o którym mowa w § 2 pkt 4, **polega na zaplanowaniu i przeprowadzeniu działań mających na celu poprawę jakości pracy** przedszkola, **szkoły** lub placówki w zakresie:

4) **rozpoznawania potrzeb dzieci i młodzieży oraz indywidualizacji procesu nauczania i wychowania;**

7) **innych potrzeb wskazanych przez** przedszkole, **szkołę** lub placówkę.

2. **Wspomaganie** przedszkoli, **szkół** i placówek **obejmuje:**

1) **pomoc w diagnozowaniu potrzeb** przedszkola, **szkoły** lub placówki;

²⁷ W przypadku uczniów z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego.

- 2) **ustalenie sposobów działania prowadzących do zaspokojenia potrzeb** przedszkola, **szkoły** lub placówki;
- 3) **zaplanowanie form wspomagania i ich realizację;**
- 4) **wspólną ocenę efektów i opracowanie wniosków z realizacji zaplanowanych form wspomagania.**

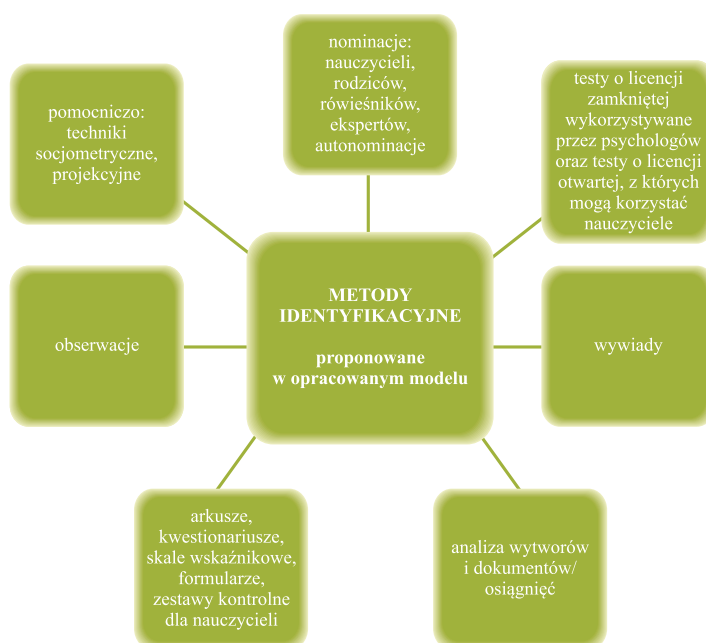
Niezwykle ważna jest współpraca nauczycieli ze specjalistami z poradni psychologiczno-pedagogicznej już na etapie wychowania przedszkolnego nie tylko w zakresie diagnozowania gotowości szkolnej dziecka, lecz także rozpoznawania zdolności, indywidualizacji, opracowania indywidualnego programu wspierającego rozwój zdolności.

Im szybciej dziecko zostanie zdiagnozowane, tym łatwiej będzie nauczycielom I etapu edukacyjnego planować i realizować działania wspierające jego rozwój.

Z jakich sposobów identyfikacji uczniów zdolnych warto skorzystać w szkole podstawowej?

Istnieje wiele sposobów diagnozowania zdolności. Tak jak nie jest możliwe uczenie wszystkich tymi samymi metodami, tak nie jest możliwe stosowanie tych samych metod diagnostycznych w stosunku do wszystkich uczniów zdolnych.

Proponowane w modelu metody identyfikacyjne mogą być stosowane przez nauczycieli szkół podstawowych. Należy pamiętać, że jedne z nich są bardziej przydatne w identyfikowaniu zdolności najmłodszych uczniów w szkole, inne lepiej sprawdzają się w przypadku uczniów II etapu edukacyjnego. Podczas omawiania kolejnych sposobów rozpoznawania zdolności, załączono praktyczne wskazówki dotyczące możliwości ich wykorzystania stosownie do wieku uczniów.

Rozpoznawanie ucznia zdolnego – metody identyfikacyjne

Podstawową, proponowaną w modelu, metodą identyfikacji zdolności jest **obserwacja** polegająca na świadomym, planowym i celowym spostrzeganiu, rejestrowaniu i gromadzeniu danych o zachowaniach człowieka, sytuacjach i zdarzeniach²⁸. Powinna ona obejmować wszystkie sfery aktywności ucznia. Jest to metoda szczególnie przydatna w klasach I–III, ponieważ na tym etapie edukacji nie można jeszcze odwołać się do innych wskaźników, takich jak np.: średniej uzyskiwanych ocen, wyników ze sprawdzianu szóstoklasisty, wyników w konkursach przedmiotowych. Nauczyciele edukacji wczesnoszkolnej, towarzysząc dziecku każdego dnia, mają okazję obserwować je w różnych sytuacjach np.: podczas zabaw, zajęć realizowanych w sali szkolnej, wycieczek terenowych, przerw, zajęć pozalekcyjnych oraz jak sobie radzą w różnych blokach edukacyjnych (polonistycznym, przyrodniczym, muzycznym, matematycznym etc.), w czasie pracy indywidualnej i grupowej. Dobrze prowadzona obserwacja powinna być: celowa, obiektywna, planowa, selektywna i dokładna.

Kiedy i co obserwować?

Każdy moment i każda sytuacja jest dobra do prowadzenia obserwacji. Aby nauczycielowi udało się dostrzec potencjał drzemiący w uczniu, powinien spojrzeć na niego całościowo, zauważyć najmniejsze przejawy zachowań, które mogą świadczyć o drzemiących w nim zdolnościach. Warto obserwować ucznia w trakcie zabawy, która – zwłaszcza w przypadku najmłodszych, 6-letnich dzieci – jest podstawową formą aktywności. Każda zabawa pobudza rozwój i wyobraźnię dziecka, wzmaga ciekawość poznawczą, motywację, wspomaga rozwój zdolności i sprzyja odkrywaniu nowych możliwości, zainteresowań i pasji. Podczas zabawy uczniowie angażują się w różne sytuacje, wchodzą w role, stosują się (lub nie) do zasad określonych przez grupę. Obserwując ucznia podczas zabawy, łatwo można zauważyć, jakie działania wzbudzają jego zainteresowanie, w jaki sposób komunikuje się z innymi, jakie ma potrzeby, co motywuje go do pracy, jaki ma potencjał, jakie zachowania prezentuje, jak radzi sobie z sukcesem, a jak z porażką etc.

Zabawa dowolna, podejmowana w klasach I–III przez uczniów z własnej inicjatywy, pozwala dostrzec, co ich naprawdę interesuje, ciekawi, pochłania, co sprawia im przyjemność, co lubią i czym chętnie się zajmują.

Wiele informacji na temat mocnych stron ucznia można zebrać, obserwując jego zachowania w trakcie Gardnerowskich zabaw tzw. „sprawiedliwych wobec inteligencji”. Są one szczególnie użyteczne na I etapie edukacyjnym, ponieważ dość szybko i precyzyjnie ujawniają preferencje, zainteresowania i możliwości uczniów. Na przykład uczeń wykazujący duże zainteresowanie rysowaniem i kreśleniem fantastycznych elementów, bawiąc się obrazami, kolorami, kształtami, mapami, wykresami, diagramami, tworzący ciekawe wizualne i przestrzenne kompozycje, chętnie wyrażający się przez sztukę, znakomicie orientujący się w przestrzeni etc., może posiadać zdolności wizualno-przestrzenne. Z kolei uczeń wykazujący dużą aktywność ruchową, ducha współzawodnictwa i rywalizacji, pełen energii, przejawiający zainteresowania taneczne, sportowe, teatralne, filmowe, chętnie angażujący się w przedstawienia klasowe i szkolne, lubiący odtwarzać różne role, znakomicie radzący sobie z komunikacją werbalną i niewerbalną, zręczny, lubiący zabawy manipulacyjne i prace techniczne, może wykazywać zdolności kinestetyczno-motoryczne etc.

Obserwując ucznia w trakcie różnych zajęć, można również poznać jego styl uczenia się oraz zobaczyć, jaki tryb pracy preferuje – czy woli pracować samodzielnie, czy w grupie, jeśli w grupie, to jakie role najchętniej przyjmuje. Uczeń podejmujący się przywództwa, organizujący pracę kolegów i porządkujący

²⁸ E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006.

tę pracę może posiadać zdolności interpersonalne, z kolei uczeń zamknięty w sobie, refleksyjny, zmotywowany wewnętrznie, mający świadomość własnych możliwości, chętnie podejmujący nowe wyzwania, preferujący pracę samodzielną, mający własny punkt widzenia, może być uczniem zdolnym intrapersonalnie.

Ważne jest, aby nauczyciel dokonujący obserwacji znał prawidłowości rozwoju dzieci w określonym wieku (uczniowie klas I–III i IV–VI), unikał przedwczesnego interpretowania i oceniania faktów (próbą przedwczesnego interpretowania, jeszcze w trakcie prowadzenia obserwacji, może prowadzić do utraty obiektywizmu i zniekształcenia dalszego postrzegania na skutek zbyt wcześnie wyciąganych wniosków) oraz **dostrzegał istotne szczegóły, wyróżniające obserwowane dziecko wśród rówieśników, mogące wskazywać na posiadane przez nie zdolności i uzdolnienia. Obserwacja powinna być prowadzona rzetelnie, co oznacza, że nauczyciel-obszator prowadzi dokładny zapis rzeczywistości dostosowany do celu i unika dopasowywania obserwowanych zdarzeń do własnych przekonań i przypuszczeń.**

Pracując z uczniem zdolnym, warto również dokonywać **autoobserwacji**²⁹, a więc uważnie przyglądać się relacjom, jakie zachodzą między nauczycielem a jego uczniem zdolnym w wyniku podejmowanych działań. Informacja zwrotna od ucznia pozwoli nauczycielowi ocenić, na ile jego działania rzeczywiście wspierają rozwój zdolności i jaki przynoszą efekt.

Kolejną metodą identyfikacji zdolności są **nominacje, często połączone z wywiadami**, wśród których wymienić należy:

1. Nominacje nauczycieli

Nominacje nauczycieli mogą mieć charakter nieformalny (informacje ważne z punktu widzenia nauczyciela uczącego dziecko) oraz formalny (np. oparty na wykorzystaniu skal i list wskaźników zdolności). Trafność/fachowość nauczycielskich nominacji zależna jest od wiedzy, kompetencji i doświadczenia zawodowego, jakie przejawia nauczyciel podczas pracy z uczniem zdolnym. Błędem popełnianym niekiedy przez nauczycieli jest postrzeganie zdolności wyłącznie przez pryzmat szkolnych osiągnięć ucznia i/lub przez pryzmat nauczania, celów edukacyjnych stawianych uczniowi przez nauczyciela na danym etapie edukacyjnym. Nominacje udzielane przez nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej, poparte rzetelną wiedzą na temat zdolności oraz stosowną diagnozą w poradni psychologiczno-pedagogicznej, pozwalają efektywnie pracować nie tylko na etapie edukacji zintegrowanej, lecz także decydują o – płynnym lub nie – przejściu do II etapu edukacyjnego, gdzie istotne staje się zaplanowanie ścieżki rozwoju ucznia zdolnego od klasy IV aż po klasę VI. Dobra współpraca pomiędzy nauczycielami klasy IV i nauczycielem-wychowawcą – klasy III pozwala uzyskać niezbędną wiedzę o konkretnym uczniu, o jego zdolnościach, pasjach, dotychczasowych osiągnięciach i sukcesach. Niezwykle ważne wydaje się więc powoływanie zespołów nauczycieli, które w sposób celowy i zaplanowany opracowują program pracy z konkretnym uczniem zdolnym.

2. Nominacje rodziców

Rodzice, zwłaszcza najmłodszych uczniów w szkole, odgrywają istotną rolę w procesie identyfikacji zdolności, ponieważ mają rozległą wiedzę o swoim dziecku i są zwykle pierwszymi informatorami dla nauczyciela-wychowawcy-klasy I. Im więcej informacji o dziecku przekażą nauczycielowi, tym szybciej je pozna i zaplanuje skuteczne, wspierające jego rozwój działania. Rodzice mogą np. poinformować nauczyciela o wcześniejszych osiągnięciach dziecka, formach wsparcia, w jakich dziecko uczestniczyło (np. udział w zajęciach dodatkowych na terenie przedszkola, klubu, galerii twórczości dziecięcej etc.), ulubionych zajęciach i formach spędzania czasu wolnego, potrzebach, trudnościach etc.

²⁹ Więcej na temat autoobserwacji: M. Karwowska-Struczyk, W. Hajnicz, *Obserwacja w poznawaniu dziecka*, WSiP, Warszawa 1998.

Rodzice/opiekunowie ucznia mogą wesprzeć nauczycieli w procesie identyfikacji zdolności poprzez:

- poinformowanie o zainteresowaniach, zdolnościach/uzdolnieniach i sukcesach osiągniętych przez ucznia na wcześniejszych etapach edukacyjnych np. w przedszkolu;
- współpracę z nauczycielem/nauczycielami w zakresie opracowania planu rozwoju ucznia;
- aktywne zainteresowanie rozwojem ucznia w wyniku działań takich, jak np.: zaangażowanie w działalność rady rodziców, trójki klasowej, samorządu szkolnego i klasowego, wolontariat rodzicielski (dzielenie się swoimi pasjami, zainteresowaniami, współpraca w zakresie tworzenia wykazu pozaszkolnych zajęć dla uczniów zdolnych oferowanych na terenie miasta, osiedla etc.), rodzicielskie grupy wsparcia (dzielenie się wiedzą i doświadczeniami z innymi rodzicami/opiekunami uczniów zdolnych), pomoc w organizacji imprez, plenerów, debat, zajęć pozaszkolnych, projektów edukacyjnych, innych działań podejmowanych przez szkołę, których celem jest wzbogacenie oferty placówki w zakresie rozwijania zdolności i pasji uczniowskich etc.;
- wyrażanie opinii na temat działań podejmowanych przez szkołę w zakresie rozwijania zdolności uczniów, współpracę i pomoc w zakresie organizacji nowych form, efektywnych w pracy z uczniem zdolnym (dzielenie się doświadczeniem).

3. Nominacje ekspertów

Dotyczy to nominacji udzielanych przez trenerów, instruktorów, tutorów, opiekunów pracujących z uczniem poza szkołą w ramach zajęć rozwijających zdolności (np. zajęcia sportowe, plastyczne, muzyczne, z twórczości etc.). Informacje od tych osób pozwalają nauczycielom zobaczyć, jak uczeń funkcjonuje poza szkołą, jak spędza czas po lekcjach, jakie ma osiągnięcia, jak działa w innej grupie niż klasa szkolna etc. Uczniowie, zwłaszcza klas IV–VI, bardzo często uczęszczają na zajęcia organizowane poza szkołą, np.: są członkami drużyny piłkarskiej czy hokejowej, klubu tanecznego, fotograficznego, sportowego etc. Często podczas zajęć pozaszkolnych osiągają duże sukcesy. Uczestniczenie w takich zajęciach sprawia również, że uczniowie są obciążeni dodatkowymi treningami, np. wychowankowie klas młodszych, trenujący łyżwiarstwo figurowe, mają treningi każdego dnia, zwykle tuż przed zajęciami lub bezpośrednio po nich. Wiedza na temat dodatkowej aktywności uczniów, ich sukcesów i osiągnięć, możliwość kontaktu i rozmowy z trenerem czy instruktorem pozwalają nauczycielom lepiej poznać swoich podopiecznych, zrozumieć ich potrzeby i efektywniej na nie odpowiadać.

Specjaliści z różnych dziedzin, instruktorzy, trenerzy mogą wesprzeć nauczycieli w identyfikacji zdolności uczniów poprzez:

- pomoc w identyfikowaniu uzdolnień artystycznych, sportowych, technicznych (np. tanecznych, muzycznych, plastycznych, teatralnych etc.),
- doradztwo przy opracowaniu programów dla uczniów zdolnych oraz pozaszkolnych możliwości wspierania ich rozwoju (kluby, koła, ośrodki pracy twórczej etc.).

4. Nominacje rówieśników

Uczniowie z dużą łatwością dostrzegają mocne strony swoich zdolnych kolegów, obserwujemy to np. przy tworzeniu grup realizujących określone zadania czy projekty. Znając swoje możliwości i predyspo-

zycje, są w stanie szybko wskazać, kto np. w danym projekcie najlepiej wykona plakat, kto będzie pełnił funkcję lidera, kto opracuje zestaw najciekawszych zadań matematycznych, a kto przeprowadzi wywiad z pracownikiem przychodni etc. Warto obserwować uczniów w trakcie prac grupowych, przyglądać się, jak rozdzielają między sobą zadania, czym się kierują przy doborze kolejnych członków do grupy. Często pozwala to szybko zorientować się w możliwościach i zasobach, jakie posiadają konkretni uczniowie.

5. Autonomiacje

Forma autonomiacji, a więc samodzielnego zgłaszania przez ucznia potrzeb wynikających z posiadanych przez niego zdolności/uzdolnień/talentów, częściej pojawia się wśród uczniów klas IV–VI. Niekiedy potrafią już oni określić precyzyjnie, co ich naprawdę interesuje, jakie mają oczekiwania. Uczniowie młodszy zwykle są jeszcze na etapie interesowania się wieloma dyscyplinami, przejawiają liczne pasje i zachowania znamionujące zdolności, które dopiero powoli zaczynają się krystalizować. Zdarza się jednak, że niektórzy uczniowie I etapu edukacyjnego są na tyle świadomi własnych możliwości, że potrafią o nich mówić w sposób często bardzo dojrzały jak na swój wiek. Wyrażają własne potrzeby i dążenia oraz precyzyjnie oczekiwania wobec nauczycieli i szkoły.

Innymi ważnymi narzędziami, które służą do identyfikowania zdolności i uzdolnień w szkole podstawowej, są **arkusze, kwestionariusze, skale wskaźnikowe, formularze, zestawy kontrolne**. Wśród nich na uwagę zasługują:

1. Narzędzie Rozpoznawania w Szkole Podstawowej Eby. Ogólny Arkusz Selekcyjny³⁰

Arkusz określa możliwości ucznia poprzez scalenie danych odnoszących się do zdolności, twórczości i zaangażowania zadaniowego.

2. Narzędzie Rozpoznawania w Szkole Podstawowej Eby. Nauczycielski Formularz Rekomendacji³¹

Arkusz oparty jest na definicji J.S. Renzulliego, identyfikuje poziom (natężenie) ponadprzeciętnych zdolności, zaangażowania zadaniowego i twórczości ucznia, w porównaniu z innymi uczniami w tym samym wieku.

3. Oficjalne Formularze Zgłoszenia oraz Tematyczne Arkusze Selekcyjne³² Eby

Celem Oficjalnych Formularzy Zgłoszenia jest powiadomienie wszystkich uczniów o oczekiwaniach związanych z uczestnictwem w zajęciach określonych dziedzinowo, których celem jest rozwijanie konkretnych zdolności. Formularze zawierają wstępne zadania/wyzwania do samodzielnego wykonania przez ucznia w określonym czasie oraz stwarzają uczniom okazję do zademonstrowania posiadanych przez nich zdolności. Po wykonaniu zadania każdy formularz zostaje podpisany przez rodzica/opiekuna dziecka. Następnie prowadzący zajęcia oceniają efekty pracy uczniów i na tej podstawie podejmują decyzję o zakwalifikowaniu ich na zajęcia rozwijające określone zdolności.

4. Zestaw kontrolny dla rodziców i nauczycieli „Zdolności dziecka” B. Dyrdy³³

Zestaw kontrolny może być wykorzystany do wstępnej diagnozy zdolności, zarówno przez nauczycieli, jak i rodziców/opiekunów dziecka. Autorka zaleca przed przystąpieniem do diagnozy przeprowadzenie dłuższej, wnikliwej obserwacji dziecka.

³⁰ J.W. Eby, J.F. Smutny, *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1998, s. 103.

³¹ *Ibidem*, s. 104–105.

³² *Ibidem*, s. 107–109.

³³ B. Dyrda, *Zjawiska niepowodzeń szkolnych uczniów zdolnych. Rozpoznawanie i przeciwdziałanie*, Impuls, Kraków 2007.

5. Nauczycielski Formularz Oceny Postawy Twórczej Ucznia – K.J. Szmidt³⁴

Formularz służy do oceny postawy twórczej uczniów w obszarze 3 komponentów: poznawczego (związanego z procesami myślenia twórczego), emocjonalno-motywacyjnego oraz działaniowego.

6. Arkusz obserwacji dziecka dla nauczycieli i rodziców – A. Kopik, M. Zatorska³⁵

Arkusz wykorzystywany do określenia profilu inteligencji dziecka. Diagnoza profilu inteligencji oparta jest na ukierunkowanej obserwacji aktywności dziecka podczas zabaw i zajęć w przyjaznym środowisku.

7. Kwestionariusz obserwacji: Lista kontrolna dla nauczycieli – M. Partyka³⁶

Kwestionariusz służy do identyfikowania ucznia pod kątem oznak zdolności ponadprzeciętnych.

8. Test do badania poziomu sprawności manualnej i percepcji wzrokowej – H. Spionek³⁷

Test służy do oceny wytworów dziecka w zakresie sprawności manualnej (napięcie mięśniowe, precyzja i koordynacja wzrokowo-ruchowa) i percepcji wzrokowej (sposobność, orientacja przestrzenna, analizy i synteza).

9. Zestawy kontrolne do rozpoznawania ogólnych zdolności naukowych, artystycznych (plastycznych i muzycznych) oraz talentów: twórczego, językowego, matematycznego, sportowego, przywódczego i organizatorskiego – G. Lewis³⁸

Zestawy kontrolne do rozpoznawania zdolności ogólnych i specyficznych opracowane zostały opracowane głównie z myślą o rodzicach ale we wstępnej identyfikacji zdolności mogą z nich również korzystać nauczyciele. Wskazane jest uzupełnienie ich analizą osiągnięć ucznia oraz nominacjami nauczycieli i rówieśników.

10. Schemat obserwacyjny ogólna – Cz. Nowaczyk³⁹

Narzędzie służy do obserwacji zachowań ucznia zdolnego, oraz do oceny stopnia nasilenia danego zachowania w oparciu o dane z kilku obserwacji.

11. Test dla rodziców – G. Lewis⁴⁰

Test zawiera cechy dziecka zdolnego, według których rodzic ocenia zachowanie swojego dziecka pod względem zdolności, sprawności intelektualnej, zdolności przywódczych, artystycznych i muzycznych.

12. Nauczycielski kwestionariusz obserwacji umiejętności ucznia S.R. Laycock⁴¹

Formularz przeznaczony jest do oceny umiejętności ucznia w następujących obszarach: sprawności językowe, wyciąganie wniosków, tempo myślenia, wyobraźnia, pamięć, prowadzenie obserwacji, koncentracja uwagi, stawianie pytań, oryginalność pomysłów, rozwiązywanie problemów.

Identyfikując uczniów zdolnych, zarówno w klasach I–III, jak i IV–VI, warto **analizować wytwory** (prace plastyczne, techniczne, literackie, poetyckie, muzyczne, samodzielnie opracowane zestawy ćwiczeń, gier

³⁴ K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości. Idee – aplikacje – rady na twórczą drogę*, Impuls, Kraków 2005, s. 84–85.

³⁵ Por. N. Cybis, E. Drop, T. Rowiński, J. Ciecuch, *Uczeń zdolny – analiza dostępnych narzędzi diagnostycznych*, ORE, Warszawa 2013, s. 92.

³⁶ M. Partyka, *Zdolni, utalentowani, twórcy: poradnik dla pedagogów, psychologów, nauczycieli i rodziców*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 1999, s. 172.

³⁷ M. Guziuk-Tkacz, *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2011.

³⁸ G. Lewis, *Jak wychować utalentowane dziecko*, Rebis, Poznań 1998, s. 167–179.

³⁹ M. Guziuk-Tkacz, *Badania diagnostyczne...*, op. cit.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

ruchowych, planszowych, scenariusze teatralne, teksty piosenek etc.) **dokumentów/osiągnięć** (głównie w klasach IV–VI – wyniki testów, sprawdzianów, sukcesy w konkursach klasowych, międzyklasowych, szkolnych, międzyszkolnych, przedmiotowych, w olimpiadach, udział w maratonach, zawodach sportowych, olimpiadach kreatywności, akcjach społecznych, humanitarnych, działalność w fundacjach, klubach osiedlowych, zespołach tanecznych, samorządzie uczniowskim, sejmikach szkolnych etc.).

Uzdolnienia artystyczne uczniów ujawniają się głównie podczas podejmowania przez nich aktywności plastycznych, malarskich, tanecznych, aktorskich, rzeźbiarskich etc. Aby trafnie zidentyfikować tych uczniów, niezbędna jest analiza i interpretacja prac obowiązkowych, wykonanych przez uczniów w czasie zajęć, oraz prac dodatkowych, wykonywanych przez dzieci w czasie wolnym, z własnej inicjatywy.

W przypadku prac plastycznych ważne jest, aby analizie poddawać różne prace, wykonane różnymi technikami plastycznymi, o różnorodnej tematyce, wytworzone w różnym czasie. Porównując je z pracami innych uczniów w tym samym lub zbliżonym wieku, możemy dostrzec ich wyjątkowość, która świadczyć może o zdolnościach artystycznych. Istotna jest również interpretacja prac tego samego ucznia, wykonanych w ciągu np. ostatniego roku, ostatnich kilku miesięcy, kilku lat (rozwojowe portfolio uczniów). Dzięki temu możemy zobaczyć, jak kształtował się rozwój zdolności w określonym czasie, możemy również odnieść go do działań, które podejmowaliśmy w celu wspierania tego rozwoju. To z kolei pozwoli nam dokonać ewaluacji i lepiej te działania dostosować do potrzeb konkretnego ucznia zdolnego.

W analizie i interpretacji wytworów uczniowskich⁴² duże znaczenie ma wrażliwość artystyczna nauczyciela. Dlatego w celu trafnej identyfikacji warto, aby nauczyciele edukacji wczesnoszkolnej konsultowali się z nauczycielami edukacji artystycznej w klasach IV–VI i specjalistami w określonej dziedzinie np. plastykami, muzykami, aktorami, tancerzami, pisarzami, redaktorami, poetami, literatami etc. Poprzez zastosowanie techniki sędziów kompetentnych, którzy nie znają ucznia, oraz zastosowanie właściwie dobranych kryteriów oceny, mogą przyczynić się do znacznego podniesienia wartości diagnostycznej analizy wszelkich uczniowskich wytworów.

Testy o licencji zamkniętej to narzędzia służące diagnozowaniu zdolności, wykorzystywane przez specjalistów pracujących w poradniach psychologiczno-pedagogicznych. Nauczycieli zainteresowanych informacjami na temat powyższych testów zachęcam do zapoznania się z raportem *Uczeń zdolny – analiza dostępnych narzędzi diagnostycznych*⁴³, opracowanym dla Ośrodka Rozwoju Edukacji w ramach projektu *Opracowanie i wdrożenie kompleksowego systemu pracy z uczniem zdolnym*. Raport obejmuje analizę narzędzi służących do identyfikacji predyspozycji i zdolności uczniów na trzech poziomach kształcenia: **podstawowym**, gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym.

⁴² Wiele ciekawych wskazówek dotyczących analizy i interpretacji wytworów plastycznych uczniów można znaleźć w: S. Popek, *Psychologia twórczości plastycznej*, Impuls, Kraków 2010 oraz K. Łapot-Dzierwa, R. Małoszowski. *Analiza prac plastycznych dziecka w kontekście języka wypowiedzi plastycznej* [w:] *Obszary badań naukowych w edukacji artystycznej*, W. Sacher (red.), WSA Bielsko-Biała 2007.

⁴³ Dostępny na stronie: www.ore.edu.pl (inf. dostępna na dzień 7.04.2013 r.).

Istnieje również wiele **technik socjometrycznych i projekcyjnych**⁴⁴, które można stosować w szkole, ale należy je wcześniej dobrze poznać i zasięgnąć opinii psychologa na temat ich wartości i zasadności wykorzystania w diagnozowaniu zdolności i uzdolnień.

Jakich błędów należy unikać w procesie identyfikacji ucznia zdolnego?

W rozpoznawaniu uczniów zdolnych najczęściej popełnić można dwa błędy. Pierwszy polega na **przeszacowaniu zdolności**, a więc uznaniu ucznia niezdolnego za zdolnego lub nawet uzdolnionego.

Drugim błędem identyfikacyjnym jest **niedoszacowanie zdolności**, a więc uznanie ucznia zdolnego za przeciętnego lub nawet mającego trudności w nauce. Dzieje się to wówczas, gdy nauczyciel nadmiernie skoncentruje się na trudnościach, jakie dostrzeże u ucznia, np. uczeń **podwójnie wyjątkowy**, uczeń z zaburzonym zachowaniem, uczeń słabowidzący, uczeń zdolny z asynchronią rozwojową etc.

Zarówno skrajne przeszacowanie, jak i niedoszacowanie zdolności mogą prowadzić do: unikania szkoły (w przypadku młodszych uczniów mogą to być wymaginowane dolegliwości zgłaszane rodzicom tuż przed wyjściem do szkoły, u uczniów starszych będą to np. wagarzy), niewłaściwych zachowań (np. błażeństwa, agresja) i wreszcie przyjęcie wyznaczonej roli – *Skoro tak mnie widzą, to taki będę*.

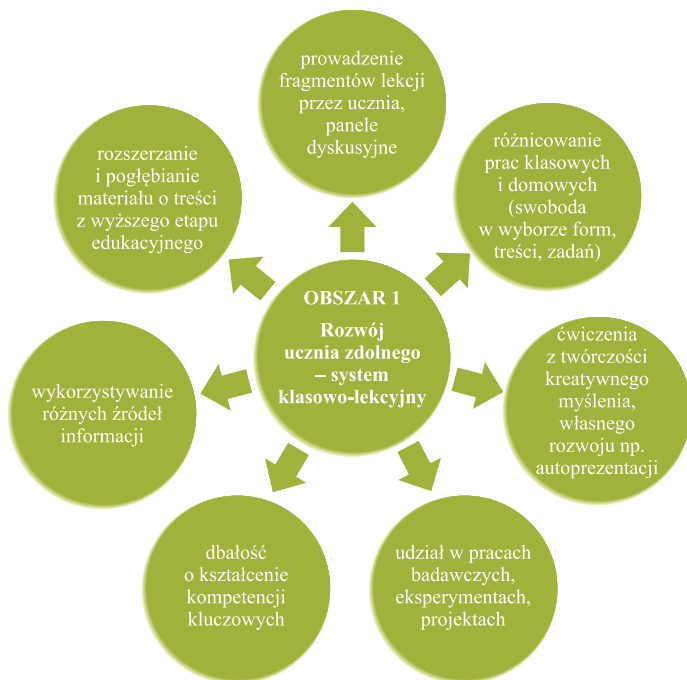
Szybko można zniszczyć poczucie wartości każdego ucznia. Jest to szczególnie łatwe w przypadku ucznia zdolnego, uzdolnionego i utalentowanego, z uwagi na dużą wrażliwość, którą jest zwykle obdarzony.

3.3. Etap III – planowanie, opracowanie i realizacja działań wspierających rozwój uczniów zdolnych

Ten etap modelu obejmuje zaplanowanie, opracowanie i realizację zadań odpowiadających na potrzeby uczniów zdolnych, i dotyczy trzech podstawowych obszarów:

- ✓ obszar 1. – działania wspierające rozwój ucznia zdolnego w systemie klasowo-lekcyjnym;
- ✓ obszar 2. – działania wspierające rozwój ucznia zdolnego poza systemem klasowo-lekcyjnym;
- ✓ obszar 3. – działania wspierające rozwój ucznia zdolnego poza szkołą

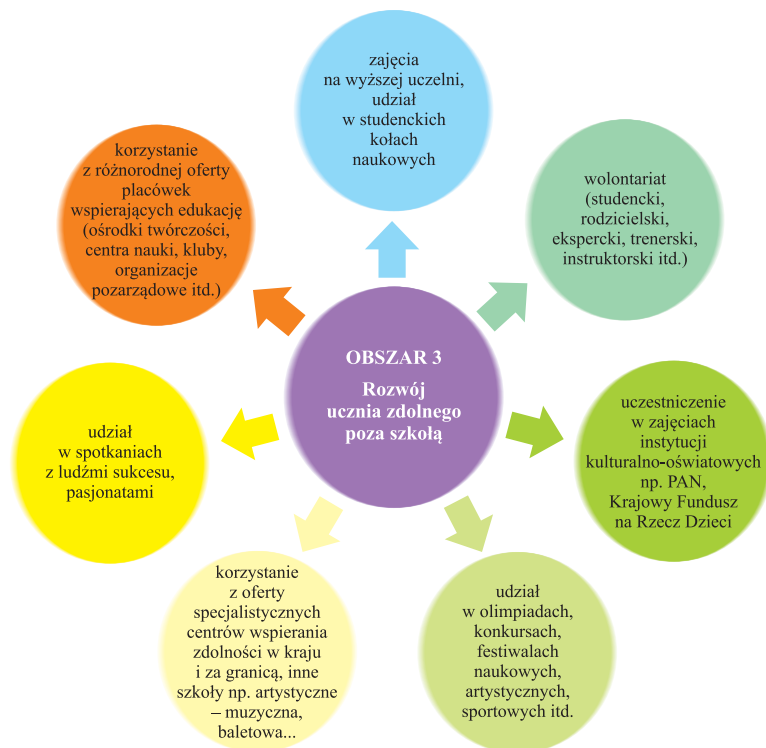
⁴⁴ Zainteresowani nauczyciele znajdą opisy wielu technik i testów wraz z oceną ich wiarygodności w książce: A. Anastasi, S. Urbina, *Testy psychologiczne*, przeł. A. Jaworowska, A. Matczak, T. Szustrowa, Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa 1999.

Rozwój ucznia zdolnego – system klasowo-lekcyjny

Rozwój ucznia zdolnego poza systemem klasowo-lekcyjnym

Rozwój ucznia zdolnego poza szkołą

Każdy ze wskazanych powyżej obszarów wymaga odpowiednich działań w zakresie: tworzenia atmosfery sprzyjającej rozwojowi zdolności, funkcjonowania ucznia zdolnego w zespole i budowania relacji w grupie, planowania i indywidualizacji, stosowania efektywnych metod i form pracy, właściwego doboru treści, wspierania aktywności własnej ucznia, określenia kompetencji i zadań nauczycieli pracujących z uczniem zdolnym oraz monitorowania i ewaluacji.

3.3.1. Przykładowe formy wsparcia uczniów zdolnych w systemie edukacji

Przykładami projektów/programów kierowanych do zdolnych/uzdolnionych uczniów szkół podstawowych (również gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych) o charakterze rozwiązań systemowych, które warto poznać, są:

Projekt DiAMeNT (Dostrzec i aktywizować możliwości, energię, talenty)

Powstał z inicjatywy Zarządu Województwa Małopolskiego jako projekt innowacyjny z komponentem ponadnarodowym, w ramach IX priorytetu Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Realizowany jest od 1 marca 2009 roku do 31 grudnia 2013 roku przez Małopolskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli w partnerstwie z Wyższą Szkołą Biznesu – National-Louis University w Nowym Sączu oraz National-Louis University w Chicago. Celem projektu jest podniesienie jakości procesu kształcenia oraz

zwiększenie szans uczniów na osiągnięcie sukcesu, a także wypracowanie i wdrożenie systemowych rozwiązań programowych i organizacyjnych. Mają one służyć wspieraniu rozwoju uzdolnień uczniów w zakresie kompetencji kluczowych w obszarach: twórczego myślenia (klasy I–III szkoły podstawowej), technologii informacyjno-komunikacyjnej, języka angielskiego, przedsiębiorczości i matematyki (klasy IV–VI szkoły podstawowej, uczniowie gimnazjum oraz szkół ponadgimnazjalnych). W realizację projektu zaangażowane są różne podmioty środowiska oświatowego, tworzące koalicję na rzecz wspierania i rozwijania uzdolnień uczniów.

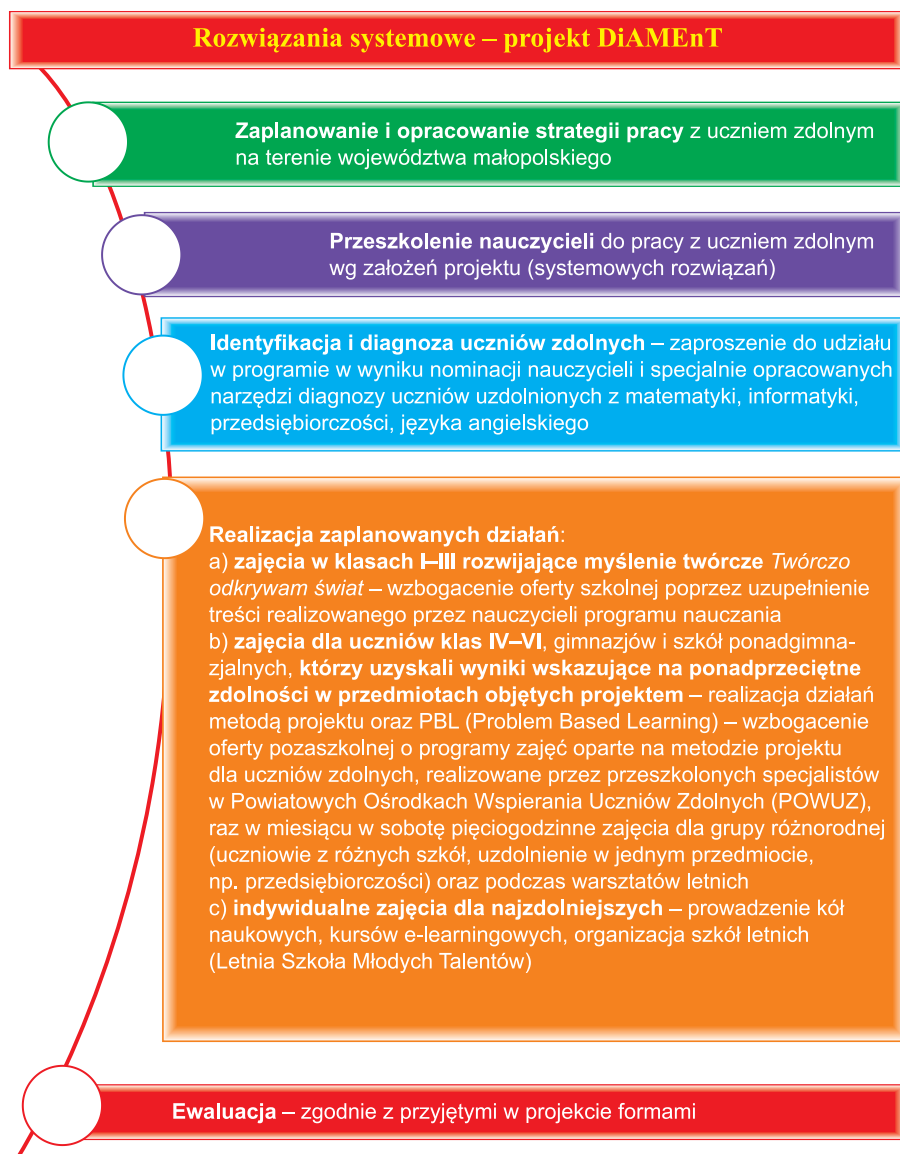
Jakie systemowe rozwiązania warto zaadaptować z projektu DiAMeNT, aby zbudować całościowy system pracy z uczniami zdolnymi w każdej polskiej szkole?

W Małopolsce budowanie powszechnego systemu pracy z dziećmi i młodzieżą rozpoczęto od identyfikacji i diagnozy uczniów. Nauczyciele nominowali tych uczniów, którzy osiągnęli wysokie wyniki w nauce z przedmiotów objętych programem: informatyka, przedsiębiorczość, język angielski i matematyka.

Jednym z ważniejszych standardów przyjętych w programie były: zintegrowane podejście do zajęć, proponowanie nowych, interdyscyplinarnych treści, uczenie uczniów zdolnych z wykorzystaniem metody projektu oraz PBL – uczenia się przez rozwiązywanie problemów.

Opracowano różne metody i formy pracy, które zastosowano podczas zajęć. Dla uczniów edukacji wczesnoszkolnej przygotowano program *Twórczo odkrywam świat*, którego głównym celem była nauka twórczego myślenia. Dla uczniów z wysokim potencjałem, których wyselekcjonowano z klas IV–VI, gimnazjów i ze szkół ponadgimnazjalnych, przygotowano zajęcia realizowane przez Powiatowe Ośrodki Wspierania Uczniów Zdolnych (POWUZ). Nauczyciele spotykali się na zajęciach z uczniami z danej gminy, z różnych szkół, którzy posiadali konkretny rodzaj uzdolnień np. matematycznych. Przeszkolony w programie nauczyciel z danej szkoły prowadził pięciogodzinne zajęcia dla różnorodnej grupy liczącej od 10 do 20 uczniów. Odbływały się one raz w miesiącu, w sobotę. W konkretnej szkole przeprowadzano dany etap np. w szkole podstawowej albo w gimnazjum lub też w szkole ponadgimnazjalnej. Systemowe rozwiązania to m.in.: uczenie odwagi w myśleniu i działaniu, praca zespołowa, stawianie na samodzielność, przewaga samodzielnej pracy uczniów nad ingerencją nauczyciela. Podczas zajęć uczniowie w większym stopniu niż na co dzień w czasie lekcji mogli wykazać się kreatywnością i odważnym myśleniem. Dzięki temu uczestnicy mieli możliwość zdobywania nowej wiedzy, a sobotnie zajęcia uznali za ciekawe i urozmaicone.

Dodatkowo, w ramach projektu, uczniowie szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych mogli wziąć udział w Konkursie na Najciekawszy Projekt Edukacyjny, zrealizowany w ramach zajęć pozaszkolnych. Warunkiem przystąpienia do projektu było dostarczenie opisu zrealizowanego zadania społecznego lub naukowego oraz prezentacji.

Opracowano na podstawie systemu pracy z uczniami zdolnymi realizowanego w programie DiAMEnT (Małopolska, www.diament.gov.pl)

Dolnośląski System Wspierania Uzdolnień

Jest on realizowany przez wiele podmiotów, m.in.: Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Dolnośląski Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli we Wrocławiu (głównie działający w jego ramach zespół: Dolnośląskie Centrum Wspierania Uzdolnień), Kuratorium Oświaty we Wrocławiu, Fundacja Edukacji Międzynarodowej, Uniwersytet Wrocławski. Najważniejszym punktem systemu

jest **Dolnośląska Sieć Szkół Wspierających Uzdolnienia** (w tym przedszkola, szkoły podstawowe, gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne – obecnie jest ich około 50). Każda szkoła wstępująca do sieci początkowo jest sprawdzana w zakresie stosowanych sposobów wspierania uzdolnień swoich uczniów począwszy od ich identyfikacji, poprzez propozycje zajęć rozwijających uzdolnienia i działania wspierające uczniów, po ewaluację. Szkoły funkcjonujące w sieci współpracują ze sobą, dzielą się przykładami dobrych praktyk, spotykają się na wspólnych konferencjach.

Opracowane i realizowane w szkołach szkolne programy wspierania uzdolnień są opiniowane, monitorowane i poddawane ocenie. Istotne jest, aby w każdej ze szkół stosowana była idea egalitaryzmu, oferta zajęć pozaszkolnych wynikała z uruchomienia narzędzi identyfikacji i diagnozy uzdolnień oraz aby wszyscy uczniowie uzdolnieni byli beneficjentami realizowanego programu, a także aby wszyscy nauczyciele angażowali się w proces wspierania uczniowskich uzdolnień. Ważne jest również, by każdy uczeń w szkole znał własny profil uczenia się (dominujący rodzaj inteligencji, kanał sensoryczny w procesie uczenia się, dominującą półkulę etc.) i by rodzice/opiekunowie tych uczniów również zostali zapoznani z powyższymi informacjami.

Jednym z elementów systemu są zajęcia prowadzone przez naukowców UW dla uzdolnionych uczniów w konkretnych dyscyplinach wiedzy (tutaj obowiązuje już podejście bardziej elitarne).

Każdego roku, zgodnie z ponad dziesięcioletnią tradycją, odbywają się dwa konkursy: zDolny Ślączek (interdyscyplinarny) i zDolny Ślązak – Gimnazjalista (na etapach szkolnym i powiatowym w blokach przedmiotowych, na etapie wojewódzkim o charakterze przedmiotowym). Laureaci powyższych konkursów zyskują uprawnienia zgodne z rozporządzeniem o olimpiadach i konkursach⁴⁵. Niemal co roku organizowane są również międzynarodowe konferencje Dolnośląskiego Systemu Wspierania Uzdolnień bądź konferencje regionalne, podporządkowane różnej problematyce, np. najważniejszym kompetencjom w kształceniu uczniów uzdolnionych, zarządzaniu zasobami ludzkimi w szkołach wspierających uzdolnienia etc. Na tych konferencjach jednostki oświatowe otrzymują certyfikaty szkół wspierających uzdolnienia lub przedłużenia tych certyfikatów. Szkoły sieciowe zapraszane są ponadto do udziału w realizowanych w województwie projektach m.in. unijnych. Obecnie trwają prace nad platformą edukacyjną Fronter, która wykorzystana zostanie do wspierania ucznia zdolnego i jego nauczycieli poprzez umożliwienie wymiany doświadczeń na odległość, prowadzenie forów dyskusyjnych itp. Dopełnieniem DSWU jest system stypendialny dla uczniów uzdolnionych w konkretnych dyscyplinach naukowych.

⁴⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 lipca 2009 r. rozmieniające rozporządzenie w sprawie organizacji oraz sposobu przeprowadzania konkursów, turniejów i olimpiad.

Opracowano na podstawie systemu pracy z uczniami zdolnymi realizowanego w programie DSWU (województwo dolnośląskie, <http://dodn.wroclaw.pl>)

Systemowe rozwiązania w pracy z uczniami zdolnymi prezentują również inne programy np. **Warszawski system wspierania uzdolnionych Wars i Sawa** (celem programu jest stworzenie systemu wymiany doświadczeń szkół, nauczycieli i rodziców po to, aby wspólnie pomagać dzieciom w rozwoju) lub realizowany na północy Polski **projekt Zdolni z Pomorza (adresowany do uczniów o szczególnych predyspozycjach w dziedzinie matematyki, fizyki i informatyki)**.

3.3.2. Tworzenie klimatu sprzyjającego rozwojowi zdolności

Jak tworzyć atmosferę sprzyjającą rozwijaniu zdolności uczniów w szkole? Jak zapewnić każdemu dziecku edukację na najwyższym poziomie?

Właściwie odpowiedzi na te pytania udzielił Albert Einstein, który powiedział: „Nauka w szkołach powinna być prowadzona w taki sposób, aby uczniowie uważali ją za cenny dar, a nie za ciężki obowiązek”. Warto zatem:

Uczeń zdolny – przykłady działań wspierających rozwój

Tworzenie w szkole, w klasie i środowisku codziennego rozwoju dziecka odpowiedniego klimatu sprzyjającego wspieraniu i zaspakajaniu specjalnych potrzeb edukacyjnych dziecka, zwłaszcza 6-letniego, to jedno z najważniejszych zadań osób dorosłych. „Inspirujące środowisko wyzwala u dzieci zapał twórczy, daje impuls do działania, podsyca ciekawość, ukierunkowuje proces uczenia”⁴⁶.

W szkole dla najmłodszych uczniów warto przygotować kąciaki zainteresowań, ciekawe zabawki, gry dydaktyczne, miniscenę, aby mogły bawić się w teatr, odgrywać scenki lub organizować zabawy tematyczne. Tworzenie atmosfery sprzyjającej rozwojowi zdolności to także planowanie procesu dydaktycznego w taki sposób, aby uczniowie mogli jak najczęściej samodzielnie zdobywać wiedzę. Najbardziej stymulujące zajęcia to te, które dają możliwość prowadzenia własnych lub zespołowych obserwacji, przeprowadzania badań, eksperymentów, doświadczeń. Pozwalają one na zadawanie pytań, popełnianie błędów i wyciąganie często zdumiewających wniosków, a wtedy nauka naprawdę staje się ciekawa.

W młodszych klasach ważne są także: rozwój zdolności językowych, w tym związanych z nauką języków obcych, oraz dostosowywanie programu zajęć (np. komputerowych) do indywidualnych umiejętności i zainteresowań dzieci. Okres przedszkolny i wczesnoszkolny to czas intensywnego rozwoju zdolności motorycznych, kinestetycznych. Zapewnienie różnych form zajęć ruchowych jest więc nie-

⁴⁶ A. Kopik, M. Zatorska, *Wielorakie podróże – edukacja dla dziecka*, Europejska Agencja Rozwoju, Kielce 2010, s. 83.

zbędne nie tylko dla uczniów uzdolnionych w tych dziedzinach, lecz także dla pozostałej grupy dzieci. Przygotowując indywidualny program nauki lub własny program dla danej klasy, warto zadbać w sposób szczególny o zajęcia sportowe (np.: pływanie, gry zespołowe, biegi, skoki, ćwiczenie zręczności, wytrzymałości, giętkości, panowania nad własnym ciałem, swoimi ruchami).

Tworzenie atmosfery niezbędnej dla rozwoju zdolności to także niestandardowe programy dla tej grupy uczniów, np. zajęć artystycznych: muzycznych, plastycznych, tanecznych, teatralnych, a także technicznych itp. Ich największa efektywność wiąże się z możliwością uczestniczenia w nich zainteresowanych uczniów na zasadzie dobrowolności oraz indywidualizowania metod, form, treści nauczania – najczęściej będą to zajęcia pozalekcyjne. W procesie wspierania zdolności warto wziąć pod uwagę również ofertę zajęć instytucji kulturalnych i oświatowych, które współpracują lub mogą współpracować ze szkołą na rzecz ucznia zdolnego.

Tworząc dogodne warunki dla rozwoju zdolności, warto także stworzyć przestrzeń w szkole na prezentowanie osiągnięć uczniów na forum. W klasie, w której uczy się grupa sześciolatek, nauczyciel powinien organizować różnorodne przedsięwzięcia, takie jak: konkursy talentów, konkursy taneczne, sportowe, recytatorskie, wokalne, fotograficzne, przeglądy teatryków i wiele, wiele innych, w których małe dzieci chętnie wezmą udział, rozwijając w ten sposób swoje mocne strony, zainteresowania i predyspozycje. Ważne jest, by organizowane konkursy wynikały z potrzeb i zainteresowań uczniów, gdyż wtedy będą doskonałą okazją do prezentacji ich umiejętności i dokonań. Każdy konkurs powinien mieć właściwą oprawę i formę zachęcającą uczniów do dodatkowej pracy. Cele, rodzaje, terminy i regulaminy konkursów powinny być jasno określone, zrozumiałe dla dzieci i przedstawione zarówno uczniom, jak i rodzicom. Zdolnych uczniów klas starszych warto zaangażować w działania, które będą okazją do zaprezentowania ich osiągnięć, pochwalenia się pasjami, umiejętnościami i wiedzą. Mogą to być np.:

- ✓ ekspozycje prac, np. w specjalnie zaaranżowanej „Galerii Uczniowskich Talentów” (wyznaczone, ogólnodostępne dla uczniów i rodziców miejsce na terenie szkoły, systematycznie aktualizowane, w którym uczniowie pod opieką nauczycieli lub np. kolegów wolontariuszy prezentują swoje prace: literackie, plastyczne, techniczne, fotograficzne, modelarskie etc.);
- ✓ „Wernisaże Zdolności” – spotkania środowiskowe połączone z prezentacją dorobku uczniów z różnych dziedzin. Wernisażom mogą towarzyszyć spotkania z autorami prac, występy artystyczne, dyskusje, spotkania z ludźmi o ciekawych pasjach etc. Organizując wernisaże, warto założyć specjalną księgę, do której wpisywać się będą zaproszeni goście (lokalni artyści, biznesmeni, sponsorzy, przedstawiciele organizacji pozaszkolnych etc.);
- ✓ „Sekcje Tematyczne” – grupy uczniów z różnych klas, dobrane pod względem podobieństw zdolności, np. sekcja sportowa, przyrodnicza, organizacyjna, kronikarska, redakcyjna, plastyczna, literacka itp. Będą one działać na zasadzie wolontariatu szkolnego i mogą zajmować się inicjowaniem na terenie szkoły różnych imprez, spotkań, akcji promocyjnych, happeningów, projektów, warsztatów dla kolegów, koleżanek, rodziców etc.

Odpowiednio bogata stymulacja rozwojowa młodszych uczniów, atmosfera akceptacji i uznania dla indywidualności i zainteresowań każdego dziecka prowadzą do rozwoju jego własnych możliwości i zdolności.

Tworzenie warunków sprzyjających rozwojowi zdolności nie może odbywać się bez współdziałania rodziców. W pracy z uczniem zdolnym, zwłaszcza na I etapie edukacyjnym, ta współpraca nabiera szczegól-

nego znaczenia, i aby przyniosła oczekiwane rezultaty, konieczne jest wzajemne zrozumienie i zaufanie. Rodzic ma prawo wiedzieć, co dzieje się z jego dzieckiem w szkole, znać szczegółowo plan wychowawczy klasy (mieć możliwość wnoszenia do niego uwag), wiedzieć, jak nauczyciel i szkoła wspierają rozwój zdolności jego dziecka. Powinien być także dokładnie i na bieżąco informowany o wszelkich zamierzeniach oraz mieć okazję do zapoznania się z metodami nauczania, stosowanymi na zajęciach lekcyjnych i pozalekcyjnych. Bardzo ważne jest wsparcie potrzeb dziecka zdolnego przez rodziców, dostrzeganie wszystkich przejawów jego zainteresowań. Z tego względu należy zapraszać rodziców na zajęcia otwarte, w trakcie których będą mieli okazję zobaczyć, jak funkcjonuje ich dziecko w zespole klasowym, jakie ma potrzeby i jakiego wsparcia, również w domu, warto mu udzielić.

Wymianie poglądów służą również spotkania z rodzicami⁴⁷. Comiesięczne zebrania, konsultacje można wzbogacić o ciekawe formy warsztatowe, które są znakomitą okazją do wymiany doświadczeń dotyczących, np.: potrzeb dziecka zdolnego, wartościowych form spędzania czasu wolnego, efektywnej komunikacji w rodzinie, pomysłów na rozbudzanie zainteresowań, propozycji interesujących książek dla rodziców i uczniów, rozwijania samodzielności i poczucia odpowiedzialności u dzieci, właściwej organizacji czasu pracy i zabawy etc.

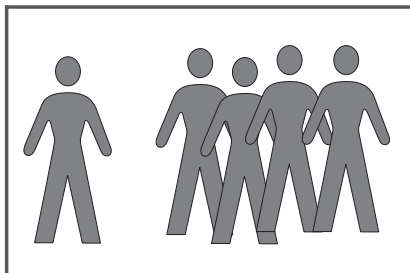
Aktywna i efektywna współpraca nauczycieli i rodziców służy zarówno jednemu, jak i drugiemu, ale przede wszystkim sprzyja wspieraniu rozwoju uczniów zdolnych.

3.3.3. Uczeń zdolny w zespole klasowym

Uczniowie zdolni, funkcjonujący w tradycyjnej klasie szkolnej, mają zdecydowanie większe potrzeby poznawcze niż ich rówieśnicy. Ich poczucie humoru, wysoka samoocena, ciągła potrzeba osiągnięcia sukcesów oraz oryginalność w myśleniu mogą stanowić czynnik utrudniający im komunikację z rówieśnikami i nauczycielami. Konieczność funkcjonowania w grupie/klasie wymaga od nich przystosowania się do obowiązujących w niej zasad i reguł zachowania. Nie zawsze jest to łatwe, zwłaszcza w przypadku uczniów ceniących sobie niezależność i samodzielną pracę.

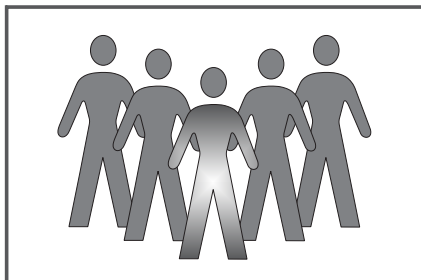
Uczeń zdolny może przyjmować różne role w zespole, np.:

- ✓ **Outsider** – pozostaje na uboczu, pracuje samodzielnie, precyzyjnie, w swoim tempie, niezależnie od innych, jest nastawiony na osiągnięcie wyznaczonych sobie, indywidualnych celów;

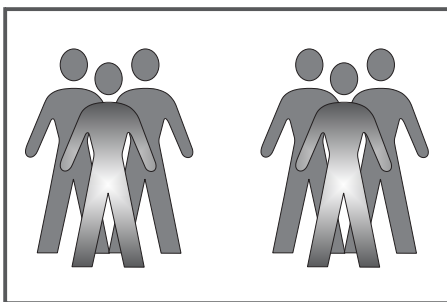

⁴⁷ Nauczycieli zainteresowanych organizacją warsztatowych spotkań dla rodziców zachęcam do zapoznania się z pozycją: I. Fechner-Sędzicka, E. Lachowska-Zarska, *Nauczyciele – rodzicom. Spotkania klasowe prowadzone metodą warsztatową w szkole podstawowej*, Bea-Bleja, Toruń 2003.

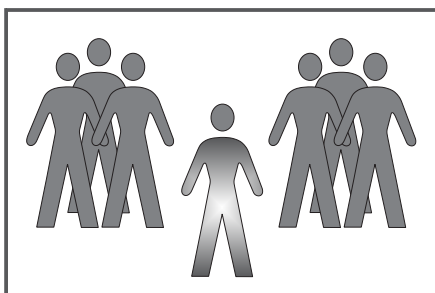
- ✓ **Lider klasy** – zna swoją wartość, jest pewny siebie, staje na czele całej klasy, cieszy się autorytetem wśród rówieśników, jest ceniony przez nich za wiedzę, pasję, umiejętności, przewodzi pozostałym uczniom w klasie, motywuje innych do działania, dobrze czuje się w roli koordynatora prac zespołu klasowego;

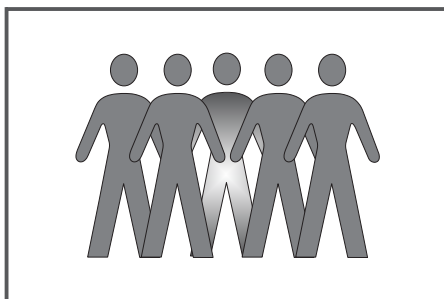
- ✓ **Lider grupy** – pełni rolę lidera w określonej grupie zadaniowej, jest świadomy swoich mocnych stron oraz kompetencji innych członków grupy, deleguje zadania stosownie do wiedzy i umiejętności rówieśników pracujących w zespole;

- ✓ **Koordinator prac grupowych** – koordynuje pracę kilku różnych grup zadaniowych, posiada duży potencjał intelektualny przy jednoczesnych wysokich kompetencjach komunikacyjnych, zarządza równoległe pracą w różnych zespołach;

- ✓ **Niewidzialny** – w klasie niezauważany, niezidentyfikowany jako „zdolny”, pracujący na równi z innymi. Z tą grupą mogą identyfikować się często uczniowie „**podwójnie wyjątkowi**” oraz uczniowie z SNOS. Przypisywana im często niska motywacja do nauki, zawyżona samoocena, lenistwo czy brak wystarczająco wysokich i wymiernych wyników w podejmowanych działaniach przy jednoczesnym braku zrozumienia dla występujących trudności w nauce powodują, że pracują oni poniżej swoich możliwości, nie wykorzystują posiadanego potencjału, ich zdolności nie zostają zidentyfikowane i mogą takie pozostać w ciągu wszystkich lat nauki szkolnej.

Zespół klasowy może wspierać lub hamować rozwój ucznia zdolnego. Na etapie szkoły podstawowej, zwłaszcza edukacji wczesnoszkolnej, wiele zależy od nauczyciela, jego mądrości, wiedzy, pomysłów na indywidualizację, umiejętności identyfikacyjnych i diagnostycznych. Pierwsze lata nauki szkolnej decydują zwykle o tym, jak uczeń zdolny funkcjonuje i rozwija się na kolejnych etapach edukacyjnych. Dlatego tak ważne jest, aby od samego początku nauczyciel dostrzegał ucznia zdolnego w swojej klasie, widział, jakie miejsce w niej zajmuje, tworzył sytuacje dydaktyczno-wychowawcze, które pozwolą mu funkcjonować i pracować (z jednej strony w zespole wspólnie z rówieśnikami, w atmosferze wzajemnego uczenia się, z drugiej niezależnie od pozostałych uczniów w klasie, samodzielnie, zgodnie z indywidualnymi potrzebami).

Jakie role może/powinien pełnić w zespole/grupie uczeń zdolny, aby rozwijał się zgodnie z własnymi potrzebami?

Teoria Ról Zespołowych⁴⁸ (M. Belbin) pozwala w sposób świadomy tworzyć zespoły zadaniowe poprzez dobór odpowiednich osób, przygotowanie dostosowanych do nich zadań oraz właściwie dobrany sposób komunikacji.

Meredith Belbin wyróżnił 9 podstawowych ról, klasyfikując je w 3 podstawowe obszary (zadaniowe, socjalne, intelektualne):

- Role zadaniowe:
 - ✓ Lokomotywa (dynamiczny, ambitny) – pobudza zespół do działania, dąży do szybkiego osiągnięcia celu, zbiera pomysły w całość;
 - ✓ Implementer (pracowity, konsekwentny) – porządkuje pracę zespołu, robi to, co akurat powinno być zrobione, pracuje efektywnie;
 - ✓ Perfekcjonista (precyzyjny, pilny) – jest dokładny, koncentruje się na zadaniu, dostrzega szczegóły, pilnuje dyscypliny czasowej i porządku, jest świadomy celu i nastawiony na efekty pracy.
- Role socjalne:
 - ✓ Poszukiwacz Źródeł (pomysłowy, optymistyczny) – rozwija pomysły, pozyskuje dodatkowe źródła wiedzy, komunikatywny, entuzjasta, trafnie ocenia pomysły, stymuluje członków zespołu;
 - ✓ Koordynator (intuicyjny, poważny) – ustala cele i plany, efektywnie wykorzystuje zasoby członków zespołu, przewodniczy zespołowi, porządkuje pracę, dąży do uzyskania celu, jest spokojny i opanowany, uważnie słucha, podsumowuje pomysły;

⁴⁸ M. Belbin, *Twoja rola w zespole*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008.

- ✓ Dusza Zespołu (spokojny, bezkonfliktowy) – zapobiega problemom i konfliktom, łagodzi nastroje członków zespołu, jednoczy grupę, przejawia wysoki poziom inteligencji emocjonalnej.
- Role intelektualne:
- ✓ Kreator (innovacyjny i samodzielny) – wymyśla pomysły i rozwiązania, niezwykle kreatywny wizjoner, błyskotliwy;
- ✓ Ewaluator (wnikliwy i analityczny) – analizuje pomysły, dostrzega mocne i słabe strony, ocenia, dostrzega trudności, wyraża wątpliwości;
- ✓ Specjalista (profesjonalny, badający, samodzielny, z inicjatywą) – jest źródłem wiedzy i umiejętności, refleksyjny, rozważny i bezstronny, analizuje pomysły członków zespołu.

Teorię Belbina z powodzeniem można wykorzystać w pracy z uczniem zdolnym poprzez zintegrowanie wiedzy z zakresu zdolności oraz dodatkowych predyspozycji, jakie uczniowie tacy posiadają, np. umiejętności interpersonalne, komunikacyjne, porządkowe, analityczne, negocjacyjne etc. Wiedza ta pozwala nauczycielowi planować i tworzyć sytuacje grupowe i zadaniowe, w których uczeń zdolny będzie podejmował określone działania oraz przyjmował w zespole/grupie takie role, które pozwolą mu w maksymalnym stopniu korzystać z posiadanej wiedzy, kompetencji i umiejętności w celu dalszego rozwoju.

3.3.4. Budowanie relacji w grupie

Na zachowania i osiągnięcia ucznia zdolnego wpływają nie tylko czynniki wewnętrzne (zdolności, cechy osobowościowe)⁴⁹, lecz także zewnętrzne – osoby będące w jego otoczeniu (środowisko⁵⁰ szkolne, pozaszkolne). Uczniowie rozpoczynający naukę w klasie I stanowią grupę, w której dopiero zaczynają kształtować się relacje społeczne obejmujące 4 podstawowe obszary funkcjonowania: Ja – Ja, Ja – Rówieśnicy, Ja – Dorośli, Ja – Zadanie.

JA – DOROŚLI

relacje
z osobami
dorosłymi

- właściwe relacje: uczeń zdolny dobrze czuje się w szkole, jego zdolności i potrzeby są rozpoznawane i zaspokajane, rozwija się zgodnie ze swoimi możliwościami, z wykorzystaniem potencjału, jakim dysponuje, w obszarze poznawczym, emocjonalnym i społecznym, w atmosferze zrozumienia, zaufania, dialogu, pozytywnej motywacji i stymulacji do uczenia się i rozwoju
- **sukces ucznia zdolnego w szkole zależy od wzajemnej współpracy ucznia i nauczyciela (nauczycieli, specjalistów, trenerów, instruktorów itd.)**

JA – ZADANIA

relacje
związane
z wykonywaniem
różnych zadań

- właściwe relacje: warunkują realizację zadań/działań, wynikających ze zdolności ucznia, oraz dostosowanych do jego możliwości, dają uczniowi wybór treści, metod pracy, sposobu pracy, pozwalają na osiągnięcie sukcesów i dokonywanie wyboru własnej ścieżki edukacyjnej
- **uczeń zdolny powinien w szkole zmagać się z wyzwaniami dostosowanymi do jego możliwości i gwarantującymi mu rozwój**

⁴⁹ Por. model Renzulliego i H. Gardner, *Inteligencje wielorakie, op. cit.*

⁵⁰ Por. model Monksa.

JA – JA

relacje
z samym sobą,
znajomość
i zrozumienie
samego siebie

- właściwe relacje: uczeń zdolny ma świadomość własnych zdolności i słabości, uczy się korzystać z potencjału, jakim dysponuje, rozumie i określa swoje potrzeby, uczy się je zaspokajać, ustala ważne dla siebie cele, dokonuje samooceny, buduje pozytywny obraz samego siebie, odkrywa i akceptuje siebie, ma poczucie własnej wartości i dobrze czuje się z samym sobą
- **uczeń zdolny ma prawo do odmienności, zadaniem nauczyciela jest wspieranie go w budowaniu pozytywnego obrazu samego siebie, zaspokajaniu potrzeb i osiągnięciu adekwatnych do nich celów**

**JA
– RÓWIEŚNICY**

relacje
z rówieśnikami

- właściwe relacje: uczeń zdolny uczy się współpracy, podporządkowuje się normom obowiązującym w grupie, radzi sobie z konfliktami, nawiązuje kontakty z rówieśnikami, wchodzi w interakcje z innymi, wyraża własne potrzeby i oceny, wykazuje zrozumienie dla potrzeb i ocen innych, uczestniczy w procesie wzajemnego uczenia się
- **uczeń zdolny potrzebuje kontaktów z rówieśnikami, jednak kiedy wyraża wolę samodzielnej pracy przy zadaniu, należy mu na to pozwolić**

Szczególną rolę w budowaniu doświadczeń społecznych ucznia odgrywa zespół klasowy, a więc rówieśnicy o bardzo różnym pod wieloma względami potencjale, z którymi uczeń zdolny współpracuje i przebywa każdego dnia. Grupa rówieśnicza może wspierać rozwój ucznia zdolnego lub skutecznie ten rozwój hamować. Zdarza się tak, że uczniowie o ponadprzeciętnym potencjale, osiągający sukcesy, nie są akceptowani przez rówieśników, nie uzyskują od nich wsparcia, są ignorowani, a czasami odrzucani przez grupę. Podczas gdy np. uczniowie tzw. przeciętni otrzymują duże wsparcie od grupy, akceptację i motywację dla indywidualnego rozwoju. W książce M. Łopatkowej⁵¹ czytamy: „Najwięcej uczniów, którym powody szkolne przysparzają smutku wyobcowania, osamotnienia, wywodzi się z krańców dziecięcej populacji. Są to albo tzw. dzieci genialne, albo dzieci z pogranicza normy intelektualnej (...). »Geniusz« klasowy, wprawdzie akceptowany i wyróżniany przez rodziców i nauczycieli, najczęściej jednak bywa odrzucany przez grupę rówieśniczą. Odrzucenie to jest przyczyną odczuwania samotności dziecięcej w codziennych interakcjach koleżeńskich. Mały »intelektualista« nie pasuje do zabaw, rozmów, dziecięcych reakcji na świat. Jego reakcje są nacechowane dorosłością, mają znamiona wyższości źle znoszonej przez kolegów”.

Niekiedy zdarza się z kolei tak, że uczeń zdolny nie jest zainteresowany nawiązywaniem przyjaźni i wchodzeniem w bliższe relacje z rówieśnikami. Stroni on od grupy, nie rozumie trudności kolegów i koleżanek o niższych możliwościach, a także nie potrafi znaleźć wspólnych tematów do rozmów. Bardzo ważne jest w takiej sytuacji, aby nauczyciel, z jednej strony od samego początku doceniał znaczenie pracy zespołowej organizując ją jak najczęściej oraz mądrze i z korzyścią dla każdego ucznia zarządzał procesami grupowymi, a z drugiej strony wywalał należyty potencjał u każdego ucznia.

Jak to zrobić?

W pierwszych tygodniach/miesiącach nauki warto **pozwolić dzieciom na powolne wchodzenie w rolę uczniów i tworzyć jak najwięcej sytuacji, w których będą mogły poznać się wzajemnie**. Budowaniu dobrych kontaktów koleżeńskich sprzyjają **aktywność uczniów podczas wspólnego wykony-**

⁵¹ M. Łopatkowa, *Samotność dziecka*, WSiP, Warszawa 1989, s. 67-68.

wania różnych zadań w zespołach oraz **postawa nauczyciela**, który moderuje ich rozwój emocjonalny i społeczny: „Byłoby to wbrew rozumowi, gdybyśmy od wczesnego dzieciństwa począwszy, rozwijali intensywnie umysł człowieka kosztem innych sfer psychicznych i by na skutek osiągniętej wysokości intelektualnej z całą wyrazistością dostrzegł on zanik swej emocjonalnej łączności z ludźmi, stwierdził nieopłacalność dotychczasowych wysiłków, które go zawiodły ku samotności. Dlatego więc rozwój umysłowy dziecka nie powinien być w żadnym przypadku realizowany kosztem rozwoju uczuciowego”⁵².

Można i należy uczniom pomóc w budowaniu dobrych relacji z rówieśnikami, zachęcając ich np. do **podejmowania działań wymagających współpracy**, w trakcie których **każdy będzie miał swoją rolę i przestrzeń do prezentowania własnych umiejętności, zainteresowań i mocnych stron**.

Przykład zabawy pozwalającej uczniom poznać się bliżej (opracowano na podstawie „Opowieści z kart”⁵³):
Do zabawy potrzebne są: lusterka, kartki formatu A5, pastele. Nauczyciel prosi uczniów o narysowanie swoich portretów. Po wykonaniu rysunków uczniowie rozpoczynają grę, która może mieć kilka wariantów:

Wariant 1. – uczniowie poruszają się po sali i tworzą różne grupy ze względu na różne kryterium klasyfikacji np.: kolor oczu, długość włosów, wielkość dłoni etc.;

Wariant 2. – nauczyciel zbiera wszystkie portrety i układa je niezarysowaną stroną wewnątrz okręgu utworzonego przez wszystkich uczniów. Jeden z uczniów odkrywa wybraną kartę i pokazuje ją pozostałym, których zadaniem jest odgadnięcie, czyj to portret. Następnie uczeń, który wykonał ten portret, opowiada o sobie całej klasie, opisując swój wygląd, cechy charakteru, swoje zainteresowania i ulubione zajęcia.

Wariant 3. – rozkładamy karty jw., ale celowo pozostawiamy kilka kart nieodkrytych, zachęcamy uczniów do tego, aby odgadli, czyj portret nie został jeszcze odkryty i kto nie opowiadał o sobie. Polecamy również, aby uczniowie przyjrzeni się dokładnie tym osobom i dowiedzieli się o nich jak najwięcej. Informujemy uczniów, że na kolejnych zajęciach przekonamy się, kto za pomocą słów „namaluje” najwierniejszy portret kolegi lub koleżanki.

Dodatkowo zachęcamy uczniów do bliższego poznania się poprzez zdobycie informacji na temat zainteresowań, ulubionych filmów, książek, potraw etc. rówieśników przedstawionych na portretach.

Proponowana zabawa pozwala uczniom nie tylko poznać się wzajemnie i dowiedzieć się o sobie czegoś ciekawego, lecz także sprawia, że każdy uczeń w klasie może zaistnieć i poczuć się wyjątkowo, co pozytywnie wpłynie na jego samoocenę. Nauczyciel budując u ucznia świadomość bycia akceptowanym, dostrzeganym i ważnym wyzwala w nim motywację do samorozwoju, co dobrze wpływa na jakość relacji społecznych w każdej grupie.

Aby podnieść jakość tych relacji, warto ustalić wspólnie z uczniami i jak najszybciej wprowadzić **normy grupowe** (np.: respektujemy przyjęte wspólnie zasady, szanujemy się wzajemnie, pracujemy zgodnie i efektywnie w zespole, z uwagą słuchamy innych etc.). Niezwykle ważne jest, aby podczas ich tworzenia, dać uczniom przestrzeń do mówienia, dyskusowania, opiniowania, wymiany poglądów, dokonywania wyborów etc.

Wprowadzenie norm obowiązujących w grupie jest bardzo potrzebne, ponieważ dają one poczucie bezpieczeństwa i regulują zachowania wszystkich członków grupy. Im normy są realniejsze, tym łatwiej je uczniom zaakceptować i ich przestrzegać. Lepiej wprowadzić kilka dobrych i potrzebnych zasad za-

⁵² *Ibidem*, s. 67.

⁵³ T. Kosiarek, I. Fechner-Sędzicka, B. Ochmańska, *Jak rozwijać zdolności i indywidualizować pracę na lekcji?*, Didasko, Warszawa 2012, s. 72-73.

chowania oraz współpracy, niż mieć ogromne oczekiwania, którym uczniowie nie będą w stanie sprostać i które z góry skazane będą na niepowodzenie.

Relacje zachodzące między uczniami rządzą się prawami procesów grupowych i bezpośrednio wpływają na zachowanie każdego członka grupy. Warto w klasie/szkole tworzyć jak najlepsze warunki nie tylko do wszechstronnego rozwoju ucznia, lecz także do kształtowania zdrowych relacji z otoczeniem.

Ważne jest, aby nauczyciel, zwłaszcza na I etapie edukacyjnym, był serdeczny i życzliwy, traktował każdego ucznia indywidualnie oraz wykazywał cierpliwość i zrozumienie dla jego potrzeb.

3.3.5. Planowanie i indywidualizacja nauczania

Zgodnie z definicją słownikową plan rozumiany jest jako „program, układ zadań i prac, które powinny być wykonane w określonym czasie, zarys, szkic czegoś (często ujęty w punkty), układ elementów czegoś lub też to, co się chce, zamierza zrobić, zamiar, pomysł, projekt⁵⁴”.

Planowanie dydaktyczne w pracy z uczniem zdolnym jest pewnym programem/zarysem zadań i działań, które nauczyciel będzie podejmował w określonej przestrzeni czasowej, które mają na celu identyfikację i wspieranie rozwoju zdolności oraz obejmują monitorowanie i ewaluację tych działań. (*Definicja własna*).

Dobre planowanie to ważny element pracy nauczyciela, gdyż eliminuje chaos i przypadkowość w oddziaływaniach dydaktyczno-wychowawczych oraz pozwala zbudować odpowiednią strategię i stworzyć właściwą kulturę pracy.

Tylko działania przemyślane, spójne, rozłożone w czasie, wynikające z potrzeb, dostosowane do możliwości i wieku uczniów oraz odpowiednio wcześnie zaplanowane efektywnie wspierają rozwój zdolności każdego ucznia w klasie.

Planowanie pracy z uczniem to warunek postępu w rozwijaniu potencjału najzdolniejszych. Jakie zatem cechy powinien mieć dobry plan? Zdaniem T. Kotarbińskiego⁵⁵ dobry plan dydaktyczny powinien:

- ✓ być trafny (określać cele, perspektywy, strategię);
- ✓ mieć logiczną konstrukcję (racjonalność, kompletność, wewnętrzna spójność – brak sprzeczności);
- ✓ mieć określone walory (wykonalność, operatywność, elastyczność, terminowość, skuteczność).

Każdy plan powinien być napisany tak, aby uwzględniał poprawki i modyfikacje nawet w trakcie realizacji. Musi zawierać także pomysły samych uczniów, a nawet być tworzony we współpracy z nimi, a w przypadku uczniów młodszych także z ich rodzicami/opiekunami. Warto pytać, jakie działania chcą

⁵⁴ *Popularny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, Wilga, Warszawa 2002, s. 464.

⁵⁵ Na podstawie: T. Kotarbiński, *Sprawność i błąd: z myślą o dobrej robocie nauczyciela*, PZWS, Warszawa 1956.

podejmować sami uczniowie, w jaki sposób chcą pracować, wspólnie ustalać tematykę, harmonogram prac etc.

Poznawszy potrzeby uczniów zdolnych, możemy planować, w jaki sposób będą one zaspokajane, jak będzie wykorzystywany potencjał każdego ucznia zdolnego oraz jak będzie wyglądała indywidualizacja nauczania.

Czym jest indywidualizacja?

Indywidualizowanie to dostosowanie metod i form pracy, sposobu oceniania oraz ewaluacji postępów ucznia w stosunku do niego samego tak, aby zrealizować założone cele zgodnie z podstawą programową obowiązującą w danej klasie, na danym etapie nauczania. (Na podstawie: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół opublikowanego w dniu 15.01.2009 r. (Dz.U. nr 4, poz. 17).

Indywidualizacja oznacza konieczność uwzględnienia w procesie nauczania/uczenia się możliwości i potrzeby każdego ucznia, tzn. uznanie różnic występujących między uczniami za punkt wyjścia do planowania pracy.

Indywidualizacja to efektywne stymulowanie i pełne zagospodarowanie aktywności konkretnego ucznia. **Aktywność uczniów** to warunek ich rozwoju, to stan pobudzenia, działanie, czynne uczestnictwo w procesie nauczania/uczenia się⁵⁶. Aktywny uczeń to taki, który jest dynamiczny, działający, energiczny, udzielający się, ożywiony, pełen energii, prężny, przebojowy etc.

Warto od najmłodszych lat pozwalać uczniom na dużą **swobodę w działaniu**. Można tak organizować pracę, aby uczniowie wybierali aktywności stosownie do posiadanych zdolności. Przykładem mogą być zajęcia poświęcone zwierzętom, na których warto zaproponować uczniom różne wyzwania. Mogą oni opracować i zaprezentować krótkie przedstawienie opowiadające o porozumiewaniu się zwierząt lub zakodować, za pomocą wymyślonych przez siebie znaków czy gestów, wiadomości od zwierząt i przygotować dekoder, za pomocą którego inni uczniowie odczytają tekst. Mogą także zająć się wyszukiwaniem wiadomości na temat niezwykłych sposobów porozumiewania się zwierząt tutaj zmieniłabym cały fragment na: Mogą także zająć się wyszukiwaniem wiadomości na temat niezwykłych zwierząt, ciekawych zwyczajów panujących w świecie zwierząt. Dodatkowo warto zachęcić zainteresowanych uczniów np. do opracowania ciekawostek o rekordach w świecie zwierząt (najszybsze, najmniejsze, najbardziej kolorowe etc.) i poprosić o zaprezentowanie efektów pracy kolegom i koleżankom na kolejnych zajęciach.

Ważne jest, aby zawsze mieć pod ręką pomysły na ciekawe **dotatkowe wyzwania**. Uczniom zdolnym należy stawiać zadania i problemy trudniejsze, wymagające przewidywania, wnioskowania, badania, eksperymentowania i poszukiwania, a także łączenia wiedzy z różnych dziedzin. Warto podsuwać im dotatkowe pomoce. Mogą to być książki, czasopisma, mapy, atlasy, albumy, ilustracje, modele, schematy, ciekawostki. Korzystne jest również stawianie dotatkowych pytań i zachęcanie młodzieży do

⁵⁶ *Popularny słownik języka...*, op. cit.

ich zadawania, stwarzanie okazji do dziwienia się, zestawiania posiadanej wiedzy z nowo poznanymi faktami i weryfikowania zdobytych informacji.

Pracę z uczniem zdolnym można i należy indywidualizować w czasie zajęć lub lekcji, ale również może ona obejmować działania jeszcze przed ich rozpoczęciem i już po ich zakończeniu, np.:

1. **Przed zajęciami** – np. kilka dni przed lekcją przyrody dotyczącą narządów zmysłów człowieka zainteresowani uczniowie mogą przygotować (indywidualnie, w parach, w grupach) kilka doświadczeń, obrazujących działanie wybranych narządów (np.: zwięzanie i rozszerzanie się żrenicy pod wpływem światła, rozchodzenie się dźwięku w gazie, cieczy, ciele stałym, rozpoznawanie zapachów, odczuwanie dotyku w różnych częściach ciała etc.).

Ważne jest, aby nauczyciel wskazał uczniom źródła, w których odnajdą potrzebne informacje i do których bez trudu dotrą, oraz zapewnił im w trakcie pracy nad dodatkowymi wyzwaniami możliwość konsultacji ze sobą lub z innym nauczycielem przedmiotu, jeśli okażą się one konieczne. Wskazując uczniom źródła wiedzy niezbędne do samodzielnej pracy, należy zwrócić szczególną uwagę na to, aby były one dostosowane do ich wieku i możliwości.

2. **W trakcie lekcji** – uczeń zdolny (grupa uczniów) podejmuje dodatkowe/inne wyzwania pozwalające mu pracować na materiale rozszerzonym i pogłębionym (np. na lekcji języka polskiego dotyczącej mitologii uczeń zdolny, wykorzystując dodatkowe źródła wiedzy, przygotowuje mapę mentalną do hasła „Bogowie greccy i ich atrybuty”, którą prezentuje na zakończenie lekcji lub np. dwaj uczniowie zdolni opracowują pytania do wywiadu z Zeusem i prezentują go klasie, starając się przedstawić nowe, nieomawiane na lekcji wiadomości, dotyczące życia na Olimpie).

Ważne jest, aby podczas lekcji stworzyć uczniom komfortowe warunki do podejmowania dodatkowych wyzwań, czyli zapewnić im odpowiednie miejsce, źródła wiedzy (książki, czasopisma, dostęp do internetu) oraz pozwolić zaprezentować efekty pracy.

3. **Po lekcjach** – mogą to być dodatkowe wyzwania mające charakter prac/działań podsumowujących, weryfikujących, porównawczych, zachęcających do dodatkowych poszukiwań (np. po zajęciach w klasie III poświęconych zwierzętom zainteresowani uczniowie zdolni mogą w oparciu o dodatkowe źródła wiedzy przygotować księgę zwierzęcych rekordów – zwierzęta największe, najszybsze, najmniejsze, najcięższe etc.).

Ważne jest, aby dodatkowe wyzwania nie były zbyt czasochłonne, trudne, zawiłe, gdyż mają zachęcać uczniów do dodatkowej pracy i samodzielnych poszukiwań.

Przykłady indywidualizacji pracy z uczniem zdolnym:

W 28-osobowej klasie IV znajduje się jeden uczeń przejawiający zdolności matematyczne. Wychowawca klasy jest polonistą. Na lekcjach może i powinien uwzględnić potrzeby chłopca i wspierać go w rozwoju poprzez np.:

- ✓ zachęcanie do przygotowania na zajęcia zadań, rebusów, szyfrów, wyzwań matematycznych dla kolegów opartych na treściach z języka polskiego, np. stworzenie gry planszowej do omawianej lektury, zaszyfrowanie zaproszenia etc.;
- ✓ opracowanie i przedstawienie na lekcji prezentacji na interesujące go tematy z dziedziny matematyki w oparciu o dostępną literaturę popularnonaukową, czasopisma, książki, strony internetowe – wykorzystanie prezentacji do dyskusji, układania pytań, szukania zależności, wnioskowania etc.;

- ✓ *pisanie krótkich dialogów, instrukcji, listów oficjalnych i prywatnych, sprawozdań, przepisów łączących umiejętności polonistyczne ze zdolnościami matematycznymi, np.: „Figury geometryczne w terenie”, „Harmonogram zajęć na biwaku klasowym”, „Rozmowa Pitagorasa z Dedalem”, „Planowanie trasy wyprawy Odyseusza” itp.;*
- ✓ *pracę w grupach zadaniowych, możliwość wyboru zadania uwzględniającego zdolności ucznia, np. przy omawianiu lektury „Czarne stopy”: tworzenie instrukcji do budowy drewnianego stołka (obliczanie ile sklejki będzie potrzebne i jaka będzie jej cena itp.), planowanie ogniska (wytaczanie miejsca w odpowiedniej odległości od namiotów, układanie przepisu na grochówkę itp.);*
- ✓ *inne: dyskusja z wykorzystaniem metody Sokratesa, tworzenie bibliografii i netografii, konstruowanie listy pytań do tematu, pisanie not biograficznych etc.*

Starszych uczniów z klas IV–VI należy również **zachęcać do pracy np. w samorządzie uczniowskim**, który daje im wiele możliwości do rozwijania zdolności. Jeśli np. uczniowie będą chcieli założyć klub filmowy, dziennikarski, koło teatralne, zespół muzyczny, taneczny, redagować gazetę szkolną, zająć się wolontariatem etc., należy im na to pozwolić, lecz także wspierać ich w tych działaniach.

Na etapie szkoły podstawowej należy pamiętać o tym, że uczniowie, zwłaszcza ci najmłodsi, szybko nabierają zapału do dodatkowych zadań i niekiedy równie szybko się do nich zniechęcają. Wynika to z faktu, że ciągle jeszcze są na etapie rozpoznawania i poszukiwania własnych możliwości, sprawności i zainteresowań.

Dla tych uczniów warto **organizować zajęcia pozalekcyjne** o charakterze interdyscyplinarnym. Zajęcia takie mogą (ale nie muszą) mieć pewien określony kierunek tematyczny (np. przyrodniczy, artystyczny, europejski, międzykulturowy, matematyczny, filozoficzny itp.). Jednak działalność uczniów w ramach tych konkretnych zajęć przyjmuje nieco inną formę.

Struktura proponowanych zajęć przypomina nieco model SEM (praktyczne rozwiązania wspierające zdolności uczniów) Renzulliego, który **zidentyfikowanych uczniów zdolnych** obejmuje wzbogacającym kształceniem, opierającym się na trzech typach programów⁵⁷:

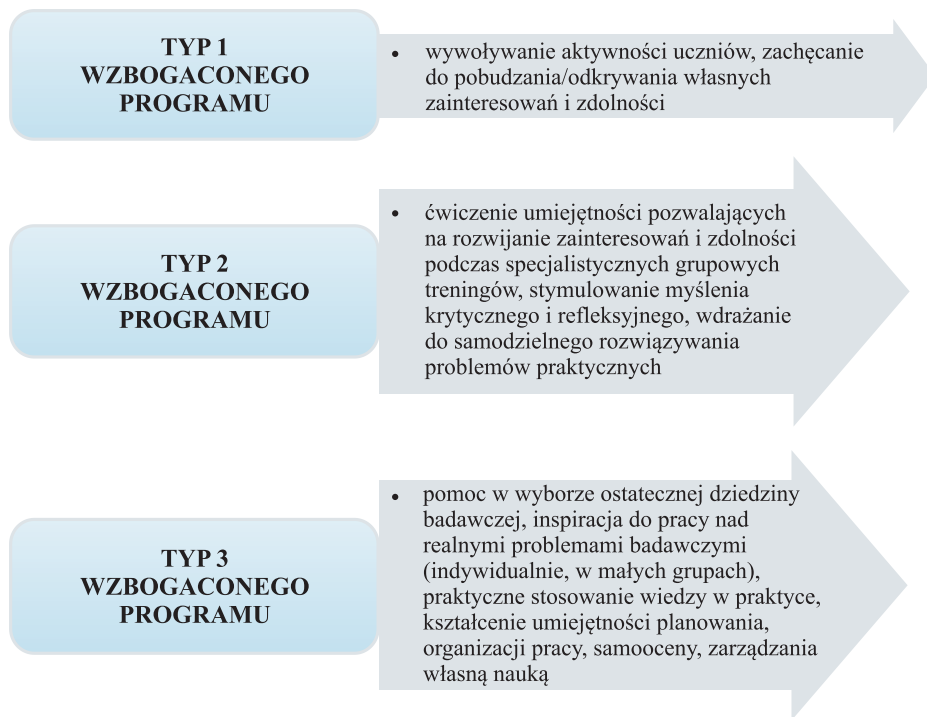
Każdy z trzech typów wzbogacania ma inny cel i wymaga stosowania odmiennych metod i stylów nauczania.

Celem wzbogacania typu 1. jest **pomoc uczniom w wyborze dziedziny do dalszego studiowania**, dlatego też wykorzystuje się tutaj wycieczki, ośrodki zainteresowań, gry, filmy, spotkania z ludźmi o różnych pasjach i zainteresowaniach etc.

Celem wzbogacania typu 2. jest **wykształcenie umiejętności, które pomogą uczniowi prowadzić samodzielne i grupowe badania** w wybranej przez niego dziedzinie. Metodami stosowanymi w tym typie wzbogacania są m.in.: metoda naukowa, burza mózgów, techniki twórczego myślenia i rozwiązywania problemów, efektywne metody uczenia się etc.

Ostatecznym celem programu jest wzbogacanie typu 3. Na tym etapie nauczyciel wspiera ucznia w ostatecznym wyborze dziedziny, którą będzie zgłębiał, udziela wskazówek, a **uczeń prowadzi samodzielne badania i poszukuje rozwiązań wybranych przez siebie problemów**.

⁵⁷ J.S. Renzulli, S.M. Reis, *Schoolwide Enrichment...*, op.cit., s. 14–15, s. 115–293 (por. J. Cieślukowska, *Miejsce nauczyciela w systemie edukacji uczniów zdolnych: na podstawie koncepcji praktycznych rozwiązań Josepha Renzulliego* [w:] *Zdolności, talent, twórczość*, T. 1, red. W. Limont, J. Cieślukowska, J. Dreszer, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008, s. 27–38.

Źródło – opracowanie własne

Proponowane w niniejszym modelu pracy z uczniem zdolnym na poziomie szkoły podstawowej, zajęcia pozalekcyjne o charakterze interdyscyplinarnym, adresowane do uczniów o rozległych zainteresowaniach, mają mu pomóc w określeniu własnych preferencji i prowadzić do krystalizowania się zdolności. W modelu Renzulliego trzy różne programy wzbogacania stanowią trzy kolejne, coraz bardziej specjalistyczne etapy pracy nad rozwijaniem zdolności. Natomiast proponowane w tym modelu zajęcia składają się z trzech sesji, z których każda następuje kolejno po sobie w ramach jednego (w zależności od potrzeb mogą to być np. dwa dwugodzinne zajęcia) spotkania.

Pierwsza część zajęć – sesja wstępna – polega na zaproponowaniu tematu do dyskusji/debaty mającej na celu wytyczenie aktywności/wyzwań, jakie uczniowie chcieliby podjąć. W tej części spotkania padają różne pomysły i każdy z uczestników może wybrać zgodnie z własnymi zainteresowaniami rodzaj działań, w których chciałby uczestniczyć. Na przykład przy temacie „Teatr cieni” uczniowie mogą zaproponować: wykonanie prezentacji multimedialnej/plakatu na temat teatru cieni, przygotowanie spektaklu, opracowanie podkładu muzycznego do spektaklu, wymyślenie gry planszowej związanej tematycznie z teatrem, opracowanie ruchów scenicznych dla aktorów etc. Po zaplanowaniu wyzwań następuje tworzenie grup zadaniowych (por. środowisko rówieśnicze – model Monksa). W tym celu każdy uczeń wybiera grupę, w której chce pracować z uwagi na realizowane przez nią wyzwanie, zgodne z jego zainteresowaniami/zdolnościami/dominującym rodzajem inteligencji (por. *Inteligencje Wielorakie Gardnera*).

Druga część zajęć – sesja główna – polega na pracy w zespołach nad wyzwaniami. Uczniowie sami decydują o rolach, jakie odgrywają w zespole. Mogą wykonywać pewne zadania w parach, mniejszych

podzespołach, indywidualnie. Zależy to od ich samodzielnego wyboru. Nauczyciel w tej sesji pełni rolę moderatora, inspirowuje i wspiera uczniów w działaniach.

Trzecia, ostatnia część zajęć, to sesja podsumowująca i jest czasem prezentacji. Grupy kolejno, w dowolnej formie (plakat, seminarium, prezentacja, spektakl, wywiad, notatka, mapa mentalna itp.) przedstawiają swoje dokonania. Na koniec sesji warto podsumować wykonaną pracę oraz zachęcić uczniów do samodzielnego oceny swoich dokonań.

Strukturę opisanych zajęć przedstawia poniższy schemat:

		STRUKTURA ZAJĘĆ POZALEKCYJNYCH o charakterze interdyscyplinarnym, sprzyjających poszukiwaniom mocnych stron/zdolności/zainteresowań
		SESJA WSTĘPNA – WPROWADZAJĄCA Podanie tematyki wiodącej spotkania (np. Teatr cieni, Co w trawie piszczy, Naj.. w świecie zwierząt, Enigma, W labiryncie etc.). Wprowadzenie do dyskusji. Wyłonienie grup uczniów o podobnych zdolnościach, zainteresowaniach, opracowanie planów działań/wyzwań przez kolejne grupy.
		SESJA GŁÓWNA – PODSTAWOWA Praca w grupach – podejmowanie zaplanowanych działań zgodnie z preferencjami uczniów i ich własnymi potrzebami i pomysłami.
		SESJA KOŃCOWA – PODSUMOWUJĄCA Prezentacje efektów podjętych działań przez wszystkie grupy – dyskusje, sesje plakatowe, seminaria, debaty, miniwarsztaty etc.

Schemat organizacyjny zajęć pozalekcyjnych o charakterze interdyscyplinarnym

źródło: opracowanie własne

Uczniom klas IV–VI, zwłaszcza tym, których zdolności skryzlowały się, warto zaproponować szeroki wybór kół przedmiotowych oraz innych zajęć rozwijających zdolności pozapoznawcze. Mogą to być np.: warsztaty modelarskie, wędkarskie, fotograficzne, filmowe, dziennikarskie, kursy tkactwa, projektowania, zajęcia rozwijające twórcze myślenie, zajęcia sportowe i rekreacyjne i inne wynikające z potrzeb uczniów.

Jak indywidualizować pracę z uczniem? – praktyczne wskazówki

1. Dobierać i stosować metody pracy dostosowane do potrzeb ucznia – właściwie dobrana metoda wywołuje aktywność własną ucznia np.:
Uczeń zainteresowany i zainspirowany ciekawym działaniem nauczyciela np. inscenizacją, prezentacją, dramą zaprezentowaną podczas zajęć, samodzielnie opracuje w domu podobne ćwiczenie i zaprezentuje je w czasie lekcji.

2. Tworzyć okazje do pracy w grupach różnorodnych np. poprzez umożliwienie udziału młodszemu uczniowi zdolnemu we wspólnej pracy z uczniami starszymi:
Uczeń zaproszony do podjęcia ciekawych działań wspólnie ze starszymi, zdolnymi kolegami będzie starał się wypaść jak najlepiej i zostać docenionym.
3. Tworzyć okazje do autoprezentacji w ramach codziennych lekcji w klasie:
Uczeń, który będzie mógł pochwalić się swoimi dokonaniem, podzielić pasjami, zaprezentować swoje mocne strony i ciekawe pomysły, będzie starał się wypaść jak najlepiej, wzbudzić uznanie i szacunek wśród kolegów.
4. Pomagać w planowaniu i organizowaniu nauki:
Uczeń, który przygotowywał się przez dłuższy czas do ważnego konkursu, chętniej zaliczy materiał z mniej lubianego przedmiotu, jeśli nauczyciel pozwoli mu zdawać go partiami i rozłoży to w czasie.
5. Tworzyć okazje do odnoszenia sukcesów i je promować:
Każdy zauważony i doceniony przez nauczycieli, rówieśników, rodziców sukces zachęca do dalszych działań, podnosi wiarę we własne możliwości i motywuje. Starannie organizowane konkursy, imprezy, spotkania, seminaria, debaty, w czasie których uczniowie zdolni mogą zaistnieć w szkole, pochwalic się swoimi zainteresowaniami i zdolnościami (niekoniecznie przedmiotowymi), zostaną dostrzeżeni, zwiększają motywację do kolejnych działań.
6. Pracować w oparciu o mocne strony ucznia:
Nie każdy zdolny uczeń osiąga sukcesy w przedmiotach szkolnych, ale jak każdy chce czuć się doceniony. Warto tak organizować i różnicować pracę na zajęciach, aby każdy uczeń zdolny miał szansę wykorzystywać swoje mocne strony – wykonywał zadania na miarę swoich potrzeb i możliwości, w oparciu o dominującą inteligencję i styl uczenia się. Dawanie wyboru zwiększa zaangażowanie ucznia w zadanie/działanie.

3.3.6. Efektywne metody w pracy z uczniem zdolnym

Chcąc pomóc każdemu uczniowi w rozwijaniu pasji, zainteresowań i zdolności, warto zadbać w szkole o stworzenie rozwiniętej i ukształtowanej kultury pracy. Jest to układ wartości, norm, reguł, zwyczajów i obyczajów, regulujących zachowania wszystkich uczestników procesu edukacyjnego (uczniowie, nauczyciele, rodzice), opartych na wzajemnym zaufaniu, poczuciu odpowiedzialności, inicjatywie i aktywnym uczestnictwie we wspólnie podejmowanych działaniach wspierających rozwój uczniów. Wysoka kultura pracy jest wyznacznikiem jej jakości, dlatego ważne jest określenie i przyjęcie wspólnych zasad regulujących pracę nauczyciela i ucznia zdolnego oraz zalecanych form i metod pracy, wzorów pożądanego zachowań. A więc istotne jest udzielenie odpowiedzi na pytanie: Do czego dążymy i jak to zrobimy?

Na początku należy zweryfikować dotychczasowe metody wykorzystywane w pracy z uczniem. Wiele mówi się i pisze na temat metod aktywnych czy technik aktywizujących uczniów do podejmowania określonych działań. Warto pamiętać o tym, że nie ma metod aktywnych samych w sobie, **każda metoda jest aktywna na tyle, na ile pobudza ucznia do działania, stymuluje jego rozwój, odpowiada na jego potrzeby, pozwala mu pracować w oparciu o mocne strony, bazuje na preferowanym przez niego stylu uczenia się.** Im więcej różnych metod stosuje nauczyciel w pracy z uczniem, tym lepiej.

Różnorodność pobudza do rozwoju, motywuje do pracy, uczy sposobów zdobywania wiedzy, pozwala szybciej i lepiej poznać samego siebie.

W dobie rozwoju technologii komunikacyjno-informacyjnej uczeń zdolny ma dostęp do wiedzy. Wystarczy tylko połączyć się z Internetem i już można przenieść się w dowolne miejsce i odszukać treści z każdej dziedziny nauki. Taka sytuacja wymusza zmianę podejścia nauczyciela i ucznia do całego procesu nauczania/uczenia się. Obecnie nauczyciel zamiast być ekspertem, staje się bardziej moderatorem i koordynatorem, z kolei uczeń – poszukiwaczem i odkrywcą. Zanim jednak uczeń rozpocznie samodzielne poszukiwania, powinien poznać sposoby uczenia się, nabyć umiejętność odróżniania rzeczy ważnych od mniej ważnych oraz wiedzieć, gdzie i jak szukać informacji. Tutaj szczególnie duża odpowiedzialność spoczywa na nauczycielach edukacji wczesnoszkolnej, którzy pracując z najmłodszymi uczniami, jako pierwsi wdrażają ich do nauki i pracy. Ponadto wskazują różne źródła wiedzy i zachęcają do korzystania z nich, a także odkrywają przed nimi fascynujący świat nauki itp.

Przykładowe metody pracy z najmłodszymi uczniami w ramach proponowanego modelu

Pierwsze siedem lat życia dziecka to okres największej ciekawości poznawczej, spontanicznej chęci tworzenia oraz inwencji twórczej. To najlepszy czas na kształtowanie zainteresowań, zdolności, motywacji, wytrwałości i pracowitości u najmłodszych.

W tym okresie rozwojowym dzieci uczą się najszybciej, stawiają wiele pytań, wiele zagadnień je interesuje. Warto tę bezinteresowną ciekawość wykorzystać, przygotowując atrakcyjne ćwiczenia, zadania, zabawy, które będą wyzwaniem dla małych uczniów w poszukiwaniu najlepszych rozwiązań, stawiania mądrych, zaskakujących pytań i znajdowania na nie dobrych, ciekawych odpowiedzi, nawet jeśli nie zawsze będą one prawidłowe.

Niezwykle ważne na tym etapie edukacyjnym jest stymulowanie inwencji twórczej w pracy zarówno indywidualnej, jak i zespołowej. Wyzwolenie jej zależy w dużej mierze od warunków, jakie stworzymy w zespole klasowym, aby dzieci miały jak najwięcej okazji do tworzenia, rozwijania wyobraźni, kreowania, podejmowania decyzji, co i jak chcą wykonać. Sprawmy, aby otoczenie dziecka było ciekawe i stymulujące, aby sala lekcyjna stawała się czasem małą galerią, innym razem – laboratorium. Dajmy uczniom możliwość samodzielnego odkrywania wiedzy poprzez obserwacje, badania, wykonywanie doświadczeń, eksperymentów, wyzwalanie własnej pomysłowości i kreatywności.

Niezwykle cenne w rozwijaniu potencjału u najmłodszych uczniów w szkole są regularnie organizowane i dobrze zaplanowane **zajęcia terenowe**. Podczas takich wypraw warto zachęcać dzieci do zaglądania pod kamienie, nazywania gatunków drzew i zbóż, rozróżniania np. rodzajów chmur, deszczu i wiatru. Można wspólnie z uczniami budować modele ze starych pudełek, opakowań po jogurtach, rolek tekturowych i kawałków drewna. Podczas ćwiczeń, eksperymentów i zabaw należy wykorzystywać wszystkie zmysły – uczyć rozróżniać zapachy, smaki, kolory i kształty.

Warto poświęcić czas na zajęcia plastyczne, ale poza kolorowaniem należy wprowadzać też malowanie palcami, stopami, gąbką, zabawy z modeliną i masą solną, robienie pieczętek z ziemniaka. Im więcej dzieci same będą działały i doświadczały, tym więcej i bardziej trwale będą zapamiętywały oraz tym więcej będą się uczyły.

Należy również zachęcać dzieci sześciolatnie do „przebieranek”, występów i zmiany ról. Warto zrobić w kąciку zabaw restaurację dla zabawek albo szkołę, gdzie dzieci mogą uczyć misie liczyć, bawić się wspólnie z rówieśnikami w sklep, dom, dworzec kolejowy itp., Mogą tam także naśladować czynności wykonywane przez przedstawicieli różnych zawodów, jak najczęściej bawić się pacynkami – takie zabawy najlepiej uczą dzieci wyrażania uczuć słowami. Dobrze jest czytać małym uczniom bajki, zachęcać ich do wymyślania innego zakończenia baśni i opowiadań, układania i pisanie rymowanek, wierszyków i tekstów swobodnych.

Dużo uwagi należy poświęcić wzbogacaniu słownictwa uczniów. Stosowanie barwnych opisów rozwija kreatywne używanie języka, które będzie potrzebne na kolejnym etapie edukacyjnym do pisanie charakterystyk postaci, wypracowań, listów, opisów etc. Należy odwiedzać z dziećmi muzea i galerie sztuki, zachęcać je do pracy w zespołach. Dzięki temu będą samodzielnie tworzyły muzykę, używając instrumentów zgromadzonych w klasie i własnych, wymyślonych przez siebie, z użyciem np. kuchennych przedmiotów.

W pracy z najmłodszymi uczniami zdolnymi bardzo ważne jest budowanie w nich od samego początku przekonania, że wiedza i umiejętności zdobywane w szkole są przydatne i użyteczne w życiu codziennym. Warto nauczyć dzieci robić zdjęcia, zachęcić je do samodzielnej uprawy kwiatów i warzyw na parapacie okiennym albo na grządce w szkolnym ogródku. Dobrze jest również nauczyć je i wspólnie z nimi własnoręcznie robić jesienią różnego rodzaju przetwory warzywne.

W pracy z najmłodszymi uczniami należy pamiętać o ruchu. Uzewnętrznianie ruchu jest jedną z podstawowych potrzeb dziecka rozpoczynającego naukę szkolną. Jeśli zadamy o fizyczny rozwój dziecka już w młodszym wieku, dajemy mu większą szansę na osiągnięcie sukcesów w szkole. Bardzo duży wpływ na myślenie i rozwój ma aktywność fizyczna. Im bardziej jesteśmy aktywni, tym lepiej pracuje nasz mózg i jesteśmy bardziej otwarci na podejmowanie wyzwań.

Jerome Hartigan, ekspert w dziedzinie wychowania fizycznego, twierdzi, że jeżeli dzieci pokochają ćwiczenia ruchowe, zdecydowanie zwiększą one ich zdolności intelektualne, ponieważ bez ruchu mózg się nie rozwija. Hartigan twierdzi, że istnieją wzorce ruchowe, które „nakręcają” mózg. Na przykład, specyficzne chodzenie, bieganie i klaskanie są ściśle powiązane z umiejętnością liczenia, która z kolei łączy się z arytmetyką. Umiejętność naśladowania sekwencji ruchów prowadzi do kopiowania wzorów na papierze, a ta umiejętność prowadzi do pisania.

Uczmy więc naszych małych uczniów piosenek i wierszyków, przy których wykonuje się sekwencje ruchów, maszeruje, skacze na obu nogach lub na jednej nodze. Do zabaw włączamy muzykę, kolor i taniec. Zachęcajmy do poruszania się w rytm muzyki, z dodatkowymi rekwizytami, np. kolorowymi wstążkami lub papierowymi wstęgami. Warto mobilizować je do zapamiętania i wykonywania kombinacji czynności. Dzięki takim ćwiczeniom ruchowym i jednocześnie świetnej zabawie doskonale dzieci rozwijają swoją pamięć.

Stosujemy **metody problemowe i praktyczne**, zachęcajmy dzieci do samodzielnego zastanawiania się nad różnymi problemami, stawiania pytań, poszukiwania na nie odpowiedzi, pozwalajmy im popełniać błędy i uczyć się również w ten sposób oraz stosujemy różne gry dydaktyczne.

Prowadźmy wspólnie z uczniami **eksperymenty, doświadczenia, proste uprawy i hodowle**. Zachęcajmy ich do prowadzenia obserwacji, wykonywania rysunków, inspirujmy do własnych poszukiwań.

Pracujmy z uczniami **metodą projektów** – wykorzystujmy pomysły i zapał małych uczniów, angażując ich w ciekawe zadania. Uczniowie klas młodszych wykazują niezwykłą ciekawość poznawczą,

spontaniczną chęć tworzenia i inwencję twórczą. Warto tę bezinteresowną ciekawość wykorzystać w realizacji projektów opartych na zabawach i zadaniach, będących dla nich wyzwaniem do poszukiwania najlepszych rozwiązań, stawiania mądrych, zaskakujących pytań i znajdowania na nie ciekawych odpowiedzi, nawet jeśli nie zawsze będą one prawidłowe. Tworzenie okazji do wspólnego podejmowania wyzwań, wymyślania różnego rodzaju zabaw przy akceptacji, a wręcz zachęcie ze strony nauczyciela, buduje w uczniach poczucie wartości, integracji z grupą rówieśniczą, otwartości, empatii etc. Ma to ogromny wpływ na proces uczenia się, motywację, osiąganie sukcesów.

Na poczucie własnej wartości ucznia składają się wszystkie jego opinie i przekonania na własny temat. Warto więc przy każdej sprzyjającej okazji chwalić prawidłowe zachowanie, rozmawiać i wyjaśniać to nad czym warto, aby dziecko jeszcze popracowało.

W pracy z uczniem zdolnym na I etapie edukacyjnym niezwykle ważna jest również praca nad emocjami i właściwymi stosunkami społecznymi. Szczególnie przydatne są tutaj **metody rozwijające umiejętności komunikacyjno-społeczne, waloryzacyjne i ewaluacyjne**⁵⁸. Warto stosować różnorodne zabawy zespołowe wprowadzające dzieci w świat emocji, uczyć ich nazywania i rozpoznawania uczuć oraz zarządzania nimi. Umiejętność kontrolowania własnych stanów emocjonalnych oraz rozpoznawania ich u innych bezpośrednio przekłada się na jakość relacji społecznych.

Wybrane metody pracy z uczniem zdolnym na II etapie edukacyjnym w ramach zaproponowanego modelu

Stosujemy **metody angażujące ucznia, techniki efektywnego uczenia się i zapamiętywania, twórczego rozwiązywania problemów i pracy zespołowej**. Przyjmujemy rolę doradcy, inspirujemy ucznia i podążamy za nim.

Organizujemy debaty, zachęcamy uczniów do dyskusji, wymiany zdań, weryfikowania własnych poglądów oraz do poszukiwania różnych możliwości rozwiązywania problemów. Nakłaniajmy do pracy w grupach, wykorzystujemy potencjał zespołowy, stymulujemy kreatywność, zachęcamy do zespołowego wypracowywania jak największej liczby pomysłów.

Pokażmy uczniom **techniki graficznego przedstawiania problemu**. Doskonalmy umiejętność dokonywania wyboru i podejmowania świadomych decyzji. Zachęcamy do zbierania różnych informacji, nauczmy wychowanków odróżniać rzeczy ważne od mniej istotnych.

Rozwijajmy samodzielność poznawczą uczniów, zachęcamy do poszukiwania i prezentowania argumentów „za” i „przeciw” – słabych i mocnych stron konkretnego rozwiązania problemu, pomysłu etc.

Korzystajmy z **metod heurystycznych**, gdyż ich konsekwentne stosowanie rozbudza ciekawość poznawczą, zachęca do podejmowania samodzielnych badań, prowadzenia eksperymentów, stawiania hipotez i ich weryfikowania. Stymuluje także do korzystania z różnych źródeł wiedzy, do zbierania i analizowania danych, niezależnego myślenia, samodzielnego i wzajemnego uczenia się.

Naprowadzajmy uczniów na właściwą drogę myślenia – dawajmy im tylko tyle wskazówek do pracy, ile jest niezbędne do podjęcia określonej aktywności badawczej/twórczej oraz dyskretnie nadzorujemy ich samodzielne działania, stawiając pytania i zachęcając do refleksji.

⁵⁸ Por. *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały dla nauczycieli*, MEN, Warszawa 2010, s. 298.

Nauczmy uczniów, jak stosować **proste mnemotechniki**. W tym celu mogą oni tworzyć mapy myśli, skojarzenia oraz szukać słów-kluczy. Pokażmy im także, jak robić notatki, jak pracować z tekstem, jak umiejętnie wybierać najważniejsze treści oraz w jaki sposób szybciej zapamiętywać informacje. Są to bardzo ważne i potrzebne umiejętności podczas samodzielnej nauki z podręczników szkolnych.

Stosujemy różne **ćwiczenia rozwijające twórcze myślenie**, rozwijamy predyspozycje i postawy twórcze, wyobraźnię i otwartość. Korzystamy z technik opartych na skojarzeniach, sekwencjach, obserwacji i dedukcji, pytaniach, emocjach, analogii, metaforach, opowieściach⁵⁹ etc.

Pracujemy **metodą projektów**⁶⁰. W tym celu realizujemy z uczniami projekty o charakterze interdyscyplinarnym, przedmiotowym bądź społecznym, od krótkich i prostych w klasach I–III, po coraz bardziej złożone i długofalowe w klasach IV–VI. Zachęcamy do podejmowania różnych aktywności – możemy np. wspólnie z uczniem przygotować „listę zadań do wykonania” oraz ustalić szczegółowy harmonogram prac (np. tygodniowy, miesięczny etc.). Starszym uczniom stawiamy wyzwania i dawamy problemy do rozwiązania poprzez polecenia typu: *znajdź, zweryfikuj, przemyśl, zastosuj, sprawdź* etc. Pomoże to sprostać jego oczekiwaniom, da mu możliwość wyboru, zaangażuje go do działań zgodnych z jego zdolnościami oraz zmotywuje do pracy, a także nauczy planowania i zarządzania własną nauką i własnym czasem.

**„Pozwól mi być poszukiwaczem wiedzy,
Pozwól mi wędrować nieprzetartymi szlakami,
Pozwól mi użyć moich twórczych zdolności,
Aby świat uczynić lepszym miejscem do życia”**

(motto Międzynarodowego Programu Twórczego Rozwiązywania Problemów)

3.3.7. Formy i strategie pracy z uczniem zdolnym

Praca z uczniem zdolnym na zajęciach lekcyjnych i pozalekcyjnych, poza doborem właściwych metod i technik nauczania, wymaga również stosowania różnorodnych form organizacyjnych, zbiorowych i indywidualnych. Praca indywidualna i zespołowa może mieć charakter jednolity lub zróżnicowany. Stosowanie zespołowych form pracy (grupy jednorodne i zróżnicowane pod względem rodzaju i poziomu zdolności) już na etapie I klasy szkoły podstawowej pozwala skutecznie indywidualizować podejście do uczniów. Ponadto uczy ich współpracy, tworzy okazje do wzajemnego uczenia się, pozwala każdemu pracować w oparciu o jego mocne strony, a dodatkowo tworzy sytuacje ułatwiające nauczycielowi prowadzenie obserwacji i identyfikowanie zdolności.

Podczas pracy z uczniami zdolnymi ważne jest, aby od samego początku uczyć ich odpowiedzialności za własny rozwój oraz planowania i organizacji pracy. Warto pamiętać o tym, że uczeń zdolny zdobywa wiedzę w szybszym tempie niż pozostali, może także nauczyć się więcej i pracować na wyż-

⁵⁹ Wiele ciekawych i praktycznych pomysłów na rozwijanie twórczego myślenia uczniów można odnaleźć w książce: S. Bowket, *Wyobraź sobie, że... Ćwiczenia rozwijające twórcze myślenie uczniów*, WSiP, Warszawa 2000.

⁶⁰ Por. informacje na temat projektów edukacyjnych w szkole podstawowej: *Europejski wymiar edukacji – program Comenius w Polsce*, red. M. Szpotowicz, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa 2011, s. 89–103 – Świadomość i ekspresja kulturalna istotą pracy projektowej uczniów w szkole podstawowej/M. Bogucka, źródło: www.comenius.org.pl (inf. dostępna na dzień 7.04.2013 r.).

szym poziomie. Niezwykle ważne jest, abyśmy poprzez dobór właściwych metod, treści i form pracy dostosowywali sposób nauczania do indywidualnych preferencji uczniów.

Różnicowanie (czyli nauczanie uwzględniające indywidualność każdego dziecka, jego potencjał umysłowy, dominujący rodzaj inteligencji, preferowany styl uczenia się i dominujący kanał psychomotoryczny, zainteresowania, zdolności, a także indywidualne tempo pracy każdego ucznia) to między innymi nauczanie wielopoziomowe, wykorzystujące aktywność i naturalną ciekawość poznawczą dzieci w młodszym wieku szkolnym do efektywnego rozwijania własnego potencjału⁶¹.

Podstawowymi strategiami stosowanymi w pracy z uczniami zdolnymi są: **akceleracja** (przyspieszanie nauki), **wzbogacanie** (pogłębianie, różnicowanie, rozszerzenie treści programu nauczania poza to, co jest zwykle w nim uwzględnione), **grupowanie** (tworzenie grup uczniów w zależności od rodzaju/ poziomu zdolności i umiejętności).

GRUPOWANIE

- uczniowie zdolni pracują z innymi o tym samym/zbliżonym rodzaju i/lub poziomie zdolności;
- w obrębie każdej grupy zadania są starannie skonfigurowane, dobrane do potrzeb, zdolności i możliwości uczniów;
- grupowanie zachęca do większego zaangażowania intelektualnego poprzez naukę na bardziej zaawansowanym poziomie, np.: uczniowie o takich samych/zbliżonych kierunkowych uzdolnieniach pracują dodatkowo na materiale opracowanym specjalnie dla nich, wykonują dodatkowe zadania, realizują treści rozszerzone o konkretne moduły wynikające z ich zdolności i zainteresowań lub fakultatywnie poznają pewne dziedziny nauki nieobjęte standardowym programem szkolnym.

⁶¹ R. Więckowski, *Nauczanie zróżnicowane*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1975, s. 102, Podstawa programowa kształcenia ogólnego, M. Jas, M. Jarosińska, *Specjalne potrzeby edukacyjne dzieci i młodzieży. Prawne ABC dyrektora przedszkola, szkoły i placówki*, Centrum Obsługi Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2010, źródło www.men.gov.pl (inf.dostępna na dzień 7.04.2013 r.)

WZBOGACANIE

- np. Indywidualny Program Nauki – opracowany przez nauczyciela/nauczycieli na potrzeby konkretnego ucznia zdolnego, umożliwia wzbogacone kształcenie ucznia zdolnego w zakresie jednego, kilku lub wszystkich obowiązujących zajęć edukacyjnych, przewidzianych w szkolnym planie nauczania dla danej klasy. Indywidualny Program Nauki może obejmować również udział ucznia w zajęciach na uczelni i realizację pewnych projektów na wyższych etapach edukacyjnych;
- modyfikacja programu, rozszerzenie, pogłębienie go o pewne treści, w celu umożliwienia zdolnym i uzdolnionym uczniom szerszego i głębszego poznawania wiedzy w obszarach ich zdolności (uczeń pracuje bardziej szczegółowo i wykorzystuje w pracy szerszy zakres tematyczny), może obejmować np.: prowadzenie własnych badań – uczeń wybiera interesujący go temat i zgłębia go, działania zaplanowane w ramach współpracy z tutorem lub mentorem – uczeń podejmuje dodatkowe aktywności we współpracy z tutorem (planuje działania, wykonuje zadania, omawia wyniki badań), badania z wykorzystaniem bardziej zaawansowanych technik (uczeń wykonuje zadania takie jak jego koledzy, ale pracuje na bardziej zaawansowanym poziomie), dodatkowe zadania (np. prezentacje, filmy, materiały na zajęcia, organizacja warsztatów tematycznych dla chętnych uczniów, praca w centrach edukacyjnych, klasowych/szkolnych stacjach badawczych, projekty);
- rozwiązania pozaszkolne realizowane we współpracy ze szkołą/nauczycielami – uczniowie nominowani przez nauczycieli uczestniczą w zajęciach dodatkowych – rozwijających ich zdolności, oferowanych przez instytucje pozaszkolne (kluby sportowe, galerie artystyczne, koła fotograficzne, teatralne, stowarzyszenia, szkoły artystyczne, uczelnie wyższe, domy kultury, instytucje pozarządowe etc.). Takie rozwiązanie umożliwia uczniom zdolnym rozwijanie zainteresowań specjalnych oraz korzystanie z potencjału, wiedzy i doświadczenia ekspertów/specjalistów pracujących poza szkołą.

GRUPOWANIE

- uczniowie zdolni pracują z innymi o tym samym/zbliżonym rodzaju i/lub poziomie zdolności;
- w obrębie każdej grupy zadania są starannie skonfigurowane, dobrane do potrzeb, zdolności i możliwości uczniów;
- grupowanie zachęca do większego zaangażowania intelektualnego poprzez naukę na bardziej zaawansowanym poziomie, np.: uczniowie o takich samych/zbliżonych kierunkowych uzdolnieniach pracują dodatkowo na materiale opracowanym specjalnie dla nich, wykonują dodatkowe zadania, realizują treści rozszerzone o konkretne moduły wynikające z ich zdolności i zainteresowań lub fakultatywnie poznają pewne dziedziny nauki nieobjęte standardowym programem szkolnym.

Wskazane wyżej metody i formy wspierania ucznia zdolnego pozwalają nauczycielowi lepiej indywidualizować i różnicować pracę. Jest to możliwe dzięki stosowaniu wzbogacania, poszerzania i pogłębiania wiedzy. Efektem tego jest wyższy poziom nauczania/uczenia się, a przede wszystkim stworzenie uczniowi zdolnemu okazji do współdziałania w planowaniu własnej ścieżki rozwoju.

3.3.8. Treści kształcenia

Mnogość możliwości, z jakich może korzystać nauczyciel pracujący z uczniem zdolnym, może wprowadzać pewien chaos i refleksję nad kierunkiem tej pracy. Dlatego też dobrze jest systematycznie planować i organizować działania po uprzednim przemyśleniu i sprecyzowaniu konkretnych celów, jakie chcemy osiągnąć w swojej pracy – my i nasi uczniowie zdolni oraz odpowiedniego doboru treści kształcenia.

W jaki sposób wybrać treści najbardziej odpowiadające potrzebom konkretnych uczniów zdolnych oraz potrzebom realizowanego programu? Poniżej przedstawiono kilka możliwości⁶²:

I kategoria treści kształcenia – przyspieszające

Treści przyspieszające osiągnięcie postępów przez ucznia w konkretnym przedmiocie lub wybranej dziedzinie nauki. Dobór tego rodzaju treści preferowany jest przez nauczycieli przedmiotów mających strukturę liniową (np. matematyka). Uczniowie uzdolnieni z tych przedmiotów pracują we własnym, szyb-

⁶² Więcej na ten temat znajdziemy w książce: J.W. Eby, J.F. Smutny, *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*, WSiP, Warszawa 1998, s. 160–179.

szym tempie na treściach bardziej zaawansowanych, dostosowanych do ich możliwości i potrzeb. Dzięki temu „czekając” na pozostałych uczniów w klasie pochłoniętych rozwiązywaniem standardowych zadań wynikających z programu nauczania, mają szansę na niezależny rozwój.

II kategoria treści kształcenia – wzbogacające

Treści wzbogacające – dodatkowe, pogłębiające, poszerzające i uatrakcyjnijające standardowe treści ujęte w programie nauczania – preferowane są w pracy z uczniami zdolnymi, wykazującymi zdecydowanie większe od rówieśników zainteresowania w dziedzinach nauk humanistycznych, ścisłych i społecznych. W oparciu o treści wzbogacające uczniowie wykonują dodatkowe zadania i zapraszani są do działań zaspokajających ich potrzeby poznawcze. Programy wzbogacające często realizowane są w szkołach w ramach zajęć pozalekcyjnych.

III kategoria treści kształcenia – zindywidualizowane

Treści tej kategorii mają otwarty charakter, są przeznaczone dla uczniów zdolnych do samodzielnego studiowania w obszarach zgodnych z ich zdolnościami i zainteresowaniami. Preferowane są w pracy z uczniami, którzy mają zainteresowania i zdolności ponad przedmiotowe, czyli takie, które niekoniecznie wpisują się w tradycyjne treści kształcenia ujęte w realizowanych w szkole programach nauczania. Programy opierające się na samodzielnym zdobywaniu wiedzy zachęcają uczniów zdolnych do przyjmowania roli niezależnych badaczy, twórców oraz pozwalają im rozwijać w maksymalnym stopniu potencjał, jakim dysponują.

Zaprezentowane powyżej trzy podejścia do treści kształcenia stanowią tylko punkt wyjścia do tworzenia pomysłów na pracę z uczniem zdolnym. Można przyjąć jedno z trzech założeń, stosować wszystkie równoległe, połączyć je razem lub też w dowolny sposób modyfikować.

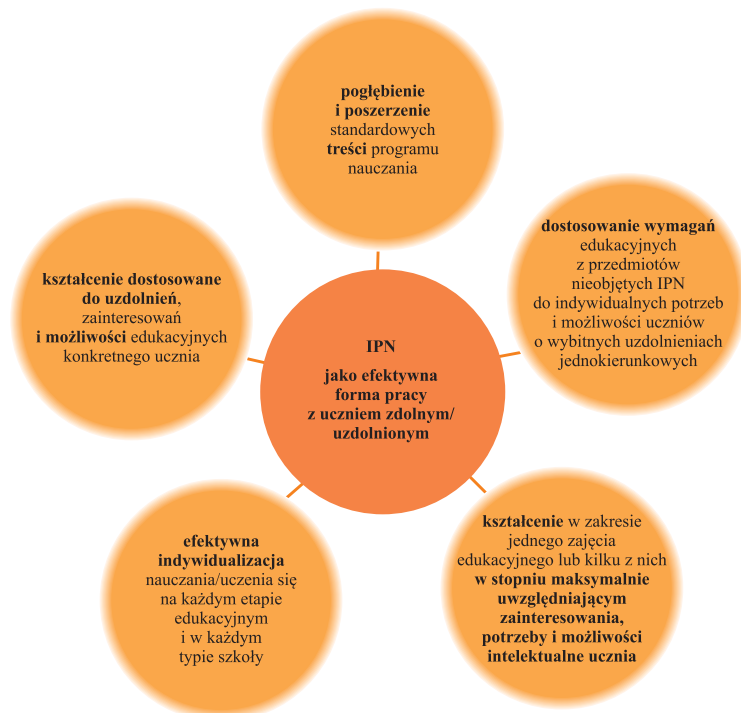
Rozdział 4

Szczególne formy wspierania uczniów zdolnych w przyjętym modelu

4.1. Indywidualny program nauki

Organizację indywidualnego programu lub toku nauki oraz warunki i tryb udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki precyzyjnie określa *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu* z dnia 19 grudnia 2001 r. w sprawie *warunków i trybu udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki oraz organizacji indywidualnego programu lub toku nauki* (Dz.U. z 2002 r. Nr 3, poz. 28)⁶³.

Indywidualny program nauki może być realizowany na każdym etapie edukacyjnym i w każdym typie szkoły. Uczeń realizujący indywidualny program nauki kształci się w zakresie jednego, kilku lub wszystkich obowiązujących zajęć edukacyjnych, przewidzianych w szkolnym planie nauczania dla danej klasy, według programu dostosowanego do jego uzdolnień, zainteresowań i możliwości edukacyjnych. Nauczyciel opracowuje indywidualny program nauki, który uczeń ma realizować pod jego kierunkiem samodzielnie, lub akceptuje indywidualny program nauki opracowany poza szkołą. W opracowaniu programu może uczestniczyć nauczyciel prowadzący zajęcia edukacyjne w szkole wyższego stopnia, nauczyciel doradca metodyczny, psycholog, pedagog zatrudniony w szkole oraz sam uczeń. Program powinien wynikać z potrzeb, uzdolnień, zainteresowań i możliwości edukacyjnych ucznia, a jego celem nadrzędnym winno być wspieranie jego zdolności poprzez umożliwienie mu zdobywania poszerzonej i pogłębionej wiedzy z dziedziny, w której przejawia szczególne uzdolnienia. Dobry IPN obejmuje wzbogacone kształcenie, oparte na samodzielnej pracy ucznia. Wieloaspektowość i interdyscyplinarność treści, wprowadzanie nowinek ze świata nauki, złożonych poleceń i instrukcji,

IPN – zalety

⁶³ Fragmenty tego dokumentu zacytowane zostały w niniejszej książce, w rozdziale: *Aspekty prawne dotyczące kształcenia uczniów zdolnych w odniesieniu do najnowszych przepisów prawa oświatowego*, s. 24–25.

strukturalizacja (komplikowanie zadań, problemów) oraz zachęcanie do samodzielnych poszukiwań powodują, że uczeń w sposób świadomy i celowy zgłębia wiedzę w obszarach, które w sposób szczególnie go interesują. Indywidualny program nauki powinien również uwzględniać potrzeby społeczne ucznia zdolnego oraz stwarzać jak najczęstsze okazje do pracy w zespole, aby uczeń mógł zdobywać wiedzę i nabywać umiejętności od innych, a oni – od niego.

Dlaczego IPN jest efektywną formą pracy z uczniem zdolnym/uzdolnionym?

Cele, które warto uwzględnić, opracowując IPN dla ucznia zdolnego na etapie szkoły podstawowej:

1. **Stymulowanie aktywności poznawczej i twórczej.**
2. **Rozwijanie umiejętności poszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł wiedzy.**
3. **Rozbudzanie zainteresowań, rozwijanie predyspozycji i uzdolnień poprzez dobór odpowiednich metod i form pracy.**
4. **Kierunkowanie i krystalizowanie zdolności.**
5. **Rozwijanie kompetencji w zakresie samodzielnego pogłębiania wiedzy, mierzenia się z wyzwaniami, świadomego i samodzielnego uczenia się, przyjmowania odpowiedzialności za własny rozwój.**
6. **Poznanie i stosowanie metod i technik twórczego rozwiązywania problemów.**
7. **Kształcenie myślenia logicznego, twórczego, dywergencyjnego, krytycznego etc.**
8. **Kształcenie umiejętności formułowania twórczych i dociekliwych pytań i ocen, w tym dotyczących własnych rozwiązań i pomysłów.**

4.2. Indywidualny tok nauki

Indywidualny tok nauki to proces kształcenia ucznia według systemu innego niż udział w obowiązkowych zajęciach edukacyjnych, w zakresie jednego, kilku lub wszystkich obowiązujących zajęć edukacyjnych, przewidzianych w szkolnym planie nauczania dla danej klasy. Uczeń realizujący indywidualny tok nauki może uczęszczać na wybrane zajęcia edukacyjne do danej klasy lub do klasy programowo wyższej, w tej lub innej szkole, na wybrane zajęcia edukacyjne w szkole wyższego stopnia albo realizować program w całości lub w części we własnym zakresie.

WAŻNE:

Jeżeli uczeń o wybitnych uzdolnieniach jednokierunkowych nie może sprostać wymaganiom z zajęć edukacyjnych nieobjętych indywidualnym programem lub tokiem nauki, nauczyciel prowadzący zajęcia może – na wniosek wychowawcy lub innego nauczyciela uczącego ucznia – dostosować wymagania edukacyjne z tych zajęć do indywidualnych potrzeb i możliwości ucznia, z zachowaniem wymagań edukacyjnych wynikających z podstawy programowej

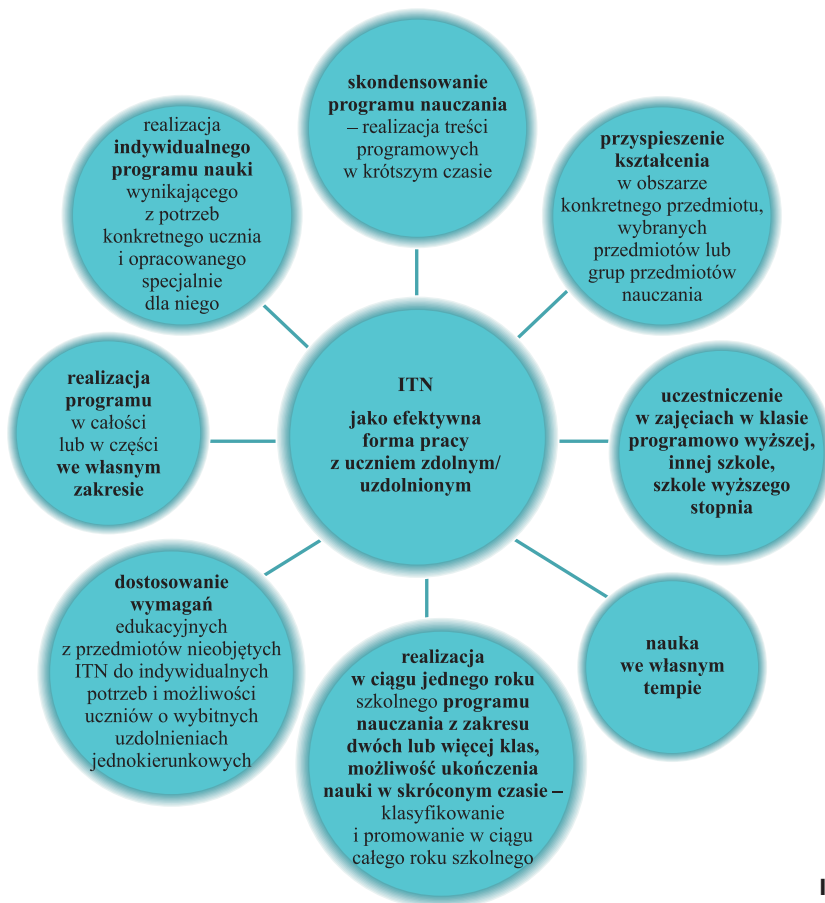
(Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 19 grudnia 2001 r.)

Dyrektor szkoły, po udzieleniu zezwolenia na indywidualny program lub tok nauki, wyznacza uczniowi nauczyciela opiekuna i ustala zakres jego obowiązków. W przypadku przejścia ucznia do innej szkoły może on kontynuować indywidualny program lub tok nauki po uzyskaniu zezwolenia dyrektora szkoły, do której został przyjęty.

Ocenianie, klasyfikowanie i promowanie ucznia realizującego indywidualny program lub tok nauki odbywa się na warunkach i w sposób określony w przepisach dotyczących warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów w szkołach publicznych, z tym, że uczeń realizujący indywidualny tok nauki, z wyjątkiem ucznia klas I–III szkoły podstawowej, jest klasyfikowany na podstawie egzaminu klasyfikacyjnego.

Uwaga: Warto zastanowić się nad przyznaniem ITN uczniowi, który wykazuje trudności psychospołeczne i komunikacyjne oraz ma potrzebę identyfikacji z zespołem klasowym, lubi pracę zespołową etc. Być może dla niego lepszą i bardziej efektywną formą wsparcia będzie IPN.

Dlaczego ITN jest efektywną formą pracy z uczniem zdolnym/uzdolnionym?

ITN – zalety

4.3. Tutoring i mentoring. Jak być nauczycielem ucznia zdolnego?

Jaki powinien być współczesny nauczyciel pracujący z uczniem zdolnym? W jakim zakresie i do czego winien być przygotowany? Czy do pracy z uczniem zdolnym wystarczają cechy, które powinny charakteryzować każdego współczesnego nauczyciela, czy też niezbędne są jakieś szczególne kompetencje?

W oparciu o literaturę, doświadczenia własne i wielu nauczycieli pracujących z uczniami zdolnymi na różnych etapach edukacyjnych wydaje się, że poza oczywistymi wysokimi kompetencjami (dydaktycznymi, metodycznymi, wychowawczymi, prakseologicznymi, kreatywnymi, komunikacyjnymi i społecznymi), odpowiednią wiedzą i kierunkowym wykształceniem ważne są doświadczenie, osobowość i pewne mistrzostwo w zawodzie. Mistrz to ktoś, kto osiągnął najwyższy stopień wiedzy i umiejętności w danej dziedzinie, osoba wyjątkowa, wyróżniająca się, ciesząca się niekwestionowanym autorytetem i będąca wzorem do naśladowania.

Nauczyciel – mistrz i mentor – to ktoś wyjątkowy, mądry, dojrzały i doświadczony, o wysokiej wrażliwości moralnej, refleksyjny, bezustannie rozwijający się, otwarty na nowe idee, poglądy, wyzwania; to człowiek twórczy, potrafiący zachęcić uczniów do przeróżnych, najbardziej wymyślnych i niezwykłych

Model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej – kompetencje nauczyciela⁶⁴

⁶⁴ Por. W. Strykowski, *Kompetencje współczesnego nauczyciela*, „Neodidagmata” 2005, nr 27/28, s. 15–28.

działań, lubiany i ceniony, zmysłny i kreatywny; to w końcu osoba prezentująca przejrzysty, ugruntowany system wartości, który potrafi wpoić swoim uczniom.

W pracy z uczniem zdolnym, zwłaszcza tym najmłodszym, szczególnie ważna i potrzebna jest wysoko rozwinięta inteligencja emocjonalna nauczyciela. Pierwszy nauczyciel to często jedna z najważniejszych postaci w życiu podopiecznego, mająca ogromny wpływ na jego rozwój. Empatia, nastawienie na budowanie przyjaznej atmosfery, bliskości z uczniem, współodczuwanie, życzliwość, wrażliwość i determinacja to cechy nauczyciela, które zapewniają uczniom warunki do pełnego rozwoju zdolności i osobowości.

W szkole podstawowej, zwłaszcza na pierwszym etapie edukacyjnym, szczególnie ważne są bezpośrednie relacje między nauczycielem a uczniem. Ich jakość wpływa na nastawienie i motywację ucznia do nauki. Nauczyciel zorientowany na odkrywanie i rozwijanie potencjału ucznia, inspirujący, stymulujący, prowadzący w kierunku samopoznania, samoświadomości i samorealizacji, pomagający w projektowaniu indywidualnej ścieżki rozwoju to często „osobisty doradca” (mentor, tutor) ucznia, który dzięki odpowiednim zabiegom wspiera go w osiągnięciu sukcesów. Taki nauczyciel pomaga uczniom zdolnym nie tylko w rozwijaniu sfery poznawczej, lecz także w kształtowaniu kompetencji społecznych i osobistych oraz w poznaniu własnej drogi, którą chce podążać.

Tutoring w Polsce to stosunkowo nowa metoda pracy z uczniami. Jest to forma indywidualnego wsparcia dla konkretnego ucznia np.: zdolnego, opierająca się na dialogu i współpracy, na spotkaniach tutora (doradcy) z uczniem/uczniemi, której celem jest pomoc w rozwoju. Tutorem nie musi być nauczyciel, ale ważne jest, aby była to osoba, z którą uczeń może dzielić swoje zainteresowania i pasje. W szkole podstawowej tutorami dla młodszych uczniów mogą być koleżanki i koledzy z klas IV–VI. Z kolei dla nich tutorami mogą być uczniowie starsi – gimnazjaliści, licealiści – bądź studenci.

Nauczyciel – mistrz i mentor ucznia zdolnego – patrzy na niego jako na całość, wspiera jego rozwój wszechstronnie, wprowadza w świat, motywuje do samodzielnych poszukiwań i odkryć, a także stawia wysokie wymagania zarówno przed uczniem, jak i samym sobą. Motywowanie ucznia do podejmowania różnych aktywności to kolejna umiejętność, niezbędna w pracy z uczniem zdolnym. Każde dziecko – bez względu na to, czy rozpoczyna naukę w klasie I czy w VI – potrzebuje motywacji do pracy, oczekuje pochwały i nagrody za rzetelne jej wykonanie. Umiejętność wzbudzania entuzjazmu u ucznia do podejmowania określonych działań to wielka sztuka, zwłaszcza jeśli wykraczają one poza zakres podstawowych obowiązków. Dlatego **w proponowanym modelu priorytetową wręcz rolę odgrywa motywacja**, czyli sztuka wywoływania, ukierunkowywania i podtrzymywania określonych /pożądanych zachowań ucznia, służąca osiągnięciu założonych celów. Określając je, nauczyciel powinien pamiętać o tym, że:

1. Osiągnięcie celu musi być postrzegane przez ucznia jako **użyteczne**.
2. Prawdopodobieństwo osiągnięcia celu musi być dla ucznia **realne**.

Uczniowie rozpoczynający naukę w szkole mają silnie rozwiniętą motywację do poznawania świata, a wszystko dla nich jest nowe, ciekawe, warte poznania. Wraz z upływem kolejnych lat nauki siła procesu motywacyjnego słabnie. Rzeczy, które do tej pory były interesujące, przestają być ciekawe.

Chcąc skutecznie zmotywować ucznia do działania, trzeba przede wszystkim samemu być do niego wystarczająco silnie zmotywowanym. Opiekun ucznia zdolnego to człowiek optymistyczny, głęboko zaangażowany w to co robi; to osoba oddana swojej pracy i swoim uczniom.

W celu utrzymania wysokiej motywacji ucznia zdolnego do działania warto stosować takie strategie, jak:

- ✓ wzbogacanie programu nauczania o treści ciekawe dla ucznia, pobudzające go do myślenia, rozwijające jego wyobraźnię, skłaniające go do poszukiwań i kształtujące jego twórczą postawę;
- ✓ rozszerzanie zadań i zwiększanie wymagań stosownie do potrzeb i możliwości każdego ucznia zdolnego;
- ✓ opracowywanie i realizowanie indywidualnego toku i programu nauki;
- ✓ korzystanie z tutoringów;
- ✓ kreowanie sytuacji dydaktyczno-wychowawczych, wzmacniających ciekawość poznawczą ucznia i zachęcających go do samodzielności i aktywności etc.

Jeszcze innym sposobem motywowania uczniów do określonych działań może być szereg proponowanych przez nauczyciela i samych uczniów prac (opracowania różnego rodzaju ksiąg, kronik, pamiętników, tomików, np.: księgi klasowych wynalazków i wynalazców, klasowe/szkolne książki kucharskie, zielone księgi, zeszyty ćwiczeń i zadań niezwykłych, zbiorki literackie i poetyckie) oraz niezwykłych – innych niż typowe lekcje szkolne – zajęć (zajęcia popołudniowe/wieczorne/weekendowe o określonej tematyce, np.: popołudniowe obserwacje meteorologiczne, sobotnie doświadczenia terenowe, noc eksperymentów, akcje wolontariusze najmłodszym itp.). Autorami materiałów gromadzonych w wyżej zaproponowanych księgach, galeriach lub kącikach są uczniowie. Księgi gromadzone są w szkole (np. w szkolnej bibliotece), a zainteresowani uczniowie, rodzice i nauczyciele mogą z nich korzystać w dowolnym momencie. Doskonałą okazją do prezentacji osiągnięć uczniów są „drzwi otwarte”.

Źródłem najciekawszych pomysłów na tego typu działania są sami uczniowie, zwłaszcza ci najmłodsi, którzy są niezwykle kreatywni i zawsze pełni entuzjazmu dla działań ciekawych, innych niż codzienne lekcje szkolne.

„Nauczyciele, którzy kochają dzieci i którzy sami uczą się z entuzjazmem, najbardziej pobudzają i inspirują uczniów do wszelkiego rodzaju aktywności. Każda rozmowa o twórczym nauczaniu musi się zatem rozpocząć od postawy”⁶⁵.

⁶⁵ J.W Eby, J.F. Smutny, *Jak kształcić uzdolnienia dzieci...*, op. cit., s. 56.

Rozdział 5

Aspekty prawne dotyczące kształcenia uczniów zdolnych w odniesieniu do obowiązujących przepisów prawa oświatowego

5.1. Podstawowe obszary i terminy

W wielu aktach wykonawczych znajduje się szereg regulacji prawnych, odnoszących się do ucznia zdolnego/szczególnie uzdolnionego na I i II etapie edukacyjnym. Koncentrują się one głównie wokół 8 podstawowych obszarów:

OBSZARY, WOKÓŁ KTÓRYCH KONCENTRUJĄ SIĘ REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE UCZNIÓW ZDOLNYCH:

1. **Rozpoznawanie i rozwijanie zdolności związanych z organizacją pomocy psychologiczno-pedagogicznej.**
2. **Organizacja szczególnych form pracy z uczniem zdolnym/szczególnie uzdolnionym, takich jak indywidualny program nauki i indywidualny tok nauki.**
3. **Organizacja pracy w związku z ogólnie przyjętym tokiem i programem nauki (zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne, ramowe plany nauczania, organizacja pracy nauczyciela).**
4. **Organizacja olimpiad i konkursów – udział uczniów w olimpiadach i konkursach.**
5. **Działalność innowacyjna i eksperymentalna nauczycieli.**
6. **Działalność szkół sportowych i artystycznych specjalizujących się w rozwijaniu określonych zdolności.**
7. **Ocenianie, klasyfikowanie i promowanie uczniów, w tym uczniów o szczególnych osiągnięciach.**
8. **Pomoc materialna dla uczniów (granty i stypendia).**

źródło: opracowanie własne

Również w aktualnie obowiązujących przepisach prawa oświatowego spotykamy pojęcia **uczeń uzdolniony** oraz **uczeń szczególnie uzdolniony**:

Rozporządzenia MEN – pojęcia: uczeń uzdolniony, uczeń szczególnie uzdolniony

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2009 r. Nr, 4. poz. 17 z późn. zm.).

Każde dziecko jest uzdolnione. Nauczyciel ma odkryć te uzdolnienia i je rozwijać. (Zalecane warunki i sposoby realizacji celów nauczania w edukacji wczesnoszkolnej).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. z 2013 r. Nr 0, poz. 532).

*Do grupy uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych włączeni zostali **uczniowie szczególnie uzdolnieni** (pociąga to za sobą konsekwencje w postaci konieczności uwzględnienia ich potrzeb oraz udzielenia im wsparcia i pomocy psychologiczno-pedagogicznej w realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych przez wszystkich nauczycieli).*

5.2. Obowiązujące akty prawne

Najważniejsze regulacje prawne dotyczące uczniów zdolnych/uzdolnionych/szczególnie uzdolnionych, z uwzględnieniem wybranych zapisów oraz zmian w obszarze kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (stan na dzień 20 września 2013 r.):

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 z późn. zm.).

Art. 1 System oświaty zapewnia w szczególności:

realizację prawa każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej do kształcenia się oraz prawa dzieci i młodzieży do wychowania i opieki, **odpowiednich do wieku i osiągniętego rozwoju;**

- 4) dostosowanie treści, metod i organizacji nauczania do możliwości psychofizycznych uczniów, a także możliwość korzystania z pomocy psychologiczno-pedagogicznej i specjalnych form pracy dydaktycznej;
- 5) **możliwość pobierania nauki** we wszystkich typach szkół przez dzieci i młodzież niepełnosprawną oraz niedostosowaną społecznie, **zgodnie z indywidualnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi oraz predyspozycjami;**
- 6) opiekę nad uczniami **szczególnie uzdolnionymi** poprzez umożliwianie realizowania indywidualnych programów nauczania oraz ukończenia szkoły każdego typu w skróconym czasie;
- 15) **warunki do rozwoju zainteresowań i uzdolnień** uczniów przez organizowanie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych oraz kształtowanie aktywności społecznej i umiejętności spędzania czasu wolnego;

Art. 2 System oświaty obejmuje: m.in.

- 3) placówki oświatowo-wychowawcze, w tym szkolne schroniska młodzieżowe, **umożliwiające rozwijanie zainteresowań i uzdolnień**, oraz korzystanie z różnych form wypoczynku i organizacji czasu wolnego;

Art. 22

2 Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania określi ponadto, w drodze rozporządzenia:

- 4) warunki i sposób oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów, z uwzględnieniem:
- f) możliwości zwalniania z części lub całości sprawdzianu i egzaminu laureatów i finalistów odpowiednio konkursów i olimpiad przedmiotowych;
- 6) warunki prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez szkoły i placówki, uwzględniające możliwość wprowadzania nowych rozwiązań programowych, organizacyjnych i metodycznych w zakresie działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej, a także wprowadzania odmiennych od powszechnie obowiązujących warunków działania i organizacji szkół i placówek;
- 8) organizację oraz sposób przeprowadzania konkursów, turniejów i olimpiad, uwzględniając, że konkursy, turnieje i olimpiady powinny służyć odkrywaniu i rozwijaniu uzdolnień uczniów, po-

budzaniu twórczego myślenia, wspomaganie zdolności stosowania zdobytej wiedzy w praktycznym działaniu, a także lepszemu przygotowaniu uczniów do nauki w szkołach wyższego stopnia lub do wykonywania zawodu;

- 11) zasady udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w szkołach i placówkach, które powinny tworzyć warunki dla zaspokajania potrzeb rozwojowych i edukacyjnych uczniów, w szczególności wspomagać rozwój uczniów i efektywność uczenia się;

Art. 64

1. Podstawowymi formami działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły są:
 - 1) obowiązkowe zajęcia edukacyjne;
 - 2) **dotatkowe zajęcia edukacyjne**;
 - 3) zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze i specjalistyczne, organizowane dla uczniów mających trudności w nauce, oraz inne zajęcia wspomagające rozwój dzieci i młodzieży z zaburzeniami rozwojowymi;
 - 4) **nadobowiązkowe zajęcia pozalekcyjne**;
 - 5) w szkołach prowadzących kształcenie zawodowe – praktyczna nauka zawodu.
2. Zajęcia wymienione w ust. 1 pkt 3 i 4 mogą być prowadzone także z udziałem wolontariuszy.

Art. 66

1. Na wniosek lub za zgodą rodziców albo pełnoletniego ucznia **dyrektor szkoły** po zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej i publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym poradni specjalistycznej, **może zezwolić uczniowi na indywidualny program lub tok nauki oraz wyznaczyć nauczyciela opiekuna**. Odmowa udzielenia zezwolenia następuje w drodze decyzji administracyjnej.
2. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania określi, w drodze rozporządzenia, warunki i tryb udzielania zezwoleń, o których mowa w ust. 1, oraz **organizację indywidualnego programu lub toku nauki, uwzględniając umożliwienie uczniom szczególnie uzdolnionym rozwoju ich uzdolnień oraz ukończenie szkoły w skróconym czasie**.

Art. 90c

1. Pomoc materialna ma charakter socjalny albo **motywacyjny**.
3. Świadczeniami pomocy materialnej o charakterze motywacyjnym są:
 - 1) stypendium za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe;
 - 2) stypendium Prezesa Rady Ministrów;
 - 3) stypendium ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania;
 - 4) stypendium ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego
4. Uczniowi może być przyznana jednocześnie pomoc materialna o charakterze socjalnym i motywacyjnym.

Art. 90g

1. Szkoła może udzielać **stypendium za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe**.

2. Stypendium za wyniki w nauce może być przyznane uczniowi, który uzyskał wysoką średnią ocen oraz co najmniej dobrą ocenę zachowania w okresie (semestrze) poprzedzającym okres (semestr), w którym przyznaje się to stypendium, a stypendium za osiągnięcia sportowe może być przyznane uczniowi, który uzyskał wysokie wyniki we współzawodnictwie sportowym na szczeblu co najmniej międzyszkolnym oraz co najmniej dobrą ocenę zachowania w okresie (semestrze) poprzedzającym okres (semestr), w którym przyznaje się to stypendium.
3. O przyznanie stypendium za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe uczeń może ubiegać się nie wcześniej niż po ukończeniu pierwszego okresu (semestru) nauki w danym typie szkoły, z zastrzeżeniem ust. 4 i 5.
4. Stypendium za wyniki w nauce nie udziela się uczniom klas I–III szkoły podstawowej oraz uczniom klasy IV szkoły podstawowej do ukończenia pierwszego okresu nauki.
5. Stypendium za osiągnięcia sportowe nie udziela się uczniom klas I–III szkoły podstawowej.
6. Dyrektor szkoły powołuje w szkole komisję stypendialną.
7. Średnią ocen, o której mowa w ust. 2, ustala komisja stypendialna, po zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej i samorządu uczniowskiego.
8. Wniosek o przyznanie stypendium za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe wychowawca klasy składa do komisji stypendialnej, która przekazuje wniosek wraz ze swoją opinią dyrektorowi szkoły.
9. Stypendium za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe jest wypłacane raz w okresie (semestrze).
10. Stypendium za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe nie może przekroczyć kwoty stanowiącej dwukrotność kwoty, o której mowa w art. 6 ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych. Wysokość stypendium ustala dyrektor szkoły, po zasięgnięciu opinii komisji stypendialnej i rady pedagogicznej oraz w porozumieniu z organem prowadzącym szkołę.
11. Stypendium za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe przyznaje dyrektor szkoły, po zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej, w ramach środków przyznanych przez organ prowadzący na ten cel w budżecie szkoły.

Art. 90s

1. Stypendia za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe są finansowane z dochodów jednostek samorządu terytorialnego, z zastrzeżeniem ust. 4–6.
2. Szkoły publiczne prowadzone przez osoby fizyczne oraz osoby prawne inne niż jednostki samorządu terytorialnego otrzymują środki na przyznanie stypendiów za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe w ramach dotacji, o której mowa w art. 80 ust. 3.
3. Szkoły niepubliczne o uprawnieniach szkół publicznych otrzymują środki na przyznanie stypendiów za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe w ramach dotacji, o której mowa w art. 90 ust. 2a i 3.
4. W szkołach publicznych, prowadzonych przez właściwych ministrów, stypendia za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe są finansowane z budżetu państwa z części, których dysponentami są właściwi ministrowie.

5. Publiczne szkoły artystyczne, prowadzone przez osoby fizyczne oraz osoby prawne inne niż jednostki samorządu terytorialnego, otrzymują środki na przyznanie stypendiów za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe z budżetu państwa w ramach dotacji, o której mowa w art. 80 ust. 5.
6. Niepubliczne szkoły artystyczne o uprawnieniach szkół publicznych otrzymują środki na przyznanie stypendiów za wyniki w nauce lub za osiągnięcia sportowe z budżetu państwa w ramach dotacji, o której mowa w art. 90 ust. 4b i 4c.

Art. 90t

1. Jednostki samorządu terytorialnego mogą tworzyć regionalne lub lokalne programy:
 - 1) wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży;
 - 2) wspierania edukacji uzdolnionych dzieci i młodzieży.**
2. Na realizację programów, o których mowa w ust. 1, jednostki samorządu terytorialnego przeznaczają środki własne, a także mogą przeznaczać środki publiczne, o których mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 i 3 ustawy z dnia 30 czerwca 2005 r. o finansach publicznych.
3. Jednostki samorządu terytorialnego mogą tworzyć programy, o których mowa w ust. 1, we współpracy z organizacjami, o których mowa w art. 3 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. Nr 96, poz. 873 oraz z 2004 r. Nr 64, poz. 593, Nr 116, poz. 1203 i Nr 210, poz. 2135).
4. W przypadku przyjęcia programów, o których mowa w ust. 1, organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego określa szczegółowe warunki udzielania pomocy dzieciom i młodzieży, formy i zakres tej pomocy, **w tym stypendia dla uzdolnionych uczniów** oraz tryb postępowania w tych sprawach, uwzględniając w szczególności przedsięwzięcia sprzyjające eliminowaniu barier edukacyjnych, a także osoby lub grupy osób uprawnione do pomocy oraz potrzeby edukacyjne na danym obszarze.

Art. 90u

1. Rada Ministrów może przyjąć rządowy program albo programy mające na celu:
 - 3) wspieranie powstawania i realizacji regionalnych lub lokalnych programów, o których mowa w art. 90t ust. 1 pkt 2, stworzonych przez jednostki samorządu terytorialnego lub organizacje, o których mowa w art. 3 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie;
 - 6) rozwijanie kompetencji, zainteresowań i uzdolnień dzieci i młodzieży oraz innych grup społecznych**
4. W przypadku przyjęcia programu albo programów, o których mowa w ust. 1, Rada Ministrów określi, w drodze rozporządzenia, odpowiednio:
 - 2) szczegółowe warunki dofinansowania regionalnych lub lokalnych programów, o których mowa w ust. 1 pkt 2, warunki, jakie muszą spełnić te programy, podmioty dokonujące oceny programów oraz udział środków własnych, niezbędnych do ubiegania się o udzielenie dofinansowania, a także sposób i tryb wyboru programów, którym zostanie udzielone dofinansowanie, uwzględniając w szczególności potrzeby edukacyjne na danym obszarze, osiągnięcia uczniów, w tym w szczególności wyniki ze sprawdzianu i egzaminów, o których mowa w art. 9 ust. 1, a w przypadku ubiegania się o dofinansowanie przez jednostkę samorządu terytorialnego udział nakładów na oświatę w budżecie tej jednostki;

- 6) szczegółowe warunki, formy i tryb realizacji przedsięwzięć **w zakresie rozwijania kompetencji, zainteresowań i uzdolnień dzieci** i młodzieży oraz innych grup społecznych, uwzględniając w szczególności konieczność rozwijania umiejętności ułatwiających przystosowanie się do zmian zachodzących w życiu społecznym i gospodarczym;

Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela (Dz.U. z 2006 r. Nr 97, poz. 674).

Rodzaje zajęć, które mogą być realizowane w ramach godzin, o których mowa w art. 42 ust. 2 pkt 2 lit. a) i b) Karty Nauczyciela to zajęcia zwiększające szanse edukacyjne uczniów **przeznaczone na pracę z uczniem zdolnym** lub z uczniem mającym trudności w nauce oraz zajęcia rozwijające zainteresowania uczniów. Zajęcia te **powinny wychodzić naprzeciw indywidualnym potrzebom uczniów poprzez udzielanie im pomocy** w przewyciężaniu trudności, **w rozwijaniu zdolności lub pogłębianiu zainteresowań**, a także poprzez sprawowanie nad nimi opieki, zależnie od potrzeb.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 19 grudnia 2001 r. w sprawie warunków i trybu udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki oraz organizacji indywidualnego programu lub toku nauki (Dz.U. z 2002 r. Nr 3, poz. 28).

§ 1. Uczeń realizujący **indywidualny program nauki** kształci się w zakresie jednego, kilku lub wszystkich obowiązujących zajęć edukacyjnych, przewidzianych w szkolnym planie nauczania dla danej klasy, według programu **dostosowanego do jego uzdolnień, zainteresowań i możliwości edukacyjnych**.

§ 2. 1. Uczeń realizujący **indywidualny tok nauki** kształci się według systemu innego niż udział w obowiązkowych zajęciach edukacyjnych, w zakresie jednego, kilku lub wszystkich obowiązujących zajęć edukacyjnych, przewidzianych w szkolnym planie nauczania dla danej klasy.

§ 3. **Indywidualny tok nauki** może być realizowany według programu nauczania objętego szkolnym zestawem programów nauczania lub indywidualnego programu nauki (opracowanego przez nauczyciela prowadzącego zajęcia edukacyjne, których dotyczy wnioski, lub zaakceptowanego przez niego programu opracowanego poza szkołą § 5).

§ 9. Uczeń realizujący **indywidualny tok nauki** może uczęszczać na wybrane zajęcia edukacyjne do danej klasy lub do klasy programowo wyższej, w tej lub innej szkole, na wybrane zajęcia edukacyjne w szkole wyższego stopnia albo realizować program w całości lub w części we własnym zakresie.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. z 2013 r. Nr 0, poz. 532)

§ 3. 1. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna udzielana uczniowi w przedszkolu, szkole i placówce polega na rozpoznawaniu i zaspokajaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia oraz rozpoznawaniu indywidualnych możliwości psychofizycznych ucznia, wynikających w szczególności:

- 1) z niepełnosprawności;
- 2) z niedostosowania społecznego;
- 3) z zagrożenia niedostosowaniem społecznym;
- 4) ze szczególnych uzdolnień;**
- 5) ze specyficznych trudności w uczeniu się;
- 6) z zaburzeń komunikacji językowej;
- 7) z choroby przewlekłej;
- 8) z sytuacji kryzysowych lub traumatycznych;
- 9) z niepowodzeń edukacyjnych;
- 10) z zaniechań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem spędzania czasu wolnego i kontaktami środowiskowymi;
- 11) z trudności adaptacyjnych związanych z różnicami kulturowymi lub ze zmianą środowiska edukacyjnego, w tym związanych z wcześniejszym kształceniem za granicą.

§ 7. 1. W szkole pomoc psychologiczno-pedagogiczna jest udzielana w trakcie bieżącej pracy z uczniem oraz w formie:

- 1) klas terapeutycznych;
- 2) zajęć rozwijających uzdolnienia;
- 3) zajęć dydaktyczno-wyrównawczych;
- 4) zajęć specjalistycznych: korekcyjno-kompensacyjnych, logopedycznych, socjoterapeutycznych oraz innych zajęć o charakterze terapeutycznym;
- 5) zajęć związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu oraz planowaniem kształcenia i kariery zawodowej – w przypadku uczniów gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych;
- 6) warsztatów;
- 7) porad i konsultacji;

§ 9. Zajęcia rozwijające uzdolnienia organizuje się dla uczniów szczególnie uzdolnionych oraz prowadzi się przy wykorzystaniu aktywnych metod pracy. Liczba uczestników zajęć nie może przekraczać 8.

§ 14. 1. Godzina zajęć rozwijających uzdolnienia i zajęć dydaktyczno-wyrównawczych trwa 45 minut, a godzina zajęć specjalistycznych – 60 minut.

§ 15. Zajęcia rozwijające uzdolnienia, zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze oraz zajęcia specjalistyczne prowadzą nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych i specjaliści posiadający kwalifikacje odpowiednie do rodzaju prowadzonych zajęć.

§ 19. 1. Nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych oraz specjaliści w przedszkolu, szkole i placówce rozpoznają odpowiednio indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz indywidualne możliwości psychofizyczne uczniów, w tym ich zainteresowania i uzdolnienia.

2. Nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych oraz specjaliści w przedszkolu, szkole i placówce prowadzą w szczególności:

- 1) w przedszkolu – obserwację pedagogiczną zakończoną analizą i oceną gotowości dziecka do podjęcia nauki w szkole (diagnoza przedszkolna);

2) w szkole – obserwację pedagogiczną, w trakcie bieżącej pracy z uczniami, mającą na celu rozpoznanie u uczniów:

a) trudności w uczeniu się, w tym – w przypadku uczniów klas I–III szkoły podstawowej – ryzyka wystąpienia specyficznych trudności w uczeniu się, lub

b) szczególnych uzdolnień;

3) w gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej – doradztwo edukacyjno-zawodowe.

7. Wychowawca klasy lub dyrektor przedszkola lub placówki, o której mowa w art. 2 pkt 5 ustawy, planując udzielanie uczniowi pomocy psychologiczno-pedagogicznej, współpracują z rodzicami ucznia lub pełnoletnim uczniem oraz – w zależności od potrzeb – z innymi nauczycielami, wychowawcami grup wychowawczych i specjalistami, prowadzącymi zajęcia z uczniem, poradnią lub innymi osobami, o których mowa w § 6.

UWAGA:

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r.

w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej

w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. z 2013 r. Nr 0, poz. 532) wprowadza zmiany polegające między innymi na ograniczeniu dokumentacji obowiązującej dotychczas nauczycieli, oraz zrezygnowano z obligatoryjnego tworzenia zespołu dla każdego ucznia wymagającego pomocy, do którego zadań należało planowanie pomocy udzielanej uczniowi i koordynowanie nią. Obowiązki te przejmie wychowawca klasy w szkole lub placówce, który będzie współpracował z rodzicami oraz, w zależności od potrzeb, z nauczycielami, specjalistami i poradnią psychologiczno-pedagogiczną. Obligatoryjny wymóg współpracy zespołu nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów pracujących z uczniem przewiduje się w sytuacji, gdy uczeń posiada orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego.

Zniesiony zostaje również obowiązek opracowywania Kart Indywidualnych Potrzeb Ucznia (KIPU) oraz Planów Działań Wspierających (PDW) na rzecz indywidualnych lub grupowych programów pomocy psychologiczno-pedagogicznej dokumentowanych w dzienniku pracy nauczyciela. W przypadku uczniów z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego wnioski do dalszej pracy uwzględniane będą dodatkowo w Indywidualnym Programie Edukacyjno-Terapeutycznym (IPET). Poszerzono także listę osób inicjujących udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej o osobę dyrektora, kuratora sądowego, pielęgniarkę środowiska nauczania i wychowania lub higienistkę szkolną, pracownika socjalnego i asystenta rodziny.

Dodatkowo doprecyzowany został przepis dotyczący zajęć specjalistycznych, które mogą trwać krócej niż 60 minut, przy czym należy zachować ustalony dla ucznia łączny tygodniowy czas tych zajęć.

W nowych regulacjach podtrzymano przepis pisemnego informowania rodziców ucznia (pełnoletniego lub nie) o ustalonych dla niego formach, okresie udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz o wymiarze godzin, w którym poszczególne formy pomocy będą realizowane.

Rozporządzenie weszło w życie z dniem 8.05.2013 (Dz. U. 2013 nr 0 poz. 532)

źródło: www.men.gov.pl

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 9 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki (Dz.U. z 2002 r. Nr 56, poz. 506 z późn. zm.).

§ 1.

1. Innowacją pedagogiczną (zwaną dalej „innowacją”), prowadzoną w publicznych szkołach i placówkach (zwanych dalej „szkołami”), są **nowatorskie rozwiązania programowe, organizacyjne lub metodyczne**, mające na celu poprawę jakości pracy szkoły.

2. Eksperymentem pedagogicznym (zwanym dalej „eksperymentem”) są **działania** prowadzone pod opieką jednostki naukowej i **służące podnoszeniu skuteczności kształcenia w szkole**, w ramach których są modyfikowane warunki, organizacja zajęć edukacyjnych lub zakres treści nauczania.

§ 2.

1. Innowacja lub eksperyment **mogą obejmować wszystkie lub wybrane zajęcia edukacyjne**, całą szkołę, oddział lub grupę.

§ 3.

Innowacje i eksperymenty **nie mogą naruszać uprawnień ucznia do bezpłatnej nauki, wychowania i opieki** w zakresie ustalonym w ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, a także w zakresie uzyskania wiadomości i umiejętności niezbędnych do ukończenia danego typu szkoły oraz warunków i sposobu przeprowadzania egzaminów i sprawdzianów, określonych w odrębnych przepisach.

Zgodnie z powyższym rozporządzeniem innowacje prowadzone w szkole mogą mieć charakter nowatorskich rozwiązań w zakresie:

programowym – związanym ze zmianami celów, treści i wymaganych osiągnięć w dziedzinie kształcenia, wychowania, opieki i terapii;

metodycznym – związanym ze zmianami dotyczącymi sposobu nauczania;

organizacyjnym – związanym ze zmianami strukturalnymi określającymi funkcje i role w systemie organizacyjno-instytucjonalnym oświaty, np. w obszarze zmian związanych z zarządzaniem.

Źródłem innowacji może być sam **nauczyciel** (jego własne doświadczenia pedagogiczne, wypracowane pomysły), **doświadczenia pedagogiczne innych osób** (przystosowane do własnej pracy) lub też pomysły pedagogiczne innych osób **zmodyfikowane na podstawie własnych doświadczeń**.

Decyzję o wprowadzeniu innowacji w szkole podejmuje Rada Pedagogiczna na podstawie uchwały. Rozpoczęcie innowacji pedagogicznej jest możliwe po zapewnieniu przez szkołę odpowiednich warunków kadrowych i organizacyjnych, niezbędnych do jej realizacji. W przypadku, gdy realizacja innowacji wiąże się z przyznaniem szkole dodatkowych środków budżetowych, wymagana jest pisemna zgoda organu prowadzącego.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 czerwca 2012 r. w sprawie dopuszczania do użytku w szkole programów wychowania przedszkolnego i programów nauczania oraz dopuszczania do użytku szkolnego podręczników (Dz.U. z dnia 2012 r., poz. 752)..

§ 1. 1. Rozporządzenie określa:

1) szczegółowe warunki i tryb dopuszczania do użytku w danej szkole przez dyrektora szkoły:

b) **programów nauczania dla zajęć edukacyjnych z zakresu kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej**, gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych, w tym szkół specjalnych.

§ 2. 1. **Program wychowania przedszkolnego dopuszcza do użytku** w danym przedszkolu lub oddziale przedszkolnym **w szkole podstawowej** odpowiednio dyrektor przedszkola lub **dyrektor szkoły podstawowej, na wniosek nauczyciela lub** nauczycieli. W przypadku innej formy wychowania przedszkolnego program wychowania przedszkolnego dopuszcza dyrektor przedszkola lub dyrektor szkoły podstawowej, który zatrudnia nauczyciela prowadzącego zajęcia w innej formie wychowania przedszkolnego, na wniosek tego nauczyciela.

2. **Program nauczania dla zajęć edukacyjnych z zakresu kształcenia ogólnego** (zwany dalej „programem nauczania ogólnego”), oraz program nauczania dla zawodu **dopuszcza do użytku w danej szkole dyrektor szkoły, na wniosek nauczyciela lub nauczycieli.**

3. **Nauczyciel może zaproponować** program wychowania przedszkolnego, **program nauczania ogólnego** albo program nauczania dla zawodu **opracowany samodzielnie lub we współpracy z innymi nauczycielami. Nauczyciel może również zaproponować program opracowany przez innego autora (autorów) lub program opracowany przez innego autora (autorów) wraz z wprowadzonymi zmianami.**

4. **Zaproponowany przez nauczyciela** program wychowania przedszkolnego, **program** nauczania ogólnego albo program nauczania dla zawodu **powinny być dostosowane do potrzeb i możliwości uczniów, dla których są przeznaczone.**

Program nauczania ogólnego powinien obejmować co najmniej jeden etap edukacyjny (edukacja wczesnoszkolna, przedmiot lub blok przedmiotowy) i może być dopuszczony do użytku szkolnego, jeśli spełnia określone rozporządzeniem warunki (szczegółowo określone w § 4 w/w rozporządzenia). Przed dopuszczeniem programu do użytku w szkole dyrektor może zacerpnąć opinii innego specjalisty (doradca metodyczny, konsultant, zespół nauczycielski, nauczyciel mianowany/dyplomowany, posiadający wykształcenie wyższe i kwalifikacje wymagane do prowadzenia zajęć edukacyjnych, dla których program jest przeznaczony).

Program własny nauczania ogólnego powinien być spójny z programem rozwoju szkoły oraz wynikać z potrzeb uczniów. Ponadto podlega on ewaluacji, która zgodna jest z projektem ewaluacji będącym częścią składową programu.

Pozostałe rozporządzenia odnoszące się w sposób pośredni do ucznia zdolnego/uzdolnionego/szczególnie uzdolnionego na I i II etapie edukacyjnym:

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach (Dz.U. z 2011 r. Nr 109, poz. 631).**

Rozdz. 2, §3.2.a mówi o rozwijaniu zainteresowań, szczególnych uzdolnień, doskonaleniu umiejętności oraz pogłębianiu wiedzy.

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 lutego 2013 r. w sprawie zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym poradni specjalistycznych (Dz.U. z 2013 r. poz. 199).**

§ 1.

Publiczne poradnie psychologiczno-pedagogiczne, w tym publiczne poradnie specjalistyczne (zwane dalej „poradniami”), **udzielają dzieciom**, od momentu urodzenia, i młodzieży **pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz pomocy w wyborze kierunku kształcenia i zawodu, udzielają rodzicom i nauczycielom pomocy psychologiczno-pedagogicznej związanej z wychowywaniem i kształceniem dzieci i młodzieży, a także wspomagają przedszkola, szkoły i placówki w realizacji zadań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych.**

§ 2.

Do zadań poradni należy:

- 1) **diagnozowanie** dzieci i młodzieży;
- 2) **udzielanie** dzieciom i młodzieży oraz rodzicom **bezpośredniej pomocy psychologiczno-pedagogicznej;**
- 3) realizowanie zadań profilaktycznych oraz wspierających wychowawczą i edukacyjną funkcję przedszkola, szkoły i placówki, w tym **wspieranie nauczycieli w rozwiązywaniu problemów dydaktycznych i wychowawczych;**
- 4) **organizowanie i prowadzenie wspomagania** przedszkoli, **szkół** i placówek w realizacji zadań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych.

§ 3.1.

Diagnozowanie dzieci i młodzieży **jest prowadzone** w szczególności **w celu określenia indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz indywidualnych możliwości psychofizycznych** dzieci i młodzieży, **wyjaśnienia mechanizmów ich funkcjonowania w odniesieniu do zgłaszanego problemu oraz wskazania sposobu rozwiązania tego problemu.**

2. Efektem diagnozowania dzieci i młodzieży jest w szczególności:

- 1) **wydanie opinii;**
- 4) wspomaganie nauczycieli w zakresie pracy z dziećmi i młodzieżą oraz rodzicami.

§ 6.1.

Opinia poradni zawiera:

- 6) **określenie indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych dziecka** albo pełnoletniego ucznia oraz **opis mechanizmów wyjaśniających funkcjonowanie dziecka albo pełnoletniego ucznia, w odniesieniu do problemu zgłaszanego we wniosku o wydanie opinii;**
- 7) **stanowisko w sprawie**, której dotyczy opinia, oraz szczegółowe jego uzasadnienie;
- 8) **wskazania dla nauczycieli** dotyczące pracy z dzieckiem albo pełnoletnim uczniem;
- 9) **wskazania dla rodziców** dotyczące pracy z dzieckiem albo wskazania dla pełnoletniego ucznia, które powinien stosować w celu rozwiązania zgłaszanego problemu.

§ 8.1.

Pomoc psychologiczno-pedagogiczna udzielana bezpośrednio dzieciom i młodzieży oraz rodzicom **polega w szczególności na:**

- 2) udzielaniu wsparcia dzieciom i młodzieży wymagającym pomocy psychologiczno-pedagogicznej lub **pomocy w wyborze kierunku kształcenia i zawodu oraz planowaniu kształcenia i kariery zawodowej;**
 - 3) udzielaniu pomocy rodzicom **w rozpoznawaniu i rozwijaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych** oraz **indywidualnych możliwości psychofizycznych dzieci i młodzieży** oraz pomoc w rozwiązywaniu problemów edukacyjnych i wychowawczych.
2. Pomoc, o której mowa w ust. 1, jest udzielana w szczególności w formie:

- 1) **indywidualnych lub grupowych zajęć** terapeutycznych dla dzieci i młodzieży;
- 3) **grup wsparcia;**
- 6) **warsztatów;**
- 7) **porad i konsultacji;**
- 8) **wykładów i prelekcji;**
- 9) **działalności informacyjno-szkoleniowej.**

§ 9.1.

Realizowanie przez poradnie zadań, o których mowa w § 2 pkt 3, polega w szczególności na:

1) udzielaniu nauczycielom, wychowawcom grup wychowawczych lub specjalistom, o których mowa w § 5 ust. 2, pomocy w:

a) rozpoznawaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych dzieci i młodzieży, w tym w rozpoznawaniu ryzyka wystąpienia specyficznych trudności w uczeniu się u uczniów klas I–III szkoły podstawowej;

b) planowaniu i realizacji zadań z zakresu doradztwa edukacyjno-zawodowego;

c) rozwijaniu zainteresowań i uzdolnień uczniów;

3) współpracy, na pisemny wniosek dyrektora przedszkola, szkoły lub placówki lub rodzica dziecka niepełnosprawnego albo pełnoletniego ucznia niepełnosprawnego, **w określeniu niezbędnych do nauki warunków,** sprzętu specjalistycznego i środków dydaktycznych, w tym wykorzystujących technologie informacyjno-komunikacyjne, odpowiednich **ze względu na indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne oraz możliwości psychofizyczne dziecka niepełnosprawnego** albo pełnoletniego ucznia niepełnosprawnego;

7) udzielaniu, we współpracy z placówkami doskonalenia nauczycieli i bibliotekami pedagogicznymi, wsparcia merytorycznego dla nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów, o których mowa w § 5 ust. 2.

2. Zadania, o których mowa w ust. 1, są realizowane w szczególności w formie:

- 1) porad i konsultacji;
- 2) udziału w spotkaniach odpowiednio: nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów, o których mowa w § 5 ust. 2;
- 3) udziału w zebraniach rad pedagogicznych;
- 4) warsztatów;
- 5) grup wsparcia;
- 6) wykładów i prelekcji;

- 7) prowadzenia mediacji;
- 8) interwencji kryzysowej;
- 9) działalności informacyjno-szkoleniowej;

10) organizowania i prowadzenia sieci współpracy i samokształcenia dla nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych i specjalistów, o których mowa w § 5 ust. 2, którzy w zorganizowany sposób współpracują ze sobą w celu doskonalenia swojej pracy, w szczególności poprzez wymianę doświadczeń.

§ 10. 1.

Wspomaganie przedszkoli, **szkół** i placówek, o którym mowa w § 2 pkt 4, **polega na zaplanowaniu i przeprowadzeniu działań mających na celu poprawę jakości pracy** przedszkola, **szkoły** lub placówki w zakresie:

4) rozpoznawania potrzeb dzieci i młodzieży oraz indywidualizacji procesu nauczania i wychowania;

§ 17. 1.

Pomoc dzieciom i młodzieży może być udzielana w poradniach także przez wolontariuszy, którzy wspierają realizację zadań z zakresu pomocy psychologiczno-pedagogicznej świadczonej przez poradnię.

Uwaga: Zgodnie z nowym rozporządzeniem poradnie psychologiczno-pedagogiczne będą wspomagać przedszkola, szkoły i placówki w opisanym zakresie, a także organizować i prowadzić sieć współpracy i samokształcenia obowiązkowo **od 1 stycznia 2016 r.** Do tego czasu **zadania** określone w nowym rozporządzeniu poradnie **mogą realizować fakultatywnie**⁶⁶.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r., w sprawie warunków i **sposobu oceniania**, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. z 2007 r. Nr 83, poz. 562 z późn. zm.), **zmienione Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej** z dnia 25 kwietnia 2013 r. (**Dz.U. z 2013 nr 0 poz. 520**) zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych.

§ 6.

1. Nauczyciel jest obowiązany indywidualizować pracę z uczniem na obowiązkowych i dodatkowych zajęciach edukacyjnych, odpowiednio do potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia.

§ 20.

Laureaci konkursów przedmiotowych o zasięgu wojewódzkim w szkole podstawowej i gimnazjum oraz laureaci i finaliści olimpiad przedmiotowych w gimnazjach, szkołach ponadgimnazjalnych i dotychczasowych szkołach ponadpodstawowych otrzymują z danych zajęć edukacyjnych celującą roczną (semestralną) ocenę klasyfikacyjną. Uczeń, który tytuł laureata konkursu przedmiotowego o zasięgu wojewódzkim bądź laureata lub finalisty olimpiady przedmiotowej uzyskał po ustaleniu albo uzyskaniu rocznej (semestralnej) oceny klasyfikacyjnej z zajęć edukacyjnych, otrzymuje z tych zajęć edukacyjnych celującą końcową ocenę klasyfikacyjną.

⁶⁶ Źródło: www.men.gov.pl (inf.dostępna na dzień 7.04.2013 r.)

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 marca 2013 r. w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli (Dz. U. z 2013 r. poz. 393).**

W rozporządzeniu jest mowa o „umiejętności uwzględniania w pracy potrzeb rozwojowych uczniów” – to miejsce dla działań podejmowanych również na rzecz wspierania uczniów zdolnych.

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 29 stycznia 2002 r. w sprawie organizacji oraz sposobu przeprowadzania konkursów, turniejów i olimpiad (Dz.U. z 2002 r. Nr 13, poz. 125, z późn. zm.).**
- ✓ **Rozporządzenie określa zasady organizacji oraz sposób przeprowadzania konkursów, turniejów i olimpiad oraz wskazuje podmioty mogące być organizatorami.**
- ✓ **Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. z 2001 r. Nr 61, poz. 624 z późn. zm.).**

ZAŁĄCZNIK Nr 1 – RAMOWY STATUT PUBLICZNEGO PRZEDSZKOLA

§ 5. 1. Podstawową jednostką organizacyjną przedszkola jest oddział obejmujący dzieci w zbliżonym wieku, **z uwzględnieniem ich potrzeb, zainteresowań, uzdolnień**, rodzaju i stopnia niepełnosprawności.

ZAŁĄCZNIK Nr 2 – RAMOWY STATUT PUBLICZNEJ SZKOŁY PODSTAWOWEJ

§ 8. 1. Statut szkoły określa szczegółowo organizację biblioteki szkolnej i zadania nauczyciela bibliotekarza, zgodnie z potrzebami danej szkoły, w szczególności z uwzględnieniem zadań w zakresie:

3) **rozbudzania i rozwijania indywidualnych zainteresowań uczniów** oraz wyrabiania i pogłębiania u uczniów nawyku czytania i uczenia się.

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 grudnia 2012 r. w sprawie kryteriów i trybu dokonywania oceny pracy nauczyciela, trybu postępowania odwoławczego oraz składu i sposobu powoływania zespołu oceniającego (Dz.U. z 2012 r., poz. 1538).**

§ 2 ust. 8 pkt 4 określa „działania nauczyciela w zakresie wspomagania wszechstronnego rozwoju ucznia, z uwzględnieniem jego możliwości i potrzeb”.

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 października 2012 r. w sprawie warunków tworzenia, organizacji oraz działania oddziałów sportowych, szkół sportowych oraz szkół mistrzostwa sportowego (Dz.U. z 2012 r. Nr 0, poz. 1129).**

Określa etapy szkolenia sportowego, mające na celu ujawnienie predyspozycji i uzdolnień kwalifikujących uczniów do szkolenia w określonej dyscyplinie lub dziedzinie sportu.

- ✓ **Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2012 r. Nr. 0, poz. 977).**

✓ **Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz.U. z 2012 r. Nr. 0, poz. 204).**

§ 2.1.5b mówi o zajęciach realizujących **potrzeby i zainteresowania uczniów**, z uwzględnieniem art. 42 ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela (Dz.U. z 2006 r. Nr 97, poz. 674 z późn. zm.).

Tytułem podsumowania

Systemowe rozwiązania w edukacji uczniów zdolnych to przede wszystkim dobrze przemyślane i opracowane przez radę pedagogiczną oraz partnerów szkoły zaplecze identyfikacyjno-diagnostyczne, służące rozpoznaniu każdego uzdolnionego dziecka. Niezwykle ważna jest tu wiedza nauczycieli o doborze treści, metodach nauczania, formach organizacyjnych oraz oddziaływaniach wychowawczych w pracy z uczniem zdolnym, w tym właściwe kierunkowanie rozwoju zdolnych uczniów.

Opracowanie systemu pracy z uczniami zdolnymi wymaga podjęcia szeregu działań, w ramach których każda szkoła na początku zweryfikuje dotychczasowy sposób edukacji uczniów zdolnych, aby następnie stworzyć własny, spójny, dostosowany do potrzeb, możliwości i warunków danej szkoły system konkretnych rozwiązań, który wyznaczy nowy, bardziej efektywny kierunek pracy z tą grupą uczniów.

Niniejsza publikacja i opisana w niej propozycja modelu pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej adresowana jest do wszystkich nauczycieli I i II etapu edukacyjnego oraz dyrektorów szkół, którzy dostrzegają w swoich uczniach potencjał i chcą w sposób umiejętny pokierować ich rozwojem.

Żywię nadzieję, że zaproponowany model pracy z uczniem zdolnym w szkole podstawowej będzie nie tylko inspiracją dla Państwa do poszukiwań najlepszych rozwiązań w pracy z konkretnymi uczniami, lecz także pozwoli czerpać radość i satysfakcję z podejmowanych wyzwań i osiągniętych sukcesów.

Bibliografia

- Anastasi A., Urbina S., *Testy psychologiczne*, Warszawa 1999.
- Belbin M., *Twoja rola w zespole*, Gdańsk 2008.
- Bereźnicki F., *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2001.
- Bortnowski S., *Przewodnik po sztuce uczenia literatury*, Warszawa 2005.
- Borzym I., *Praca z uczniem zdolnym*, [w:] *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 1993.
- Bowket S., *Wyobraź sobie, że... Ćwiczenia rozwijające twórcze myślenie uczniów*, Warszawa 2000.
- Brzezińska A., *Spółeczna psychologia rozwoju*, Warszawa 2000.
- Tutoring w szkole. Między teorią a praktyką zmiany edukacyjnej*, red. M. Budzyński, P. Czekierda, J. Traczyński, Z. Zalewski, A. Zembrzuska, Wrocław 2009.
- Chruszczewski M.H., *Profile uzdolnień. Intelktualne i osobowościowe składniki uzdolnień plastycznych i muzycznych*, Warszawa 2009.
- Czaja-Chudyba I., *Odkrywanie zdolności dziecka*, Kraków 2005.
- Ćwiok E., *Motywy uczenia się młodzieży wybitnie uzdolnionej i przeciętnie zdolnej*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 41 (1/2), 2000.
- Dyrda B., *Zjawiska niepowodzeń szkolnych uczniów zdolnych. Rozpoznawanie i przeciwdziałanie*, Kraków 2007.
- Dyrda B., *Uczniowskie zdolności i ich społeczne potrzeby edukacyjne*, [w:] *Nauczyciel i rodzina w świetle specjalnych potrzeb edukacyjnych dziecka*, red. A. Stankowski, Katowice 2008.
- Dyrda B., *Edukacyjne wspieranie rozwoju uczniów zdolnych*, Warszawa 2012.
- Eby J., Smutny J.F., *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*, Warszawa 1998.
- Cieślukowska J., *Miejsce nauczyciela w systemie edukacji uczniów zdolnych. Na podstawie koncepcji praktycznych rozwiązań Josepha Renzulliego*, [w:] *Zdolności, talent, twórczość*, red. W. Limont, J. Cieślukowska, J. Dreszer, t. 1, Toruń 2008.
- Cybis N., Drop E., Rowiński T., Ciecuch J., *Uczeń zdolny. Analiza dostępnych narzędzi diagnostycznych*, Warszawa 2013.
- Dunaj B., *Popularny Słownik Języka Polskiego*, Warszawa 2002.
- Fechner-Sędzicka I., *Szkolny system wspierania zdolności. Jak rozpoznawać i rozwijać dziecięce uzdolnienia?*, Toruń 2004.
- Fechner-Sędzicka I., Ochmańska B., Odrobina W., *Rozwijanie zainteresowań i zdolności matematycznych uczniów klas I–III szkoły podstawowej. Poradnik dla nauczyciela*, Warszawa 2012.
- Freeman J., *Gifted children grown up*, Londyn 2001.
- Gagné F., *Constructs and models pertaining to exceptional human abilities*, [w:] *International handbook of research and development of giftedness and talent*, red. K.A. Heller, F.J. Mönks, A.H. Passow, Nowy Jork 1993.
- Giza T., *Socjopedagogiczne uwarunkowania procesów identyfikowania oraz rozwoju zdolności uczniów w szkole*, Kielce 2006.
- Giza T., *Podstawy pracy z uczniem zdolnym*, Kielce 2011.
- Drugi rozwoju zainteresowań i zdolności*, red. M. Jabłonowska, J. Łukasiewicz-Wieleba, Warszawa 2011.

- Guziuk-Tkacz M., *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*, Warszawa 2011.
- Karwowski M., *O niektórych niebezpieczeństwach nauczycielskich ukrytych teorii kreatywności*. [w:] *Zdolności. Talent. Twórczość*, red. W. Limont, J. Cieślakowska, J. Dreszer, t. 1, Toruń 2008.
- Kopik A., Zatorska M., *Wielointeligentne odkrywanie świata*, Warszawa 2009.
- Kosiarek T., Fechner-Sędzika I., Ochmańska B., *Jak rozwijać zdolności i indywidualizować pracę na lekcji?*, Warszawa 2012.
- Kotarbiński T., *Sprawność i błąd. Z myślą o dobrej robocie nauczyciela*, Warszawa 1956.
- Kruszewski K., *O nauczaniu i uczeniu się w szkole*, [w:] *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 2002.
- Lewowicki T., *Kształcenie uczniów zdolnych*, Warszawa 1986.
- Limont W., *Model wzbogaconego kształcenia ucznia zdolnego*, „Ruch pedagogiczny”, nr 1–2, 2002.
- Limont W., *Uczeń zdolny jako problem wychowawczy*, [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, red. W. Limont, J. Cieślakowska, t. 2, *Uczeń – Nauczyciel – Edukacja*, Kraków 2005.
- Limont W., Śliwińska K., Dreszer J., Bedyńska S., *Wzmoczona pobudliwość psychiczna a perfekcjonizm uczniów zdolnych*, „Psychologia. Edukacja i społeczeństwo”, t. 1, nr 1–2, 2008.
- Limont W., *Zdolni w szkole, czyli o zagrożeniach i możliwościach rozwojowych uczniów zdolnych. Poradnik dla nauczycieli i wychowawców*, Warszawa 2012.
- Limont W., *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować?*, Sopot 2010.
- Limont W., Cieślakowska J., Dreszer J., *Zdolności, talent, twórczość*, t. 1, Toruń 2008.
- Lewis G., *Jak wychować utalentowane dziecko*, Poznań 1998.
- Łapot-Dzierwa K., Małoszowski R., *Analiza prac plastycznych dziecka w kontekście języka wypowiedzi plastycznej*, [w:] *Obszary badań naukowych w edukacji artystycznej*, red. W. Sacher, Bielsko-Biała 2007.
- Łopatkowa M., *Samotność dziecka*, Warszawa 1989.
- Łukasiewicz-Wieleba J., Jabłonowska M., *Model pracy z uczniem szczególnie uzdolnionym*, [w:] *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały szkoleniowe*, cz. 2, Warszawa 2010.
- Łukasiewicz-Wieleba J., *Organizacja kształcenia w kontekście systemowych rozwiązań w pracy z uczniem zdolnym* [online] Prezentacja z konferencji *Jakich systemowych rozwiązań w kształceniu uczniów zdolnych potrzebuje współczesna szkoła?*, dostępna na: <http://www.ore.edu.pl>.
- Markowski A., Pawelec R., *Słownik wyrazów obcych i trudnych*, Warszawa 2002.
- Monks F.J., Yburg I.H., *Jak rozpoznawać uzdolnione dziecko. Poradnik dla rodziców*, Kraków 2007.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1984.
- Paluchowski W.J., *Diagnoza psychologiczna. Proces, narzędzia, standardy*, Warszawa 2007.
- Partyka M., *Zdolni, utalentowani, twórcy. Poradnik dla pedagogów, psychologów, nauczycieli i rodziców*, Warszawa 1999.
- Pietrański Z., *Zdolności* [w:] *Psychologia*, red. T. Tomaszewski, Warszawa 1975.
- Popek S., *Człowiek jako jednostka twórcza*, Lublin 2003.
- Popek S., *Psychologia twórczości plastycznej*, Kraków 2010.
- Renzulli J.S., Reis S.M., *The schoolwide enrichment model*, wyd. 2, Mansfield 1997.
- Renzulli J.S., *The three-ring conception of giftedness. A developmental model for creative productivity*, [w:] *Conceptions of giftedness*, red. R.J. Sternberg, J.E. Davidson, Nowy Jork 1986.
- Rimm S., *Bariery szkolnej kariery*, Warszawa 2004.

- Sikora A., *Siedmiu greckich filozofów*, Warszawa 1983.
- Stemplewska-Żakowicz K., *Diagnoza psychologiczna. Diagnozowanie jako kompetencja profesjonalna*, Gdańsk 2009.
- Stemplewska-Żakowicz K., Paluchowski J.W., *Podstawy diagnozy psychologicznej*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, red. J. Strelau, D. Doliński, t. 2, Gdańsk 2008.
- Sękowski A., *Osiągnięcia uczniów zdolnych*, Lublin 2001.
- Sękowski A., *Psychologiczne uwarunkowania wybitnych zdolności*. [w:] *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*, red. A. Sękowski, Warszawa 2004.
- Sękowski A., *Porozmawiajmy o uczniach zdolnych*, „Psychologia w Szkole”, nr 31, 2004.
- Strykowski W., „Kompetencje współczesnego nauczyciela”, „Neodidagmata”, nr 27/28, 2005.
- Słownik psychologiczny*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1985.
- Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości – idee – aplikacje – rady na twórczą drogę*, Kraków 2005.
- Tokarz A., *Procesy motywacyjne a dyspozycje do wybitnych osiągnięć w kontekście rozwoju*. [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, red. W. Limont, J. Cieślukowska, t. 2, Kraków 2005.
- Uszyńska-Jarmoc J., *Sposoby identyfikacji rozwojowego potencjału intelektualnego a modele stymulowania rozwoju uzdolnień dzieci we wczesnym dzieciństwie*, [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji uczniów zdolnych*, red. W. Limont, J. Cieślukowska, t. 1, Kraków 2005.
- Wiechnik R., *Obraz ucznia idealnego w percepcji nauczycieli szkół podstawowych*, „Psychologia Rozwojowa”, t. 5, nr 3–4, 2000.
- Ziemski S., *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973.
- Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały dla nauczycieli*, Warszawa 2000.
- Zalecenie parlamentu europejskiego i rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2006/962/WE), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 30.12.2006.

Netografia:

<https://www.men.gov.pl>

<https://www.ore.edu.pl>

<https://www.gifted.uconn.edu>

<https://www.howardgardner.com>